T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ FARS DİLİ VE EDEBİYATI
ANA BİLİM DALI

SULTAN III. MURAD'IN

FUTŪḤĀT-I RAMAŻĀN'I VE FARSÇA DĪVĀN'I

DOKTORA TEZİ
KÂMİL YAŞAR UYAR
(NO : 1774)

YÖNETEN
PROF.DR. NAZİF HOCA

İSTANBUL - 1995

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ

Türk bilginleri, İslâmiyet'i kabul edip İslâm camiasına girdikten sonra, 19. yüzyılın sonuna kadar ilmî ve edebî eserlerini Arapça, Farsça ve Türkçe olarak üç dilde söyleyip yazmışlardır. Bu üç dilde eser vermiş olan âlimler de hâl tercümesi kitaplarında büyük edebî şahsiyetler olarak anılmışlardır. İşte bunlardan biri de Osmanlı Devleti'nin yükseliş döneminden duraklama dönemine girdiği bir devrede padişahlık yapan Sultan III. Murad'dır. Hükümdarlığının yanında güzel san'atlara da yakın alâka gösteren Sultan III. Murad, Murâdî mahlasıyla Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler söylemiştir.

Bizim bu çalışmamızın konusunu, onun Farsça olarak yazdığı "Futūḥāt-ı Ramażān" adlı mesnevîsi ile Farsça şiirlerinden oluşan dîvânı teşkil etmektedir.

Sultan III. Murad' ın Türkçe dîvânı üzerine bir doktora çalışması yapılmış olmasına rağmen, şimdiye kadar Farsça şiirleri üzerinde hiç bir çalışma yapılmamıştır. Araştırmalarımız neticesinde onun, şimdilik tek nüshası bilinen, "Futūḥāt-ı Ramażān" adlı mesnevîsini ve Farsça şiirlerinden oluşan dîvânı ile bu dîvândaki şiirlerin, devrinin şâirleri tarafından yapılan şerhini tespit ettik.

Eserlerin yazma nüshalarını tespit edip değerlendirdikten sonra, Futūḥāt-ı Ramażān adlı mesnevîsinin metnini tesis etmeye çalıştık. İlk olarak metni istinsah edip, eserde görülen eksiklikleri vezin ve kāfiyelerini de göz önüne alarak tamamladık ve dîvânını diğer nüshasıyla karşılaştırarak, nüsha farklarını dipnotta gösterdik. Konu başlıklarını numaralandırarak, sayfa kenarlarına satırların takibi kolay olsun diye rakamlar koymayı da ihmal etmedik. Metinde geçen ayetleri,

sure numaraları ile birlikte dipnotta gösterdik. Buna ilave olarak, metinlerin sonuna bir isimler indeksi koyduk.

Sultan III. Murad döneminin siyasî, içtimaî ve edebî durumunu muteber kaynak kitaplardan derleyip, özet olarak verdikten sonra, Sultan III. Murad'ın hayatını, doğumu, şehzadeliği, padişah olması, erkânı, kadınlar saltanatı, şahsiyeti, edebî kişiliği, san'atı, hayratı ve ölümü gibi çeşitli başlıklar altında okuyucuya sunduk. Daha sonra Sultan III. Murad'ın eserlerini inceleyerek, metnini sunduğumuz eserlerin nüsha tavsiflerini verdik. Dil ve imlâ özelliklerine işaret ettik. Ayrıca, şâirimizin şiirlerinde kullandığı edebî san'atların birçoğunu da şiirlerinden örnekler vererek göstermeye gayret ettik. Bununla birlikte eserlerin özet olarak muhteviyatlarını da hazırladık.

Böylece şâir padişahın Farsça şiirleri, ilk defa tarafımızdan hazırlanarak bu sahada çalışanlara sunulmuştur.

Bu çalışmamda yöneticim olan ve her türlü yardımlarını esirgemeyen, değerli hocam Prof. Dr. Nazif HOCA'ya ve Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı öğretim elemanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Kâmil Yaşar UYAR

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

Altındağ, Şinasi, Selim I, İA, X, 423-434.

Anafarta, Nigar, Topkapı Sarayı Padişah Portreleri, İstanbul, 1966.

Atâ'î, Hadâ'iku'l-hakâ'ik fî tekmileti'ş-Şekâyık, İstanbul, 1268.

Banarlı: Banarlı, Nihad Sami, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, I-II, İstanbul, 1971.

Baykal, Bekir Sıtkı, Tarih Terimleri Sözlüğü, Ankara, 1974.

Bilgegil, Prof.Dr. M.Kaya, Edebiyat Bilgi ve Teorileri(Belâgat), İstanbul, 1989.

Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, I-III, İstanbul, 1334-1343 (1915-1925).

Çöğenli, M. Sadi, Şafak, Yakup, Toparlı, Recep, Edebî Sanatlar, Erzurum, 1991.

Danişmend: Danişmend, İsmail Hâmi, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, I-III, İstanbul, 1972.

Downey, Fairfax, Kanunî Sultan Süleyman, trc. Enis Behiç Koryürek, İstanbul, 1975.

Edebî Sanatlar bk. Çöğenli, M.Sadi

Edebiyat Lügatı, bk. Tâhir'ül Mevlevî.

Edebiyat Bilgi ve Teorileri bk. Bilgegil, Prof.Dr. M.Kaya

Gelibolulu Âlî, Menâkıb-ı Hünerverân (Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları), Hzl. Dr. Müjgan Cunbur, Ankara, 1982.

Gökbilgin, M.Tayyib, Mehmed Paşa, İA, VII, 595-605.

_____ , Süleyman I, İA, XI, 99-155.

Hammer: Hammer, Joseph Von Purgstall, Osmanlı Devleti Tarihi, I-XVI, İstanbul, 1985.

İA: İslâm Ansiklopedisi, İslâm Alemi Coğrafya,Etnografya ve Bibliyografya Lügatı, I-XIII, İstanbul, 1940-1986.

İlgürel, Prof.Dr.Mücteba, III.Murad, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, I-XIV, İstanbul, 1986-1993.

İnalcık, Halil, Mehmed II, İA, VII, 506-535.

Kâtip Çelebi, Keşf el-ẓunūn, I-II, İstanbul, 1941-1943.

Kırkkılıç, H.Ahmet, Sultan III. Murad, İstanbul, 1988.

Kocatürk, Vasfi Mahir, Büyük Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara, 1964.

Koçu, Reşad Ekrem, Aşık ve Şâir Padişahlar, İstanbul, 1950.

Köprülü, M.Fuad, Bâkî, İA, II, 243-253.

_____ , Türk Edebiyatında İlk Mutassavvıflar, Ankara, 1981.

_____, Türkler (Türk Edebiyatı), İA, XIII, 551-561.

Kütükoğlu, Bekir, Murad III, İA, VIII, 615-625.

_____ , Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri-I, İstanbul, 1962.

Muallim Nâci, Osmanlı Şâirleri, Hzl. Yrd. Doç. Dr. Cemâl Kurnaz, Ankara, 1986

Mughul, Prof.Dr. Muhammed Yakub, Kanunî Devri, Ankara, 1987.

Mustafa Nuri Paşa, Netayic ül-Vukuat, c.(I-II)-(III-IV), nşr.Prof.Dr. Neşet Çağatay, TTK, Ankara, 1992.

Münîrî, Dîvân, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T.5580.

Orhonlu, Cengiz, Osmanlı-Bornu Münasebetlerine Ait Belgeler, Tarih Dergisi, sayı XXIII, s.111-123.

Ödekan, Ayla, Mimarlık ve Sanat Tarihi, Türkiye Tarihi 2, Osmanlı Devleti (1300-1600), İstanbul, 1991.

Önkal, Hakkı, Osmanlı Hanedan Türbeleri, TTK, Ankara, 1992.

Öztuna: Öztuna, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, I-XII, İstanbul, 1977.

Pala, İskender, Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü, I-II, Ankara, 1989.

Peçevî İbrâhim Efendi, Peçevî Tarihi, c.I, Hzl. Prof.Dr.Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, 1982.

Rado, Şevket, Türk Hattatları, İstanbul, 1983.

Reyhanlı, Tülay, İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat (1582-1599), Ankara, 1983.

Ritter, Helmuth, Attar, İA, II, 7-12

______, Celâleddin Rûmî, İA, III, 53-59

Sayılı, Aydın, III.Murad'ın İstanbul Rasathanesi'ndeki Mücessem Yer Küresi ve Avrupa ile Kültürel Temaslar, TTK, Ankara, 1961.

Şapolyo, Enver Behnan, Osmanlı Sultanları Tarihi, İstanbul, 1961.

Şehsuvaroğlu, Bedii, Osmanlı Padişahlarının Akibetleri ve Ölüm Sebepleri Hakkında Tıp Tarihi Bakımından Bir İnceleme, V. Türk Tarih Kongresi, Tebliğler, Ankara, 1960.

Şehsuvaroğlu, Haluk, Kılıç Ali Paşa, İA, VII, 679-681.

Tâhirü l Mevlevî, Edebiyat Lügatı, İstanbul, 1973.

Timurtaş: Timurtaş, Faruk Kadri, Tarih İçinde Türk Edebiyatı, İstanbul, 1981.

Turan, Şerafettin, Selim II, İA, X, 434-441.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, I-VII, İstanbul, 1986.

Uluçay, M.Çağatay, Padişahların Kadınları ve Kızları, TTK, Ankara, 1992.

Uzunçarşılı: Uzunçarşılı, İsmail Hakkı,Osmanlı Tarihi, c.III, TTK, Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı , Mehmed I, İA, VII, 496-506.

_____ , Murad I, İA, VIII, 587-598.

Yazıcı, Tahsin, Sa'dî, İA, X, 36-41.

Yınanç, Mükrimin Halil, Bayezid I, İA, II, 369-392.

Yücel, Yaşar ; Sevim Ali, Türkiye Tarihi (Osmanlı Tarihi), c.III, TTK, Ankara, 1991.

DİĞER KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser.
ayn. mlf.	: aynı müellif.
Bk.	: Bakınız.
c.	: cild.
c.c.	: Celle Celâlühû
cm.	: santimetre.
h.	: hicrî.
Hz.	: Hazret-i.
Hzl.	: Hazırlayan.
K.s.	: Kuddise sirruhû
Metin I	: Futūḥāt-ı Ramażān'ın Metni.
Metin II	: Sultan III. Murad'ın Farsça Dīvānı'nın metni.
m.	: mîlâdî.
No.	: Numara.
nşr.	: neşir, neşreden.
s.	: sayfa.
str.	: satır.
T	: Türkçe Yazmalar.
T.İ.E.M.	: Türk İslâm Eserleri Müzesi
trc.	: tercüme, tercüme eden.
TTK	: Türk Tarih Kurumu.
vd.	: ve devamı.
vdd.	: ve devamının devamı.

Transkripsiyon Sistemi

Bu tezde, İslâm Ansiklopedisi'nde ve VI. sayısından itibaren Şarkiyat Mecmuası'nda kabul edilmiş olan şu transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır:

Sesliler : آ ، ا ـَـ , ى ـَـ : ā , â , ى ـِـ : ī , ī , و ـُـ : ū , û , ـَ : a , e , ـِ : i , ـُ : u.

Sessizler : ء : ʾ , ب : b, پ : p, ت : t, ث : s̱, ج : c, چ : ç, ح : ḥ, خ : ḫ, د : d, ذ : ẕ, ر : r, ز : z, ژ : j, س : s, ش : ş, ص : ṣ, ض : ż, ط : ṭ, ظ : ẓ, ع : ʿ, غ : ġ, ف : f, ق : ķ, ك : k, گ : g, ل : l, م : m, ن : n, و : v, ه : h, ى : y.

Türkçe eserlerin adları, Arapça ve Farsça terkipler şeklinde de olsa, transkripsiyonsuz yazılmıştır: Tevârîh-i Âl-i Osmân, Tâcü't-tevârîh gibi.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SİYASÎ İÇTİMAÎ VE EDEBÎ DURUMU

I. SİYASÎ DURUM

Sultan III. Murad 1574'te tahta geçer ve Osmanlı eyaletlerinin daha düzenli bir şekilde teşkilatlanması onun zamanında gerçekleşir. Osmanlı toprakları kırk eyaletten teşekkül edip, bunlardan yirmisekizi Asya'da, dördü Afrika'da, sekizi Avrupa'dadır. Ayrıca dört büyük devlet Osmanlı Devleti'ne vergi vermektedir. Böylece devletin hudutları, Atlas Okyanusu'ndan Kafkasya'ya, Tuna boylarından Habeşistan'a kadar uzanan 23.337.600 km^2 lik bir alanı içine alacak genişliğe uzanır.[1]

Sultan III. Murad tahta geçtikten sonra cereyan eden siyasî hadiseleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Osmanlı-İran Münasebetleri

Osmanlı Hükümeti'nin İran'la mevcut barışı koruma gayretlerine rağmen, İran'dan geçen ticaret kervanlarının yağmalanması, hudut emniyetini bozan hadiseler ve en önemlisi bu ülkenin Anadolu halkı üzerindeki tahrikleri havayı gerginleştirir. Ayrıca İran'da iç huzurun bulunmaması ve taht kavgasının başlaması üzerine devlet gerekli tedbirleri almakta gecikmez ve Lala Mustafa Paşa, Gürcistan üzerinden Şirvan'ın fethine memur edilir.(1578)

---

[1] Bk. Hammer, J.Von P., **Osmanlı Devleti Tarihi**, VII, 2175-2176 ; Mustafa Nuri Paşa, **Netayic ül-Vukuat**, I-II, 137-147 ; Öztuna, Yılmaz, **Büyük Türkiye Tarihi**, IV, 487-488.

Bu arada hudut beylerinin bazı yerleri zaptettiği haberi sevinç yaratır. Lala Mustafa Paşa Çıldır Gölü civarında bir İran Ordusu ile karşılaşır. Savaşın zaferle sonuçlanmasıyla, Gürcistan kapıları açılmış olur. Şirvan hududuna ulaşan ordu, Tebriz Valisi Türkmen Emir Han'ın kuvvetlerinin baskınına uğrar. Kür Nehri üzerindeki Koyun Geçidi mevkiinde Osmanlı Ordusu galip gelir.Buradan Şirvan içlerine ilerleyen Lala Mustafa Paşa, bölge şehirlerini zaptettikten sonra muhafız olarak Özdemiroğlu Osman Paşa'yı bırakır ve geri döner. Kışı Erzurum'da geçiren serdar, Kars'a gelerek İran Ordusu tarafından tahrip edilen kaleyi tamir ettirir. Bu arada İran Ordusu'nun Kars'a yeni bir saldırıda bulunması üzerine hareket eden Osmanlı Ordusu, Revan'ı yağma ve tahrip eder. Buradan ayrılıp Tiflis'e yürüyerek kaleyi muhafaza eden İran Ordusu, Maraş Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın gelmesi üzerine geri çekilir.

Bu arada Safevî Hükümeti'nin Şirvan'ı geri almak için harekete geçtiği öğrenilir. İran kuvvetleri Şirvan'a girmeye muvaffak olurlarsa da burada fazla kalamazlar.

Bu sırada Sokullu Mehmet Paşa'nın 1579'da öldürülmesi sonucu serdar olan Lala Mustafa Paşa azledilir. Yeni serdar Koca Sinan Paşa Tiflis'e kadar gidip bazı tedbirler alarak döner. Şirvan'a tekrar asker sevketmesi üzerine Özdemiroğlu Osman Paşa zor duruma düşer. Şirvan'ı elde tutmaya azmetmiş bulunan Osmanlı Devleti, Kefe'ye gönderilen kuvvetleri Demirkapı'ya sevkeder. Buna mukabil İmam Kuluhan 1583 baharında harekete geçer. Baş-Tepe mevkiinde Osmanlı Ordusu yapılan savaşta İran Ordusu'nu hezimete uğratır. Osmanlı Ordusu'nun bu galibiyeti üzerine civar Gürcü melikleri hediyeleriyle birlikte Türk ordugâhını ziyaret ederler. Böylece bölgede Osmanlı nüfuzu yerleşmiş olur.

İran seferlerine katılmakta isteksiz davranan Kırım Han'ı Mehmet Giray'ın üzerine Özdemiroğlu Osman Paşa gönderilir. Osman Paşa İstanbul'dan gelen

taze kuvvetlerle Kırım'a ulaştığında Mehmet Giray bertaraf edilir. İslâm Giray, Kırım tahtına oturtulup, payitahta dönülür. Bu başarılarından dolayı Özdemiroğlu Osman Paşa sadrazam tayin edilir.(1584)

İran'a karşı kazanılan zaferin bölgede güçlendirilmesi için gerçekleştirdiği başarılı faaliyetlerinden dolayı Şark Serdarı tayin edilen Ferhad Paşa, Revan Kalesi'ni tahkim ve Cağalzade Sinan Paşa'yı muhafız tayin eder. Ancak İran taarruzlarının kış aylarında da durmaması üzerine Osman Paşa 1585 Haziran'ında tekrar Şark seferine tayin edilip, Tebriz'in zaptına memur edilir. İran Ordusu yenilerek Tebriz ele geçirilir.

İran'ın iç durumunun karışık olması ve Osmanlı Devleti'nin teşvikleriyle Özbek kuvvetlerinin zaman zaman taarruzları, bu ülkeyi barış görüşmelerine mecbur eder. Bu görüşmeler iyi yönde gelişirken yeni şah Abbas Mirza'nın barış taraftarlarını öldürtmesi üzerine Osmanlı Devleti harekata tekrar başlamak zorunda kalır.

Osmanlı ordularının başarılar kazanması üzerine Şah Abbas Haydar Mirza'yı kıymetli hediyelerle İstanbul'a göndererek anlaşma zemini hazırlar. Nihayet iki devlet arasında yıllardır süren mücadele Osmanlı-İran sulhü ile son bulur.(14 Cemaziyülevvel 998 - 21 Mart 1590)

<u>Osmanlı-İngiliz Ticarî Münasebetleri</u>

III. Murad devrine kadar Osmanlı Devleti sahillerinde ticaret yapma imtiyazı Venedik ve Fransa'ya verilmiş bulunuyordu. Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethi ile bölgeden uzaklaştırılan Venediklilerin yerini İngilizler almaya başladılar. III. Murad 1579 yılında üç İngiliz tüccarına Osmanlı topraklarında ticaret yapma imtiyazını tanır. İngiliz Kraliçesi bu imtiyazın diğer İngiliz tüccarlarına da verilmesini ister. Buna karşılık Türk tüccarlarının da İngiltere'de ticaret

yapabileceği bildirilir. Bunun üzerine İngiliz tüccarların Osmanlı Devleti'nde serbest ticaret yapmaları kabul edilir.(1580)

Kuzey Afrika'da Osmanlı Hâkimiyeti

Sultan III. Murad devrinde Osmanlı hâkimiyetinin Kuzey Afrika'nın özellikle batısında geliştiği hatta daha içerilere nüfuz ettiği anlaşılmaktadır. Fas'ta İspanyolların himayesine girmiş bulunan Sadiye şeriflerinden Mevlâ Abdullah, 1574'te ölünce halefleri Osmanlı Devleti'nin himayesine girmek isterler ve Abdülmelik'in hükümdarlığı gerçekleştirilir. Ancak durumdan rahatsız olan başta papalık olmak üzere Fransa ve İspanya, Portekiz Kralı Don Sebastian'ın kumandasında, Tanca yakınlarında Afrika sahillerine çıkarlar. Burada Abdülmelik'in tahtta rakibi olan Mevlâ M. Mütevekkil'in kuvvetlerini de alan Don Sebastian, Vâdis-sebîl mevkiinde büyük bir hezimete uğrar.(1578)

Osmanlı-Bornu Münasebetleri

Osmanlı devlet adamları Afrika içleri ile de ilgilenerek siyasî münasebetlerde bulunurlar. Orta Afrika'da bulunan müslüman Bornu Sultanlığı ile siyasî ve ticarî irtibatlar kurarlar. 1551'de Sinan Paşa ve Turgut Reis tarafından fethedilen Trablusgarp, bir Osmanlı eyaleti olarak teşkilandırıldıktan sonra Osmanlı-Bornu ticarî münasebetleri artar. Bornu Sultanı hac esnasında Türkler'in elinde gördüğü ateşli silâhların kendi ordusunda da bulunmasını arzu ederek Osmanlı Devleti'nden silâh ile birlikte uzman da getirtir.

Bornu hükümdarı Melik İdris, 1574 tarihinde beş kişilik bir elçilik heyetini İstanbul'a göndererek, Osmanlı Devleti'nden hac farizasını yerine

getirmek isteyenler ile tüccarların yol emniyetinin sağlanmasını ister. Sultan III. Murad da Bornu hükümdarına iki mektup göndererek hac ve ticaret yollarının emniyetinin tam olduğunu ve her türlü tedbirin alındığını ifade eder. Ayrıca Melik İdris'ten idaresi altındaki ülkeleri koruması, halkı adaletle yönetmesi ve Osmanlı Devleti'ne bağlı hudut komutanları ile iyi geçinmesi istenir.

Osmanlı-Avusturya Savaşları

1565 yılında imzalanan 8 yıllık muahede III.Murad'ın cülûsu ile tasdik edilmiş olmasına rağmen Bosna ve Macaristan sınırında kümelenmiş Uskok haydutlarının taarruzundan, hudut boylarında sakin olan Türk halkı bîzar olmaktaydı. Bunları te'dip için zaman zaman akınlar yapılmakta idi. Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa, Avusturya'nın Hırvatistan topraklarına akınlar yaparak, bir kısım yerleri zapteder. Avusturyalıların sefer hazırlığı yapması üzerine Sadrazam Siyavuş Paşa, Rumeli Beylerbeyi Kirli Hasan Paşa'yı yardıma memur eder. Bu sırada sadarette yapılan değişiklik ve Koca Sinan Paşa'nın yardımı iptal etmesi üzerine Telli Hasan Paşa mağlup olarak geri çekilir. Bu sırada askerin önemli bir kısmı ile kendisi de hayatını kaybeder.

Hükümet merkezinde büyük bir üzüntüye sebep olan bu hezimet üzerine Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın ısrarı ile Avusturya'ya karşı savaş ilan edilir. Ordu Belgrad'a ulaştığı zaman Avusturya'nın üs olarak kullandığı Pespirim ve Palota kaleleri fethedilir. Ancak sipahi ve yeniçeriler kışın yaklaşmasını bahane ederek, Sinan Paşa'yı Belgrad'a çekilmeye mecbur ederler. Böylece Kapıkulu arasında disiplinsizlik başlar. Baharın gelmesiyle sefere devam eden Koca Sinan Paşa, Tata, Samartin ve Yanık'ın fethine muvaffak olur. Eflâk ve

Boğdan'da XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin nüfuzu kuvvetlenmiş, bununla beraber reaya üzerinde malî külfet de artmıştı. Dış telkinler ve istiklâl vaadleri ile her üç beylik de Türkler aleyhine kurulmuş bulunan "Mukaddes İttifak"'a girdiler.[1]

---

[1] Sultan III. Murad zamanında gelişen bu olaylar hakkında daha geniş bilgi için bk. Atâ'î, **Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi tekmileti'ş-Şekâyık**, s.372 vd. ; Mustafa Nuri Paşa, a.g.e., I-II, 113 vdd; Orhonlu, Cengiz, **Osmanlı-Bornu Münasebetlerine Ait Belgeler,Tarih Dergisi**, sayı XXIII, s.111-123 ; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, III, 55-63 ; Danişmend, İsmail Hâmi, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, III, 7-121 ; Kütükoğlu, Bekir, **Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri**, I (1578-1590), 4 ; ayn.mlf., Murad III, **İA**, VIII, 615-625 ; İlgürel, Mücteba, III. Murad **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, X, 393-396.

II. İÇTİMAÎ DURUM

Sultan III. Murad devri, imparatorluğun gücünün ve yüceliğinin en üst düzeyde olduğu, yasaların en mükemmel seviyeye ulaştığı bir dönem olmakla beraber, bozulma ve gevşeklik belirtilerinin de baş gösterdiği bir dönemdir.

Sultan III. Murad'ın saltanatı sırasında Azerbaycan ve Şirvan bölgeleri Osmanlı topraklarına katılmakla, Osmanlı İmparatorluğu sınırları Fas'tan Habeşistan'a, Yemen'deki Aden Limanı'ndan Macaristan'a dek yayılıp genişlemiştir.

Sultan II. Bayezid dışındaki eski Osmanlı Sultanları, önemli işleri düzenlemek ve orduyu savaşa hazırlamakla bizzat kendileri meşgul olurlardı. Kanunî Sultan Süleyman bu adeti devam ettirmesine rağmen, saltanatının sonlarına doğru, yaşlılığının ve rahatsızlığının da etkisiyle huzur ve rahata meylederek devlet işlerini ve yönetimini vezirlere bırakır. Dîvân-ı Hümâyun'a katılmaz olur.

Sultan II. Selim ve Sultan III. Murad zamanlarında ise devletin genel görüntüsü süs, haşmet ve görkemden ibarettir. Ordunun başarısı için gerekli olan kahramanlık ve fedakârlık özellikleri terkedilmeye başlanır. Bu sebepten padişahların savaşa gitmeleri şöyle dursun, Dîvân'a bile sadece elçi kabulünün olduğu ve asker ulûfelerinin verildiği günlerde gelirler. Yüksek bir göreve atama ve önemli işlere dair hususlar, padişaha arzedilir. Bu şekilde izin alma usulü yerleştirilir.

Sokullu Mehmed Paşa'nın şehid edilmesinden (30 Eylül 1579) sonra yöntem değişir. Vezirler sadâreti elde etmek için birbirleri ile yarışarak, padişahın hanımlarına, söz sahibi yakınlarına ve kendisine hediyeler verirler.

Bunun neticesi olarak da bu yolla kazanılan mevkilerde kimse uzun süre kalamaz.[1]

Osmanlı Devleti'nde ordunun başında sefere çıkma adeti Sultan II. Selim'le bozulur. Sultan III. Murad ise bir defa sefere katılır.Şehzadeliğinde babasıyla amcası arasında cereyan eden savaşta Konya Kalesi'nin muhafızlığını yapar. Bunun dışında sefere çıkmamış olan Sultan III. Murad, sarayda kapalı kalır. Bunu fırsat bilen bazı menfaat düşkünü gruplar, çevresini kuşatırlar. Bu olumsuzluklara rağmen sancak beyliği sırasında iyi eğitilmiş olan Sultan III. Murad, padişahlığı zamanında devlet işlerinin bozulmasını asgari seviyede tutmayı başarır. Ancak, rüşvetle haksız kazanç sağlayanların çoğalmasına mani olamaz.[2]

Sultan III. Murad etrafındaki bazı yakınlarının rüşvet alıp verdiklerini oğlu Şehzade Mehmed'e anlatmak için, bir gün oğluna iki parça haraç defteri verir. Bu defterleri, ihtiyacına sarfetmesi için, hocası Azmi Efendi'ye götürmesini söyler.

Şehzade Mehmet defterleri alır. Hocası derse gelince rahlesinin üzerine bırakır. Azmi Efendi defterleri niçin getirdiğini sorar. Şehzade Mehmed babasının gönderdiğini bildirince o zaman Azmi Efendi :

"Elhamdülillâh ne hâlimiz varsa vardır ; bu makulelere rızamız yoktur, müberrayız.", sözleriyle kendisinin bu işe karışmadığını ifade eder. Haraç defterlerini almaz. Şehzade Mehmet ise olup biteni babasına hikâye eder.

O zaman Sultan III. Murad :

"Senin hocan almazsa benim hocam alır.", sözleriyle rüşvetin ne kadar

---

[1] Bk . Mustafa Nuri Paşa, a.g.e., I-II,123 vd.

[2] Bk. Uzunçarşılı, a.g.e., III, 114 ; Kütükoğlu, Murad III, **İA**, VIII, 615-625.

yaygın olduğunu ve kendi hocası Sa`deddin Efendi'nin bile rüşvet aldığını îma yoluyla anlatır.[1]

Yine bir gün, padişahı güldürmeye gelen bir soytarı, caize verilmesi yerine kendisine dayak atılmasını ister. Padişah bu teklifi kabul eder ve soytarının dövülmesi için emir verir. Soytarı sopayı yemeye başlayınca, "Durun, benim bir ortağım var.", der. Sultan bunun kim olduğunu sorar. O da bunun, Bostancıbaşı olduğunu söyler. Böylece Bostancıbaşı, soytarının parasına zorla ortak olduğu gibi dayağa da ortak olmak zorunda kalır.[2]

Sultan III. Murad zamanında rütbe ve mevkii verilmesinde de rüşvetin büyük rolünün olduğu anlaşılmaktadır. Hatta zamanın vezirlerinden olan Sinan Paşa bir kimsenin baş vezir olması için çok büyük servet sahibi olması gerektiği fikrini savunurdu. Nitekim valiler de bu makama gelebilmek için padişahın en yakınlarına veya veziriazama hediye adı altında rüşvet verirler ve Sultan'ın kendilerini o makama tayin etmesini bu surette sağlarlardı.[3]

Sokullu Mehmet Paşa aleyhinde faaliyet gösteren bir Şemsî Paşa vardır. Bu paşa veziriazamın kontrol edilmesi ve faaliyetlerinde yalnız bırakılmaması gerektiği fikrini padişaha benimsetmeye çalışır. Hediye adı altında kırk bin altın verir ve karşılığında bir arzusunu kabul ettirir. Sağda solda "Sultan'a rüşvet aldırdım ve bununla Kızıl-Ahmedli'[4] nin öcünü aldım.", diye dedikodular yapar.

---

[1] Bk. Uzunçarşılı, a.g.e., III, 124.

[2] Bk. Peçevî İbrâhim Efendi, **Peçevî Tarihi**, II, 2 ; Hammer, a.g.e., VII, 2010-2011 ; Şapolyo, Enver Behnan, **Osmanlı Sultanları Tarihi**, 202.

[3] Bk. Hammer, a.g.e. VII, 2006-2007.

[4] Kızıl-Ahmedli : Hz. Osman'ın hilafeti döneminde komutan olan Hâlid bin Velîd nesebinden olup Selçuklu Devleti'nin taksiminde Karadeniz sahillerinde hüküm süren bir aile (Bk. Hammer, a.g.e., VII, 2004)

İsfendiyaroğlu Beyliği'ne mensup Şemsi Paşa bu sözleriyle bu beyliğin Osmanlılar tarafından yıkılması olayının kin ve hıncını dile getirmiş olur.[1]

Hükümet idaresi gibi, imparatorluğun temel taşlarından birisini teşkil eden ilmiye sınıfının bozulmaya yüz tutması da yine bu devirde başlar. Hükümet yönetimini elinde tutan idareciler, kendilerine muhalefet eden ilim sahipleri üzerinde baskı, tedhiş ve zulüm başlatırlar. Daha ileri gidilerek hükümet tarafından muhalefet eden ilim erbabı hakkında küfür isnadıyla fetvalar çıkartılır.[2]

Kısacası, ilim sahibi kimselerin rütbe almasında ve devlet adamlarının tayininde, rüşvet ve iltimas ile haraket edildiğinden büyük haksızlıklar meydana gelir. Bu tutum halkın idareden nefret etmesine ve ilim adamlarının da küsmesine sebep olur.

Sultan III. Murad yolsuzluklar ve usulsüzlükleri önlemeye gayret gösterirse de konu üzerinde hassasiyetle duramadığı için tam anlamıyla başarılı olamaz. Sultan III. Murad'ın saltanat döneminde, devlet idaresinde meydana gelen aksaklıklar neticesinde hükümeti idare eden kimseler sık sık değiştirilir. Sultan III. Murad devrinde 11 veziriazam, 7 şeyhülislâm azledilir. Osmanlı Devleti kurulduğundan beri ilk defa bir şeyhülislâm bu dönemde görevden alınır. Yine bu devirde dîvân işgal edilir ve ilk olarak bir defterdar katledilir.[3]

Sokullu Mehmet Paşa'dan sonra gelen veziriazamlar onun gösterdiği liyâkati gösteremedikleri için sık sık değiştirilirler. Bunun neticesinde ehliyetsiz kimseler rüşvetle işbaşına gelerek devlet ve hükümet otoritesinin bozulmasına sebep olurlar.

---

[1] Bk. Hammer, a.g.e., VII, 2004-2006; Danişmend, a.g.e., III, 3-4.

[2] Bk. Uzunçarşılı, a.g.e., III, 123 ; Öztuna, a.g.e., IV, 481-482.

[3] Bk. Danişmend, a.g.e. III, 113 ; Öztuna, a.g.e., IV, 486.

Savaşlar uzun sürer. Devşirme kanununa aykırı olarak ocaklara asker alınır. Yeniçeri saflarına devşirmelerin yanısıra birçok İstanbullu iltimasla katılmaya başlar. Düzenli olan askerî teşkilatta bozulmalar meydana gelir.[1]

Paranın değeri düşürülür. Devlet işlerinde nedim, kethüda ve mahrem gibi makamlarda bulunanların bile sözleri dinlenmeye başlanır. Bu ise rüşvet ve zulmün artmasına yol açar. Yeniçeri ağaları önceki temayüllere göre değil de kendilerince seçilir.Bilhassa Sarayda hizmet eden âlimlerin etkileri artar. Valide Sultan'ın himmetleriyle Yahudi asıllı kimseler sarayda görev almaya başlar. Vali ve defterdarlar devlet malını zimmetlerine geçirirler. Ulema sınıfında olanlar birbirini çekemez olurlar. Bütün bu olumsuzluklar devlet ve hükümet otoritesinin azalmasına sebep olur.

Bu otorite zayıflaması neticesinde beylerbeyi ve sancakbeylerinin zulüm ve baskıları da artar. Buna karşılık Anadolu halkı sert tepkiler gösterir. Sonuçta Celâlîler ortaya çıkar.[2]

Sultan III. Murad zamanında, bazı hayırlı işlerin projesi yapılır. Bunların en önemlisi, Karadeniz'i, Sakarya Irmağı ve Sapanca Gölü üzerinden İzmit Körfezi'ne bağlama projesidir.

Gemi yapımında kullanılan kereste Eflâk, Boğdan, Eskişehir, Bolu ve Kocaeli bölgelerinden temin edilerek İstanbul'a getirtilirdi. Kerestelerin, İstanbul'a gelişi çok zahmetli ve masraflı olmakla kalmaz, aynı zamanda gecikmeler büyük vakit kaybına da sebep olurdu.[3]

---

[1] Bk. Uzunçarşılı, a.g.e.,III, 119-120 ; Öztuna, a.g.e., IV,482 vd.

[2] Bk. Uzunçarşılı, a.g.e., III, 118-126 ; Danişmend, a.g.e., III, 59-60,111-114 ; Öztuna, a.g.e., IV, 481-486.

[3] Bk. Hammer, a.g.e., VII, 2148 ; Danişmend, a.g.e., III,118-119 ; Öztuna, a.g.e.,IV, 479.

İstanbul'da kereste ve odun fiyatları çok pahalıdır. Sultan III. Murad buna çare olabilecek projeler üretilmesini ister. 6 Mart 1591 tarihinde Veziriazam Sinan Paşa, ikinci vezir Ferhad Paşa ve Anadolu Kazaskeri Ali Efendi'yi görevlendirerek bir kanal projesi hazırlanmasını emreder. Bu iş için otuz bin işçi toplanır. Ancak devlet ödeneklerinin bir kısmının bu projeye aktarılmasıyla, halkın yokluk ve sıkıntı çekeceği fikri ileri sürülür. Odunun ve çok önemli ihtiyaç maddelerinin gemilerle nakledilebileceği, kanala harcanacak para ile gemi yaptırılmasının daha isabetli olacağı fikirleriyle, projeye muhalif gruplar, padişahı ikna eder ve projeden vazgeçilir.[1]

Osmanlı padişahları, ülkenin her yöresindeki büyük şehirlerde ilim ve san'at ehli kişilerin yetişmesi için medreseler yaptırmayı, âlim ve şâirleri koruyup gözetmeyi kendilerine vazife saymışlardır.[2]

Medrese ve camilerde öğretilen ilimler halk üzerinde ulvî ve manevî bir tesir gösterir. Bu devirde âlimlere, müderrislere ve danişmendlere halkın gösterdiği saygı, hürmet ve sevgi hiçbir asırda görülmez.

Üç kıta üzerinde hudutları bulunan Osmanlı Devleti'nde ordu ve donanma için gerekli olan silâh, yiyecek, giyecek, hayvan takımları ve benzeri değişik ikmal maddeleri el tezgâhlarında yapılarak karşılanır. Bu küçük atölyelerde imal edilen kumaş, silâh, kılıç gibi her cins eşya Türk süsleme san'atının şahane desenleriyle işlenir.

Zaferden zafere koşan kara ordularının yanında bir de donanma vardır. Bu donanma, Akdeniz'i bir Türk gölü haline getirir. Tüm savaş gemileri, yük gemileri, kadırgalar, kalyonlar, yelkenliler, tekneler ve kayıkların tamamı

---

[1] Bk. Hammer, a.g.e., VII, 2148 ; Danişmend, a.g.e., III, 119.

[2] Bk. Banarlı, Nihad Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, I, 557-561.

Türk işçi ve mühendisinin elinden çıkar. Gerekli teçhizat ve malzeme yurt içinde imal edilir.

Halk, yaz aylarında ince bir zevkle döşenmiş ve çeşitli desenlerle süslenmiş şark bahçelerine gider. Kış mevsiminde ise kahvehanelere devam eder.

Bu gibi yerler, hem dinlenme hem sohbet ve hem de kahve tiryakilerinin uğrak yeridir. Bunların ötesinde, meyhanelerde dahi şiir söylemek, münazara ve müşâare yapmak bir gelenek halini alır.

Bu devirde kültürel hayatın çok ileri bir seviyede gelişmesine paralel olarak, iktisadî hayat da aynı ölçüler içinde inkişaf eder.[1]

İmparatorluk, ganimetler neticesinde büyük servete kavuşur. Birçok ülke, devletin himayesi altına girerek vergiler verir. Bunun sonucunda şehir, kasaba ve köylerde refah artar. Bu özelliklerin yanısıra, Türk halkının örf ve adetlerinde bulunan ve aynı zamanda dinin emri olarak bilinen huzurlu çalışma, köylere kadar yaygınlaşır. Ziraat, san'at ve ticaret hayatı fevkalâde gelişir.

Köy atölyelerinde el tezgâhlarında dokunan, ipek, kadife, pamuk, yünlü kumaşlar, hem işleme, hem renk, hem de desen bakımından bir san'at eseri olarak ortaya çıkar. Köylülerin kendi giysileri üzerine işledikleri nakışlar, şekiller ve resimler, Türk halk musikisi ve şiiri gibi ahenkli ve kıymetlidir.

Osmanlı kültürü, devletin elde etmiş olduğu, askerî, medenî, dinî, sosyal ve mimarî zaferlerin yanısıra teknik alanlarda da büyük muvaffakiyetler gösterir. Devrin en modern harp silâhlarının kara, deniz ve el san'atları tezgâhlarında imal edilmesi büyük bir endüstrinin doğmasına sebep olur. Mimarî açıdan çok kıymetli eserler yapılır. Ziraat, modern aletlerle gerçekleştirilir. Devletin malî

---

[1] Bk. Mustafa Nuri Paşa, a.g.e., I-II, 163-164 ; Banarlı, a.g.e., I, 557-562.

gücü çok yüksek seviyeye ulaşır.[1]

Osmanlı Medeniyeti'nin yükselmesi, güçlü bir ordu ve donanma ya da çok üstün teknik araç gereçten çok, âlimlerin ilmi ve milletin çalışkanlığı sayesinde gerçekleşir.

Bu devirde Türk halkında, eşsiz bir adalet, yüce bir iman, üstün nitelikli bir teşkilâtlanma vardır. Sultandan vezirine, komutanından erine, valisinden köylüsüne kadar herkes ülkesi için faydalı olabilme gayret ve çabası içinde çalışır.[2]

Bu dönemden yadigâr olan adetlerden biri de mübarek gecelerde kandil yakılmasıdır. Sultan III. Murad Mevlid Kandili münasebetiyle, 9 Şubat 1588 tarihinde bir ferman yazar. Bu fermandan sonra, Regaip, Mîraç, Berat ve Kadir geceleri ile Ramazan ve Kurban Bayramları'nda da camilerde kandil yakılması âdet haline gelir.[3]

Sultan III. Murad, imparatorluğun hudutları dahilinde bulunan, bütün kiliselerin camiye çevrilip, müslümanların ibadet edebileceği bir yer haline gelmesini emreder, daha sonra bu emrini geri alır.[4]

Yine Sultan III. Murad, içki içme yasağını getirir, ancak sipahilerin ve halkın tepkisi karşısında bu sert kararından vazgeçer.[5]

---

[1] Bk. Banarlı, a.g.e., I, 557-562 ; Kocatürk, Vasfi Mahir, **Büyük Türk Edebiyatı Tarihi**, s.316 ; Pala, İskender, **Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü**, I-II, 138.

[2] Bk. Mustafa Nuri Paşa, a.g.e., I-II,163-165 ; Ödekan, Ayla, **Mimarlık ve San'at Tarihi, Türkiye Tarihi 2, Osmanlı Devleti** (1300-1600), s.332.

[3] Bk. Hammer, a.g.e., VII, 2139 ; Danişmend, a.g.e., III, 106.

[4] Bk. Hammer, a.g.e., VII, 2174 ; Şapolyo, a.g.e., s.197-210.

[5] Bk. Hammer, a.g.e., VII, 2017-2018.

Ayrıca, Osmanlı harfleri ile kitap basılmasını emrederek, 1588 tarihinde matbaanın ilk defa yurda girmesini sağlar. İstanbul'da "Muhtasar Rasathane" veya "Küçük Rasathane" denilen bir rasathane yaptırır.[1]

---

[1] Bk. Sayılı, Aydın, **III.Murad'ın İstanbul Rasathanesi'ndeki Mücessem Yer Küresi ve Avrupa ile Kültürel Temaslar**, s.397-445 ; Kırkkılıç, H.Ahmet, **Sultan III. Murad**, s.15.

III. EDEBÎ DURUM

Osmanlı padişahları san'at ve kültür faaliyetleriyle san'atkarları daima teşvik ederler, zaman zaman kendileri de bu faaliyetlere katılırlardı. Birçokları birer ilim adamı, san'atkâr ve hatta şâirdirler. Devrin ilim ve san'at hayatını en iyi bir seviyeye getirmek için çalışırlardı.

Bu devirde birçok eser telif ve tercüme edilir. Osmanlı ilim ve kültür hayatı telif edilen ve öteki dillerden Türkçe'ye çevrilen kıymetli ilim ve san'at eserleriyle zenginleşir.

Osmanlı kültürü zengin bir medeniyet kültürüdür. Bu zenginlik, devlet hudutlarının üç kıta gibi çok geniş bir alanı kapsaması, burada yaşayan insanların hayat tarzları, dilleri ve geleneklerinin farklı olması gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır.

Bu durum, Osmanlı Devleti'nin siyasî, askerî ve medeniyet alanında dev adımlar atmasının yanı sıra, fikir ve san'at hayatını da etkileyerek, klasik bir edebiyatın doğmasına sebep olur. Aynı zamanda Osmanlı Devleti, tüm Türk ve İslâm dünyasının muhabbet ve sempatisini üzerine çeker. Her diyardan âlim ve san'atkârlar, Osmanlı topraklarında toplanır.

İlim ve san'atın ülkeler arası bir değer ve ün kazanması, Osmanlı lehçesini, büyük bir medeniyetin işlek bir dili haline getirir.

Doğu Anadolu-Azerî lehçesi şâirleri, Osmanlı lehçesini kullanmaya başlar. Hatta Ortaasya Türkçesi ile şiir söyleyenlerin, Osmanlı Türkçesiyle eserler vermeleri, bir görgü kuralı haline gelir.

XVI. asırda Türk edebiyatı üzerinde Câmî (898/1492) ile Nevâ'î (1441-1501)'nin tesirleri göze çarpar. Özellikle Câmî'nin birçok eseri Türkçe'ye çevrilmiş, bilhassa mesnevîleri Türk şâirlerine örnek olmuştur.

Bu asırda edebî dil Arapça ve Farsça'dan yeni unsurlar almış, Surûrî (969/1561), Sûdî (1005/1596-7) gibi şâirler, Kemal Paşa-zâde (940/1534) ve Riyâzî gibi âlimler Fars filolojisi ve edebiyatı ile uğraşmış, edebî şerhler, lügatler ve gramer kitapları yazmışlardır.[1]

Bu yüzyılda, İstanbul Sarayı ile İran'daki Safevî ve Hindistan 'daki Bâburî Sarayları arasında devamlı bir bilgi ve kültür alışverişi yapılır.

Osmanlı şâirleri, Safevî padişahlarına kasîdeler yazarlar. Şah Tahmasb da Osmanlı şâirlerini beğendiğini ifade eden mektuplar gönderir. Yine bazı İranlı şâir ve tezkireciler, Osmanlıların en ünlü şairlerinden Bâkî ile şahsen tanışırlar. İki devletin sultanları da birbirilerine nazîreler söylemişlerdir.[2]

Bu asırda Osmanlı Edebiyatı büyük gelişmeler gösterir. Uzun yıllar, İran şâirlerini örnek alan Türk şâirleri, büyük eserler meydana getirerek başkalarına örnek olurlar. San'at eserlerinde bir Türk klasizmi ortaya çıkar. Fuzûlî, Bâkî ve Rûhî mektebi gibi mektepler kurulur.

Bu arada, Osmanlı Türkçesi gittikçe zenginleşir. Halk dilinde kullanılan kelimelerin kullanılmasına özen gösterilir. İslâm medeniyet ve edebiyatına ait bir çok sözcük Türkçeleştirilir. Gramer kurallarını bozmayacak bir şekilde millî bir üslupla dilimize sokulur. Şiir lisanı, söz ve ses güzelliği açısından en iyi bir düzeye gelir. Türk aruzu doğar.

Bu dönemde yetişip temayüz etmiş, edîp ve şâirlerin belli başlılarını şöyle sıralayabiliriz:

A. DÎVÂN ŞÂİRLERİ

İmparatorluğun akıllara durgunluk veren her alandaki gelişmesi yanında, san'at ve edebiyatta da göz kamaştırıcı yükselmelerin meydana gelmesi, eser

---

[1] Daha geniş bilgi için bk. Köprülü, M.Fuad, Türkler (Türk Edebiyatı), **İA**, XIII, 551 vd.

[2] Bk. Banarlı, a.g.e., I, 557-562.

verenlerin çok olması, doğal bir gelişmedir.[1] Dîvân şiiri sahasında yetişmiş bir çok şâir ve edîbin sadece en meşhurlarından çok kısa bilgiler vermeyi uygun bulduk.

1) **Hayâlî (?-1557) :**[2] Çocuk yaşta şiir san'atına başlar. İstanbul'a geldikten sonra, şiir ve san'at hâmîlerinin dikkatini çeken Hayâlî, kısa zamanda padişahın görüşmekten zevk aldığı musahibleri arasına girer. XVI. asır Türk edebiyatının Bâkî'den sonra en büyük şâiri sayılan Hayâlî'nin kasîde ve gazellerden oluşan Dîvân'ı vardır.

2) **Âgehî (?-1577) :**[3] Asıl adı Mansur olan Âgehî, Vardar'da doğmuştur. Deniz terimlerini kullanmakla ün salmış olan şair, mizah kabiliyeti çok güçlü, nüktedan, zeki bir san'atkardır.

3) **Emrî (?-1575) :**[4] Asıl adı Emrullah olan şâir Edirne'de dünyaya gelmiştir. Şiirlerinde söylenmemiş mazmunlar ve yeni söyleyişler görüldüğünden "hallâk-ı maânî" diye şöhret kazanmıştır. Ayrıca muammâ san'atı ve tarih düşürme san'atında da mahir olan Emrî'nin bir dîvânı ve bir muamma mecmuası vardır.

4) **Nev'î (1533 -1599) :**[5] Müderris bir şâir olan Nev'î, Malkara'da dünyaya gelir. Sultan III. Murad'ın büyük ilgisini çeken şâir, şehzadelere ders

---

[1] Bk. Banarlı, a.g.e., I, 562-563.

[2] Hakkında bk. Muallim Nâci, **Osmanlı Şâirleri**, s.212-213 ; Banarlı, a.g.e., I, 573.

[3] Hakkında bk. Banarlı, a.g.e., I, 576.

[4] Hakkında bk. Banarlı, a.g.e., I, 578.

[5] Hakkında bk. Muallim Nâci, a.g.e., s.266-267 ; Banarlı, a.g.e., I, 578.

verir. Şâirin bir divanı mevcuttur. En meşhur kasîdesi, Şehzade Mehmed'in sünnet düğününde söylediği Kasîde-i Sûriyye'dir. Bunun yanında şâirin, Hadîs-i Erbaîn Tercemesi, Hasbihâl adlı mesnevîsi ve Netâyicü'l-Fünûn adlı eserleri mevcuttur.

5) **Rûhî-i Bağdâdî (?-1605) :**[1] Asıl adı Osman olan mütefekkir asker bir şâirdir. En ünlü eseri Terkîb-i Bend adlı manzumesidir. Ayrıca bir Dîvân'ı vardır.

6) **Bâkî (1526-1600) :**[2] Sultân'uş- Şuarâ namıyla şöhret bulan şâirin ünü tüm imparatorluğa yayılır. Asıl adı Mahmûd Abdü'l Bâkî'dir. İstanbul'da dünyaya gelmiştir.Şâirin, Kanunî Sultan Süleyman Mersiyesi, Fezâilü'l-Cihâd, Me'âlimü'l-Yakîn ve Fezâil-i Mekke adlı eserleri vardır.

B. MESNEVÎ

Bu devirdeki Mesnevî edebiyatı, diğer san'at ve edebiyat şubeleri gibi devrin hayatına ve refahına uygun bir gelişme göstermiştir. Bu devirde İran Edebiyatı'nın birçok klasik mesnevîleri Türkçe'ye çevrilmiş, bu mesnevîler Türk şâirler tarafından yeniden kaleme alınmıştır.

1) **Kara Fazlı (?-1563) :**[3] Asıl adı Mehmed, mahlası Fazlı'dır. Devrin en meşhur mesnevîcilerindendir. İstanbul'da doğmuştur. Devrinin kültür ve san'at hayatındaki cazibesine kapılarak tahsilini yarım bırakmıştır. Halvetî tarîkatına

---

[1] Hakkında bk. Banarlı, a.g.e., I, 579 ; Timurtaş, Faruk K., **Tarih İçinde Türk Edebiyatı**, s.204.

[2] Hakkında bk. Banarlı, a.g.e., I, 582 ; Köprülü, M. Fuad, Bâkî, **İA**, II, 243-253.

[3] Hakkında bk. Banarlı, a.g.e., I, 597-598 ; Timurtaş, a.g.e., s.207.

katılarak, tasavvuf kültürü edinir. Nesir ve nazmı kuvvetli olan Fazlı'nın tasavvufî duygularını dile getiren 1000 civarında rubaîsi ve dîvan meydana getirebilecek nisbette şiirleri mevcuttur. Bunlara ilave olarak, Nahlistān, Lehcetü'l Esrâr, Hümâ ve Hümâyun ve Gül ü Bülbül adlı eserleri vardır.

2) **Yahyâ Bey (?- 1582) :**[1] Arnavut asıllı olan şâir, delikanlılık çağında devşirme olarak İstanbul'a getirilerek, yeniçeri ocağında tahsil ve terbiye görmüştür. Askerlik mesleğinde yayabaşılığı rütbesine kadar terfî etmiştir. Şiirleriyle Kanunî'nin teveccühünü kazanan şâirin, beş mesnevîden meydana gelen bir hamsesi bulunmaktadır. Mesnevîleri, Gencîne-i Râz, Kitâb-ı Usûl, Şâh u Gedâ, Yûsuf ü Züleyhâ ve Gülşen-i Envâr'dır.

3) **Âzerî İbrâhim Çelebi (?-1585) :**[2] Asıl adı İbrâhim, mahlası Âzerî'dir. İyi bir tahsil görerek yetişen Âzerî'nin bir manzum mukaddime ve 26 manzum hikâyeden oluşan Nakş-ı Hayâl adlı ahlâkî bir mesnevîsi vardır. Fars Mesnevî şâiri Hācū-yı Kirmānī (1290-1352)'nin Ravzat al-anvār adlı mesnevîsinden ilham alarak yazıldığı söylenmektedir. Şâirin bundan başka zarif şiirleri, gazelleri ve müseddesleri mevcuttur.

4) **Hâkanî (?-1606) :**[3] Asıl adı Mehmed olan şâirin hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Sancak Beyliği yaptığı ve Dîvân-ı Hümâyun muhasebeciliğinde bulunduğuna dair bilgiler vardır. İstanbul'da vefat etmiştir. Miftâhü'l-Fütûhât

---

[1] Hakkında bk. Banarlı, a.g.e., I, 598-600 ; Timurtaş, a.g.e., s.205-206.

[2] Hakkında bk. Banarlı, a.g.e., I, 602.

[3] Hakkında bk. Banarlı, a.g.e., I, 602-603.

isimli kırk hadis tercümesi, Hz. Peygamberi anlatan Hilye-i Hâkanî adlı eserleri ve Dîvân'ı vardır.

5) Bursalı Cenânî (?-1595) :[1] Bursa'da dünyaya gelen şâir, iyi bir tahsil görmüş, kadılık ve naiblik vazifeleri yapmıştır. En önemli eseri Anadolu ve Rumeli hayatını canlandıran, orjinal hikâyelerle tertiplenen Bedâyiü'l-Âsâr'dır. Mahzenü'l Esrâr, Riyâzü'l-Cinân ve Cilâü'l-Kulûb adlı eserleri de bulunmaktadır.

C . NESİR

Bu devirde, nesir de diğer san'at türleri gibi hızlı bir ilerleme kaydeder. Yeni ve yabancı kelimelerle, süslü ve san'atlı bir nesir oluşur. Arapça ve Farsça kelimeler çok kullanılır. Terkiplere daha fazla yer verilir. Cümleler çok uzatılır. Böylelikle, anlatılmak istenen konular âdeta anlaşılmaz bir duruma getirilmiştir.

Bu devirde tarih ve tezkire yazıcılığı büyük bir önem kazanır ve bu alanda çok değerli yazarlar yetişir.

D. TARİHÇİLER

1) Celâl-zâde Mustafa Çelebi (1494-1567) :[2] Nîşânî mahlasıyla şiirler söylemiş olan Mustafa Çelebi Tosya'da dünyaya gelmiştir.

Asrının sayılı ilim ve devlet adamlarından olan Mustafa Çelebi, Tosyalı Kadı Celâl'in oğludur. İyi bir tahsil gören Mustafa Çelebi, 23 yıl devlet hizmetinde bulunmuştur. İyi bir tarihçi ve ediptir. Ününü, "Tabakâtü'l-Memâlik fî Derecâtü'l-Mesâlik" adlı tarihi ile elde eder. Ayrıca Yavuz Sultan Selim devrini anlatan " Selîmnâme " adlı bir eseri vardır.

---

[1] Hakkında bk. Banarlı, a.g.e., I, 603-604.

[2] Hakkında bk. Banarlı, a.g.e., I, 606 ; Timurtaş, a.g.e., s.215-216.

2) Lûtfi Paşa (1488-1563) :[1] Doğum yeri ve yılı hakkında bilgi yoktur. Ancak çocukluğunda Osmanlı sarayında bulunduğu ve iyi bir tahsil gördüğü anlaşılmaktadır. Devletin çeşitli kademelerinde görev yapar. Sadrazamlık makamına kadar yükselir. Yirmiyi aşkın Türkçe ve Arapça eser yazar. Bunlardan en önemlileri Âsafnâme ile Tevârîh-i Âl-i Osmân'dır.

3) Selânîkî Mustafa Efendi (?-1600) :[2] Hayatı hakkında daha çok kendi tarihinden çıkarılan bilgiler bulunmaktadır. Anlaşıldığına göre Selânîk'te doğmuştur. Kanunî Sultan Süleyman, Sultan II. Selim, ve Sultan III. Murad döneminde yaşayan Selânîkî Mustafa Efendi'nin, 1563 yılından ölümüne kadar cereyan eden olayları anlatan tarih kitabı bulunmaktadır.

4) Hoca Sa'deddin Efendi (1536-1599) :[3] İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Âlim bir tarihçidir. Sultan III. Murad'a hocalık yaparak, Hâce-i Sultânî ünvânını almıştır. Sultan III. Murad'ın isteğiyle secîli, kafiyeli, san'atlı bir nesirle yazdığı Tâcü't-Tevârîh adlı iki ciltlik Osmanlı tarihi en önemli eseridir. Selîmnâme adlı bir kitabı da mevcuttur.

5) Gelibolulu Mustafa Âlî (1541-1600) :[4] Gelibolu'da dünyaya gelen tarihçi, Şehzade Selim'e (ikinci) ve Lala Mustafa Paşa'ya dîvân kâtipliği yapmıştır. Ansiklopedist, geniş bilgili bu değerli âlimin en önemli eseri, dört ciltlik Künhü'l-Ahbâr adlı Osmanlı tarihidir. Gazel ve kasidelerini ihtiva eden üç Dîvân'ı vardır. Bunlardan birisi Farsça'dır. Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Sadef-i Sad-Güher

---

[1] Hakkında bk. Banarlı, a.g.e., I, 606-608 ; Timurtaş, a.g.e., s.213.

[2] Hakkında bk. Banarlı, a.g.e., I, 608-610 ; Timurtaş, a.g.e., s.215.

[3] Hakkında bk. Banarlı, a.g.e., I, 610-611.

[4] Hakkında bk. Banarlı, a.g.e., I, 611-613.

adlı mesnevîsi, Mihr ü Mâh, Nasîhatü's-Selâtîn, Kavâidü'l-Mecâlis, Mevâ'idün-Nefâis fî Kavâidü'l-Mecâlis ve Menâkıb-ı Hünerverân adlı eserleri vardır.

E. TEZKİRE MÜELLİFLERİ

1) Sehî Beğ (? -1548) :[1] Edirne'de dünyaya gelen ilk Osmanlı tezkire yazarıdır. En önemli eseri, Heşt Behişt adlı tezkire ile Dîvânı'dır.

2) Lâtîfî (1491-1582) :[2] Asıl adı Abdüllâtîf olan müellif, Kastamonu'da dünyaya gelir. Âlim, edîp ve şair olan Lâtîfî'nin en önemli eserleri; Risâle-i Evsâf-ı İstanbul, Dîvân'ı ve Şâirler Tezkiresi'dir.

3) Âşık Çelebi (1520-1572) :[3] Asıl adı Pîr Mehmed olan Âşık Çelebi, babası Üsküp'te kadılık yaparken Prizren'de dünyaya gelir. Kâtiplik ve kadılık yapar. En önemli eserleri, Bursa Şehrengîzi, Meşâirü'ş-Şuarâ adlı tezkiresi ve Dîvân'ıdır.

4) Kınalızâde Hasan Çelebi (1546-1604) :[4] Bursa'da dünyaya gelmiştir. Müderrislik ve kadılık yapmış âlim bir devlet adamıdır. En önemli eseri, Tezkiretü'ş Şuarâ adlı tezkiresidir.

5) Ahdî (? -1593) :[5] Asıl adı Ahmed olan müellif Bağdatlı olup, araştırmalar için İstanbul'a gelir. Gülşen-i Şu'arâ adlı tezkiresi meşhurdur.

---

[1] Hakkında bk. Banarlı, a.g.e., I, 613-614.

[2] Hakkında bk. Banarlı, a.g.e., I, 614-616.

[3] Hakkında bk. Banarlı, a.g.e., I, 616-617.

[4] Hakkında bk. Banarlı, a.g.e., I, 617.

[5] Hakkında bk. Banarlı, a.g.e., I, 617.

SULTAN III. MURAD'IN HAYATI

I. DOĞUMU ŞEHZADELİĞİ VE PADİŞAH OLMASI

Osmanlı Devleti'nin onikinci padişahı, İslâm halîfelerinin de yetmişyedincisi olan Sultan III. Murad, 4 Temmuz 1546 Pazar günü, Manisa'nın Bozdağı Yaylağı'nda dünyaya gelir. Babası Sultan II. Selim (1524-1574)[1], annesi Nûr-Bânû Sultan[2]'dır. Onbeş yaşındayken dedesi Kanunî Sultan Süleyman (1494-1566)[3] tarafından 1562 yılında Alaşehir Sancak Beyliği'ne getirilir. Sultan III. Murad babasının tahta geçmesi üzerine, Manisa Sancak Beyliği'ne atanır. Osmanlı müelliflerinin " Murâd-ı Sâlis ", eski batı tarihçilerinin de " Amurat III " dedikleri Sultan III. Murad'ın " Murâdî " mahlası dışında, diğer bazı Osmanlı sultanları, mesela ; " Murâd-ı Hüdâvendigâr (1326-1388) [4] ", " Yıldırım Bayezid (1360-1403)[5]", "Çelebi Sultan Mehmet (1378-1421)[6] ", " Fatih Sultan Mehmet (1430-1481)[7]", " Yavuz Sultan Selim (1469-1520) [8]", " Kanunî Sultan Süleyman (1494-1566) " ve babası " Sarı Selim (1524-1574) " gibi, halk dilinde yerleşmiş herhangi bir lâkabı bulunmamaktadır.[9]

---

[1] Hakkında bk. Turan, Şerafettin, Selim II, **İA**, X, 434-441.

[2] Hakkında bk. Uluçay, M.Çağatay, **Padişahların Kadınları ve Kızları**, s.40.

[3] Hakkında bk. Downey, Fairfax, Kanunî Sultan Süleyman, terc. Enis Behiç Koryürek ; Gökbilgin, M.Tayyib, Süleyman I, **İA**, XI, 99-155 ; Mughul, Muhammed Yakub, **Kanunî Devri**, s.78-205.

[4] Hakkında bk. Uzunçarşılı, İ.Hakkı, Murad I, **İA**, VIII, 587-598.

[5] Hakkında bk. Yınanç, Mükrimin Halil, Bayezid I, **İA**, II,369-392.

[6] Hakkında bk. Uzunçarşılı, Mehmed I, **İA**, VII, 496-506.

[7] Hakkında bk. İnalcık, Halil, Mehmed II, **İA**, VII, 506-535.

[8] Hakkında bk. Altındağ, Şinasi, Selim I, **İA**, X, 423-434.

[9] Bk. Danişmend, İ.Hâmi, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, III, 1.

13 sene 9 ay 5 gün valilik yapmış olan Sultan III. Murad, babası Sultan II.Selim'in ölümü (15 Aralık 1574) üzerine gönderilen saltanata davet haberini, Sokullu Mehmet Paşa[1]'dan alır almaz, Manisa'dan hareket ederek, Mudanya İskelesi'ne gelir.Veziriazamın, Kaptan Kılıç Ali Paşa[2] ile buraya gönderdiği kadırgaya rastlamadığından, fırtınaya rağmen alelacele sahilde bulunan Tevkîî Feridun Bey'e ait bir kayığa biner. Yedi saat süren çetin bir deniz yolculuğundan sonra Sarayburnu'ndaki sahilden karaya çıkar. Sultan III.Murad, Veziriazam Sokullu Mehmet Paşa'ya adam gönderir. İlk defa Bayezid Köşkü'nde kendisiyle buluşur. Kardeşlerinden birinin sultan olması ihtimaline karşılık, korku, kuşku ve tereddüt içerisinde bulunur.Ancak, saltanatın tam anlamıyla kendisine verildiğini anlayınca rahatlar. Minnet ifadesi olarak, eniştesi Sokullu Mehmet Paşa'nın elini öpmek üzere eğilmek ister. Sokullu Mehmet Paşa, derhal Sultan'ın ayakları dibine kapanarak eteğini öper. Sultan III. Murad daha sonra, geceyarısına doğru saraya girer. Fatih Sultan Mehmed'in koyduğu kanun " Nizâm-ı Âlem " gereği beş kardeşini boğdurtur.[3]

Sultan III.Murad'ın tahta geçiş töreni, Topkapı Sarayı'nın avlularından birinde, muhtemelen Ayasofya tarafındaki " Bâb-ı Humâyun " un önünde bulunan avluda yapılır. O gün, bu merasimde vezirler, emirler, âlimler ve bütün devlet ve saray erkânı, Sultan II. Selim'in matemi sebebiyle, siyah elbiseler giyinip kuşanarak törene katılırlar. 22 Aralık 1574 günü sabahı, yeni padişah, Harem'den çıkarak tören mahalline gelir. Kurulan taht üzerine geçer. Başta veziriazam olmak üzere, bütün devlet ve saray erkanının bağlılık ve

---

[1] Hakkında bk. Gökbilgin, M.Tayyib, Mehmed Paşa, **İA**, VII, 595-605.

[2] Hakkında bk. Şehsuvaroğlu, Haluk, Kılıç Ali Paşa, **İA**, VII, 679-681.

[3] Bk. Hammer, , **Osmanlı Devleti Tarihi**, VII, 2012 ; Uzunçarşılı, İ.Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, III, 42-43 ; Danişmend, a.g.e., III, 1-3 ; Kütükoğlu, Bekir, Murad III, **İA**, VIII, 615.

tebriklerini kabul eder. Bu bîat merasiminde Sokullu Mehmet Paşa, Sultanın eteğini öper.[1] Bu zamana kadar bu tür merasimlerde el öpüldüğüne göre, bundan sonraki devirlerde görülen etek ve saçak öpme adetinin Sokullu Mehmet Paşa'nın bu hareketinden sonra başladığı düşünülebilir. Cülûs merasimi sona erince Sultan III.Murad Harem'e girer, kısa bir müddet dinlenir. Daha sonra Sultan II. Selim'in cenazesi çıkarılır. Tabut "Servili Yol " da hazırlanan bir " Tahta-bend " üzerine konulur. Cenaze namazı, saray avlusunda Şeyhülislâm Hâmit Efendi tarafından kıldırılır. Sultan III.Murad, cenaze namazını kılar. Cenazeyi cemaatle birlikte takip eder. Cenaze, defin yeri olan Ayasofya Cami yanında inşa edilmekte olan türbenin yanına götürülür. Ancak, türbe hazır olmadığından tabut, burada kurulan otağa konulur.[2]

Cenaze cemaati dağılmadan, Kapucular Kethüdası[3] devlet ve saray erkânını tekrar saraya davet eder. Beş şehzadenin cenaze namazı kılınır ve aynı otağa götürülür. Daha sonra Ayasofya Cami yanına türbe yaptırılır. Sultan II. Selim bir tarafına iki oğlu, diğer tarafına da üç oğlu konulmak suretiyle defnedilir.[4] Babasının ölümü nedeniyle siyah elbiseler giyinmiş olan devlet ve saray erkânını 27 Aralık 1574 tarihinde tekrar huzura kabul eder. Sultan III.Murad, herkesin matem elbiselerini değiştirip hil'atlar giyinmelerini emir buyurur.[5] Sultan III. Murad'ın ilk divan toplantısı, 11 Ramazan günü yapılır ve kapu-kullarına cülûs bahşişi dağıtılır. Sultan, veziriazama elli bin altın ile bir kılıç hediye eder. Öteki vezirlere de dörder bin altın bahşiş verir.

---

[1] Bk. Danişmend, a.g.e., III, 1.

[2] Bk. Danişmend, a.g.e., III, 2.

[3] Hakkında bk. Baykal, Bekir Sıtkı, **Tarih Terimleri Sözlüğü**, s. 72.

[4] Bk. Önkal, Hakkı, **Osmanlı Hanedan Türbeleri**, s.164-170.

[5] Bk. Hammer, a.g.e., VII, 2014-2018 ; Danişmend, a.g.e., III, 4-5.

Sultan III. Murad tahta geçince, ilk iş olarak, 5 Ocak 1575 tarihinde Sultan Abū-Ayyūb-al-Ansārī Hazretleri'nin türbesini ziyaret eder ve kılıç kuşanır. Sultan III.Murad daha sonra şehre gelir. Babası ve kardeşlerinin mezarlarıyla Osmanlı padişahlarının türbelerini ziyaret eder. Hepsinin ruhları için Kur'an-ı Kerîm okutur, sadaka dağıtır.[1]

---

[1] Bk. Danişmend, a.g.e, III, 5.

II. SULTAN III.MURAD'IN ERKÂNI VE KADINLAR SALTANATI

İlk defa Kanunî Sultan Süleyman (1494-1566) devrinde ortaya çıkan kadınlar saltanatı, Sultan III. Murad zamanında daha da belirginleşir. Saray yönetiminde etkisi bulunan kadınların başında, Sultan III. Murad'ın annesi, Nûr-Bânû Sultan, kızkardeşi Esma Han Sultan[1], Harem Kethüdası Canfedâ ve Vekilharç Raziye Kadın gelir.Bunların karşısında ise sultanın hanımı, Safiye Sultan[2] bulunmaktadır. Venedik Cumhuriyeti Korfu Valisi'nin kızı olan Safiye Sultan, Türk korsanları tarafından esir alınır. Dillere destan olan güzelliği sebebiyle, saraya takdim edilir. Sultan II. Selim'in emri üzerine de, oğlu Şehzade III. Murad'a nikahlanıp, saraya dahil edilir.

Sultan III. Murad tahta geçtikten sonra, dışarıdan yapılan müdahalelerle hükümet işleri bozulur ve idarede düzensizlikler başlar.Sokullu Mehmet Paşa, bu müdahaleleri her ne kadar önlemeye çalıştıysa da yeterince başarıya ulaşamaz.[3]

Sultan III. Murad, eşi Safiye Sultan'a çok düşkündür. Nûr-Bânû Sultan ile Esma Han Sultan, padişahı karısından soğutmak için ona, " Perî Cemâl" (güzel yüzlü) cariyeler takdim etmek suretiyle padişahın hükümet işlerine müdahale etmesine mani olmaya çalışırlar. Ancak Safiye Sultan'ın arzu ve istekleri daha önde tutulur.

İlk kez Osmanlı Devleti'nde Valide Sultan ünvanını alan kadın, Nûr-Bânû Sultan olur. Nûr-Bânû Sultan'ın padişah üzerinde çok büyük bir nüfuzu vardır. Saraydaki kadınlar içinde, Safiye Sultan'dan sonra en büyük söz sahibi

---

[1] Hakkında bk. Uluçay, a.g.e, s.40.

[2] Hakkında bk. Uluçay, a.g.e., s.43.

[3] Bk. Uzunçarşılı, a.g.e., III, 2-4.

olduğu bilinir. Nûr-Bânû Sultan, ölüm döşeğinde oğlu Sultan III. Murad'ı yanına çağırır, kendi ölümünden sonra Harem-Kethüdası Canfedâ-Kadın'a ehemmiyet vermesini vasiyet eder. Nûr-Bânû Sultan'ın ölüm sebebinin zehirlenme olduğu rivayet edilir. Zehirlenme işinin büyük rakibesi," Haseki-Sultan " denilen gelini Safiye Sultan tarafından yapıldığı söylenir.

Fatih Camii'nde cenaze namazını kılan Sultan III.Murad, annesini Ayasofya'daki II.Selim türbesine defnettirir.

Nûr-Bânû Sultan birçok hayır kurumu yaptırır. Bunların en önemlilerinden biri, 1583 yılında yaptırılan Üsküdar Toptaşı'ndaki "Vâlide-i Atîk " veya "Atik-Vâlide-Sultan" isimli camidir.[1]

Diğer taraftan, hükümet işlerinin bozulmasına sebep olan kadınlar saltanatının yanında, Sultan III. Murad'ın kendisine yakın bildiği, ve Sokullu Mehmet Paşa'yı çekemeyen devlet adamları da vardır. Bunlar arasında şehzadeliğinin son senesinde muallim tayin edilen hocası Sa'deddin Efendi, defterdarı Kadı İdrıs, Şeyhi Şücâ', kapıağası Hadım Gazanfer Ağa, Candaroğulları'ndan Şemsî Ahmet Paşa ve bazı önemli şahıslar zikredilebilir.[2]

---

[1] Bk. Danişmend, a.g.e., III, 71.

[2] Bk. Uzunçarşılı, a.g.e., III, 44 ; Danişmend, III, 2-4 ; Kütükoğlu, Bekir, Murad III, İA, VIII, 624.

III. SULTAN III. MURAD VE SOKULLU MEHMET PAŞA

Osmanlı Devleti'nin en meşhur veziriazam ve devlet adamlarından olan Sokullu Mehmet Paşa, 1505 tarihinde Saray-bosna'ya bağlı Sokoloviç köyünde dünyaya gelir. Kanunî Sultan Süleyman zamanında devşirildikten sonra, iyi bir tahsil görür. En küçük rütbeden başlayıp veziriazam makamına kadar yükselir. 60 yaşlarında veziriazam olan Sokullu Mehmet Paşa, 14 yıl 3 ay 15 gün bu görevde kalır. Sokullu Mehmet Paşa, Kanunî Sultan Süleyman'ın son, Sultan II. Selim'in tek, Sultan III. Murad'ın da ilk sadrazamıdır. Kanunî Sultan Süleyman'a bir yıldan biraz fazla, Sultan II.Selim'e 8 yılı aşkın, Sultan III. Murad'a da 5 yıla yakın bir süre veziriazamlık yapar.

Sokullu Mehmet Paşa, ileri görüşlü, dirayetli bir devlet adamıdır. Karadeniz'le Hazar Denizi'ni, Akdeniz'le Kızıldeniz'i birbirine bağlamak ve bunların vasıtasıyla Hint Denizi'ne bağlanmak için yaptığı uğraş ve çabalar, kendisinin siyasî ve iktisadî alanda ne kadar doğru kararlar aldığını gösterir.[1]

Kıbrıs'ın fethi için menfi görüş bildiren Sokullu Mehmet Paşa, bu maceranın bir Haçlı Seferi meydana getireceği fikrini ortaya koyar. Le panto-İnebahtı Deniz Savaşları'nın Osmanlı Donanması'na verdiği zayiat, onun bu konudaki görüşlerinin ne kadar isabetli olduğunu ortaya koyar.[2]

Bu savaşlardan sonra, beş buçuk ay gibi çok kısa bir zaman içinde eskisinden daha mükemmel bir donanma teşkil edilir. Bu yeni donanma, tamamen Sokullu Mehmet Paşa'nın üstün gayret ve çalışmalarının eseri olur.

---

[1] Bk. Uzunçarşılı, a.g.e., III, 49-54.

[2] Bk. Uzunçarşılı, a.g.e., III, 49-54 ; Mustafa Nuri Paşa, **Netayic-ül-Vukuat**, I-II, 110-111.

Sokullu Mehmet Paşa, Sultan II. Selim dönemindeki sadrazamlığında hükümet işlerine kimseyi karıştırmaz. Bütün sorumlulukları üstüne alarak, çok kuvvetli bir otorite kurar.

Sultan III. Murad zamanında Sokullu Mehmet Paşa'yı çekemeyen muhalifleri ; Şemsî Ahmet Paşa, Defterdar Kara Üveys, Lala Mustafa Paşa ve Şeyh Şücâ' bu otoriteyi kırmaya ve Sokullu Mehmet Paşa ile padişahın arasını açmaya çalışırlar.[1]

Hatt-ı hümâyunla padişahın müsadesini alıp, hükümet işlerine karışarak, düzenin bozulmasına sebep olurlar.

Saray içinde ve dışında sultana yakın olup da Sokullu Mehmet Paşa aleyhinde olanlar, padişahı kışkırtarak, İran'a iç karışıklıklar bahanesiyle sefer düzenlenmesi için tahrik ederler. Böyle bir sefere şiddetle muhalif olan Sokullu Mehmet Paşa, Osmanlı Devleti'nin tabii hudutlara kavuştuğunu, bundan sonra yapılacak seferlerin, ülkenin menfaatine olmayıp, elde edilecek bir-iki başarının daha büyük zararlara sebep olacağını beyan eder. Bu şekilde felaketi önlemeye çalışır. Ancak eski otoritesi kalmadığı için bunu başaramaz.

Daha sonra, Sokullu Mehmet Paşa'nın en güvenilir akraba ve adamları sudan bahanelerle görevlerinden alınır. Bir kısmı idam edilir, bir kısmı ağır cezalara çarptırılır.[2]

Sokullu Mehmet Paşa, bütün bu sıkıntılara rağmen görevine devam eder. Şayet istifa edecek olursa bunun hayatına malolacağını bilir. Düşmanları vücudunun ortadan kaldırılmasını ister. Sultan III.Murad, el öpme teşebbüsünden

---

[1] Bk. Uzunçarşılı, a.g.e., III,49-54.

[2] Bk. Danişmend, a.g.e., III, 48 ; Öztuna, Yılmaz, **Büyük Türkiye Tarihi**, III, 465.

dolayı, Sokullu Mehmet Paşa'yı sevmemekle beraber, kanına ve vebaline girmek istemez. Hatta huzuruna kabul ettiği zamanlar, yaptıklarına nadim olduğunu îma eden hareketlerde bulunur.[1]

Sokullu Mehmet Paşa, Kabasakal'daki sarayında bir ikindi divanı çıkışında, arasıra sadaka verdiği bir meczup tarafından 30 Eylül 1579 Pazar günü şehit edilir.

Sokullu Mehmet Paşa, şehid sayıldığı için cenazesi yıkanmaz. Sağlığında Eyüp'te yaptırdığı türbeye defnedilir.[2]

---

[1] Bk. Uzunçarşılı, a.g.e., III, 49-54.

[2] Bk. Uzunçarşılı, a.g.e., III, 53 ; Danişmend, a.g.e., III, 49 ; Öztuna, a.g.e., IV, 465-468.

IV. SULTAN III. MURAD'IN ŞAHSİYETİ

Sultan III. Murad'dan bahseden kaynaklar, onun mizacının değişken olduğunu belirtirler. Yumuşak huylu, neşeli, merhametli, nazik, akıllı, cömert, adâlet ve hikmet sahibi olan Sultan III. Murad, hünerli tutum ve davranışlarını bazı zamanlarda değiştirerek tereddütlü, fevrî, acımasız olabilmektedir.

Sultan III. Murad raks ve musikîyi sever, asma saatçiliğe ve ressamlığa da özel ilgi gösterir.[1] San'ata, eğlenceye ve her türlü güzelliğe düşkün olan Sultan III. Murad'a, ülkenin her bölgesinden gelen müzisyenler, komedyenler, san'at ve hüner sahipleri, oyuncular, hatipler, nüktedanlar takdim edilir ve Sultan da onları keseler dolusu altınla ödüllendirirdi.

Düzenlenen eğlenceler içinde, en dikkat çekici olanı, Şehzade III. Mehmed için hazırlanan ve Türk tarihinde eşi benzeri görülmemiş, binbir-gece masallarını bile gölgede bırakacak kadar gösterişli, meşhur sünnet düğünüdür.

Avrupa, Asya, Afrika hükümdar ve vezirleri sünnet düğününe davet edildiği gibi, memleketin en önde gelen itibar sahibi kimseleri de bu düğüne çağrılırlar.

Düğünde ; güreş oyunları, folklor gösterileri, at yarışları, silâh gösterileri, kılıç-kalkan oyunları, donanma fişeng gösterileri, soytarılık oyunları, yarışlar, tarîkat ayinleri, rakslar, türlü türlü müzikler gibi, akla gelebilecek her çeşit eğlenceden istifade edilir. Düğün eşi benzeri görülmemiş, dillere destan olan bir gösteriş içinde icra edilir. 57 gün süren bu düğün töreni, bir şehzâdenin ölümü üzerine son bulur.[2]

---

[1] Bk. Hammer, a.g.e., VII, 2010.

[2] Bk. Dânişmend, a.g.e., III, 58-60 ; Reyhanlı, Tülay, **İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat**, s.55 ; Ödekan, Ayla, **Mimarlık ve San'at Tarihi, Türkiye Tarihi 2, Osmanlı Devleti** (1300-1600), 324-325.

Sultan III. Murad, Osmanoğulları'nın ilim sahibi hükümdarlarından biridir. Yapılan her işin çok iyi olmasını arzu eder. Yeniliklere ilgi ve merakı vardır. Zamanındaki ilmi gelişmeleri yakından izler. Dünya tarihine özellikle muasır hükümdarların yaptığı savaşlara karşı ilgi duyar.[1]

Çok cömert olan Sultan, özellikle değişik hediyeler vermekten mutlu olur. Huzuruna kabul ettiği âlim, şeyh veya eser telif eden şâirleri yaptıklarına karşılık olarak avuç dolusu altınla mükafatlandırır.Cömertliğinden dolayı, öldüğü zaman yüklü miktarda borcu çıkmış, bunlar Enderun Hazinesi'nden karşılanmıştır.[2]

[1] Bk. Kütükoğlu, Murad III, **İA**, VIII, 624.

[2] Bk. Danişmend, a.g.e., III, 58-60 ; Reyhanlı, Tülay, a.g.e., s.55 ;Ödekan,Ayla, a.g.e., II, 324-325.

V. SULTAN III. MURAD'IN EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Babası, dedeleri ve ecdadının çoğu birer şâir olan ve böyle bir edebî hayat tarzı içinde yetişen Sultan III. Murad (1546-1595); "Murâdî" mahlası ile şiirler söyler. Osmanlı hanedanında, Kanunî Sultan Süleyman'dan sonra en çok şiir söyleyen, Osmanlı sultanlarından birisidir.

Çok iyi tahsil görmüş olan Sultan III. Murad, devrin âlimlerinden çeşitli konularda dersler görür. Tarih ve siyaset dalında iyi bir eğitim alır.

Saltanat idaresi yanında ilimle meşgul olması, şiir ve hat san'atıyla uğraşması, kendisinin çok yönlü ve ince ruhlu bir hükümdar olduğunu göstermektedir.

Arapça ve Farsça'yı bu dillerle şiir söyleyecek kadar iyi bilmektedir. Kuvvetli bir tassavvuf kültürüne sahip olan Sultan III. Murad, şiirlerini bu duygu ve düşünceler içinde yazar. İlmî ve tasavvufî toplantılar düzenleyerek, bu konuyla ilgili eserler vücuda getirir. [1]

Sultan III. Murad, Türkçe şiirlerinde Arapça ve Farsça kelimeler kullanır, fakat terkiplere fazla ilgi göstermez. Şiirlerini sade ve basit bir dille söyler. San'at yapma endişesi bulunmadığından, âdeta konuşur gibi yazar. Oldukça işlek bir şiir yazma tekniğine sahiptir.

Şiirlerinin tamamına yakın bir bölümü, dinî-tasavvufî bir özellik taşımaktadır. Sofîce bir karakterle söylenmiş olan şiirlerinde Allah-u Teâlâ'nın yarattığı her mahlûkunda isim ve sıfatlarının tecellîsini görmenin elzem olduğu ifade edilir. Sultan III. Murad aynı zamanda, şiirlerinde kâinatın gerçek sırlarını

---

[1] Özellikle çalışmamızda metnini sunduğumuz Futûḥât-ı Ramażân adlı eseri böyle sohbet meclislerinde söylenmiş şiirlerini ihtiva etmektedir.

dile getirir. Yer ve gökte görülen sanat eserlerinde Cenab-ı Hakk'ın azamet ve kudretini beyan eder.[1]

Sultan III. Murad dini karakter taşıyan şiirlerinde şekle bağlı kalmaz. Gönlündekilerini, duygu ve düşüncelerini dolambaçlı yollara sapmadan rahatlıkla dile getirir. Sultan III. Murad, şiirlerinde kendisinin bir sultan olduğunu, fakat asıl manada Rabbinin düşkün bir bendesi ve kulu olduğunu belirtir.

" Bizi sûretde gördün pâdişâ'yuz.
Velî ma'nîde bir kemter gedâyuz.

" Bu sûret âleminde câhiliz biz.
Velîkin muctebâ vü murtazâyuz.[2]

Sultan III. Murad'ın nazarında gerçek padişahlık, sultanlığı terkedip, dervişliği tercih eden İbrâhim-i Edhem'in padişahlığıdır. Hatta " Ey Murâdî Sultanlar cümlesinden olman için padişahlığı terket." [3] şeklinde kendisine hitap eder.

[1] Bk. Burada, Dîvân'ın Muhteviyatı Bölümü.

[2] Bk. Kırkkılıç, H.Ahmet, **Sultan III. Murad,** s.90-91 ; Banarlı, a.g.e., I, 571.

[3] Bk. Metin I, s.7, str.17.

Sultan III.Murad, metnini sunduğumuz eserlerinde Farsça şiirleri Arapça mısra ve beyitler koyarak mülemma yapmış, ayrıca içerisinde ayetlerden iktibaslar yaparak telmîhler yapmıştır.

Telmîh yapılan bu ayetlerden bazısını örnek olarak veriyoruz:

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ (٢ ، ٣١) ، s.3,str.6;s.92, str.13

إِنَّ اللّٰهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ (٥ ، ١) ، s.4, str.8

وَلَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ (٢ ، ٢٥٣) ، s.26,str.1

s.96,str. 12

كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (٥٥ ، ٢٩) ، s.46,str.4

سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبٍّ الرَّحِيمِ (٣٦ ، ٥٨) ، s.70,str.2

اِسْتَوْقَدَ نَاراً (٢ ، ١٧) ، s.113.str.4

Bu arada şair Kur'an'da geçen bazı müteşabih ayetlerin sırrını da izaha çalışmıştır:

کاف ها طه چه گوید عقل دار   از الفها حا و میم آرد قرار

نون آمد ص آمد هر چه هست   سر حق است از محمد دان به است x

---

x Bk.Metin I, s.26, str.4-5.

Murâdî şiirlerinde, özellikle Futūḥât-ı Ramażān'ında klasik Fars edebiyatının mümessillerinden olan Sa'dī-yi Şīrāzī [1], Aṭṭār [2] ve Mevlânâ [3]'nın tesirinde kalmıştır. Bu hususu aşağıdaki beyitlerde görmek mümkündür.

بوستانم گلستانم در جهان　　　باغ من هم باغبانم در زمان [4]

منطق الطیر است این عطار کیست　　　یا سلیمانی کند بیدار کیست [5]

شمس ملّت کاشف سرّ علوم　　　قطب و عارف یعنی مولانای روم [6]

بشنو از جانان حکایتها کنم　　　از جداییها شکایتها کنم [7]

ار چه نی شد شرحه شرحه از فراق　　　لیك نی داند ز شرح اشتیاق [8]

باب دیگر را گشایم ای ولد　　　من جلال الدین تو سلطان ولد [9]

---

1 Hakkında bk. Yazıcı, Tahsin, Sa'dī, **İA**, X, 36-41.

2 Hakkında bk. Ritter, Helmuth, Aṭṭār, **İA**, II, 7-12.

3 Hakkında bk. Ritter, Helmuth, Celâleddin Rûmî, **İA**, III, 53-59; Köprülü, Fuad, **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, s. 134 vd.

4 Metin I, s. 60, str. 17.

5 Metin I, s. 35, str. 9.

6 Metin I, s. 23, str. 2.

7 Metin I, s. 27, str. 17.

8 Metin I, s. 31, str. 4.

9 Metin I, s. 58, str. 9.

VI. SULTAN III. MURAD'IN SAN'ATI HAYRATI VE ÖLÜMÜ

Osmanlı Devleti'nin yükselme devrinde muhtelif san'at dallarında görülen gelişmelere paralel olarak hat san'atı da büyük gelişme göstererek, Sultan III. Murad zamanında zirveye ulaşır.

Devrin en şöhretli hattatı olan İranlı Hüseyin-i Tebrîzî'nin yetiştirdiği talebeler İstanbul'a gelirler. Bunlardan başka, Abdullah Kırîmî, Emîr Mehmed, Baba Şah İsfahânî gibi ünlü hattatlar da bu devirde yaşamışlardır.[1]

Çeşitli san'at dallarında mâhir olan bütün Osmanlı padişahları gibi, Sultan III. Murad da güzel yazı dediğimiz hat san'atında maharetli bir san'atkârdır. Özellikle, ta'lik ve nesih çeşidinde fevkalâde başarılıdır. Ayasofya Cami mihrabının iki tarafında asılı bulunan 1575 tarihli levhalar kendisi tarafından yazılmıştır. Ayrıca İstanbul Yazı San'atları Müzesi'nde 255 numarada kayıtlı levhada bu padişah tarafından yazılmış bir şaheserdir. Bunun yanında İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T.5580 numarada kayıtlı bulunan Münîrî Dîvânı'nın müstensihi de Sultan III. Murad'dır.[2]

Sultan III. Murad, tahta oturduktan sonra ilk defa babası zamanında başlatılan Kâbe duvarlarının mermerden yaptırılması işini neticelendirir. Ardından 5 Cemâziyelevvel 983 (11 Ağustos 1573) gecesi gelen sel baskınında Harem-i Şerif'in zarar görmesi üzerine, su yollarının temizlenmesini emreder. 984 yılının sonlarına doğru su yollarının temizlenmesi tamamlanır. Ayrıca kubbelerini onartır

---

[1] Bk. Hammer, a.g.e., VII, 2174 ; Anafarta, Nigar, **Topkapı Sarayı Padişah Portreleri**, s.9.

[2] Bk. Uzunçarşılı, III, 115 ; Rado, Şevket, **Türk Hattatları**, s.82 ; Şapolyo, Enver Behnan, **Osmanlı Sultanları Tarihi**, s.197-210 ; Gelibolulu Âlî, **Menâkıb-ı Hünerverân (Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları)**, s.20, 55, 98.

ve kargir olarak yaptırır. Bunun yanında, Medîne'de medrese, mektep, zaviye ve büyük bir imaret kurdurur.[1]

Sultan III. Murad, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir çok bölgesine ilim, san'at, kültür merkezi ile sayısız bayındırlık eseri inşa ettirir. Bunlardan en önemlisi, Manisa'da şehzadelik yaptığı yıllarda bina ettirdiği cami, imaret, medrese ve tabhâneden oluşan Murâdîye Külliyesi'dir.

Sultan III. Murad, saltanatlık yıllarında; İstanbul Toptaşı Tımarhanesi ile Topkapı Sarayı'nı çevreleyen duvarlar üzerine köşkler inşa ettirir. Bunlardan başka Fethiye'deki kilisenin camiye çevrilmesi ve Beşiktaş'taki Yahyâ Efendi Türbe Binası'nın yaptırılması, kendisinin hayratı arasında zikredilebilir.

Sultan III. Murad'ın hükümdarlığı 20 yıl 1 ay 2 gün sürer. 49 yaşındayken 15/16 Ocak 1595, Pazar'ı Pazar tesi'ye bağlayan gece Topkapı Sarayı'nda Hakk'ın rahmetine kavuşur.

Sultan III. Murad, babası Sultan II. Selim gibi İstanbul'da vefat eden ikinci Osmanlı padişahıdır.

Osmanlı tarihinde padişahların ölüm haberini gizli tutmak, âdeta bir gelenek haline geldiğinden Sultan III. Murad'ın ölüm haberi de onbir gün gizli tutulmuştur.

Sultan III. Murad"ın ölümü âdeta menkıbevî bir şekil alır. Bir önsezi ile öleceğini önceden tahmin eder. Ölümüne yakın günlerde, sırdaşı ve eski Diyarbekir valisi olan Saatçı Hasan bir rüya görür. Rüyasını bir kağıda yazıp, efendisine verir. Rüyada, dört siyah, sekiz benekli ve kırk beyaz koyun görür. Dört siyah koyunu mal toplamış dört oğluna, sekiz benekli koyunu servet biriktirmemiş diğer sekiz oğluna ve kırk beyaz koyunu da haremdeki kırk

---

[1] Bk. Hammer, a.g.e., VII, 2173 ; Banarlı, Nihad Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, I, 571; Kütükoğlu, Murad III, **İA**, VIII, 625.

cariyesine yorumlayan Sultan III. Murad, sırdaşına elli iki koyun kurban etmesini emreder. Bu rüyadan üç gün sonra midesinde şiddetli ağrılar duymaya başlar. Padişah, ağrıların ölüm habercisi olduğunu kabul eder.

Bu duygu ve düşünce içinde hayrete düşmüş olan padişah, bir akşam Sinan Paşa Köşkü'ne hanendeleri dinlemeye gider. Hanendelerin her zaman diledikleri şarkıları okumalarına izin veren padişah, onlara özel olarak "Bîmâram, ey ecel, bu gice bekle cânum al" şarkısını şöyletir. Bu arada Mısır'dan gelen kadırga, liman ve Sultan Köşkü'nü top atışlarıyla selâmlar.[1]

Daha önce kadırgalardan daha büyük olan kalyonların bile top sesleriyle kırılmayan köşkün ve civar binaların bütün camları dökülür. Sultan bu olayın sebebini uğursuzluğa bağlayarak, " Bizim bu köşke son gelişimüzdür." ve "Evvelce bütün donanmanın topları camları kıramazken şimdi bu kadırgaların top sesleriyle düşüyorlar. Görüyorum ki benim hayatım harab olmuştur." diyerek gözyaşlarını tutamaz.[2]

Sultan III. Murad, gerçekten de bu olayın geçtiği ertesi gece, Hakk'ın rahmetine kavuşur. Ölüm sebebinin, mide rahatsızlığı veya böbrek hastalığı olduğu belirtilmektedir.[3]

Sultan III. Murad'ın 130 çocuğunun olduğundan sözedilir. Vefâtı esnasında 19'u erkek 48 çocuğunun hayatta olduğu, diğerlerinin ise daha önce çocuk yaşlarda öldükleri rivayet edilir.[4]

---

[1] Bk. Hammer, a.g.e., VII, 2171-2172 ; Danişmend, a.g.e., III, 139-141.

[2] Bk. Hammer, a.g.e., VII, 2172.

[3] Bk. Şehsuvaroğlu, Bedii, **Osmanlı Padişahlarının Akibetleri ve Ölüm Sebepleri Hakkında Tıp Tarihi Bakımından Bir İnceleme**, V.Türk Tarih Kongresi Tebliğler, Ankara-1960, s.392-400 ; Reyhanlı, Tülay, **İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat**, s.59.

[4] Bk. Danişmend, a.g.e., III, 141 ; Öztuna, a.g.e., IV, 481.

Cenazesi, Topkapı Sarayı'nda Helvahane önünde kılınır. Sonra, Mimar Sinan'ın Ayasofya Camii avlusunda yaptığı ve aynı zamanda babası Sultan II. Selim Han'ın da bulunduğu türbeye defnedilir.[1]

[1] Bk. Danişmend, a.g.e., III, 143 ; Önkal, Hakkı, **Osmanlı Hanedan Türbeleri**, s.178, 180-181.

SULTAN III. MURAD' IN ESERLERİ

I. TÜRKÇE ESERLERİ

A. TÜRKÇE DÎVÂNI

Murâdî' nin dîvânı, dinî bir mahiyet arz etmektedir. Dîvândaki mevcut olan gazellerin çoğu, münacât ve naat şeklinde yazılmış manzumelerden oluşan hacimli bir eserdir. Dîvânda 1567 gazel, 49 mesnevî, 47 müfret, 38 kıta ve 1 muhammes mevcuttur. Gazellerin çok olması bakımından, Sultan III. Murad' a rahatlıkla bir gazel şâiridir diyebiliriz. Murâdî' nin dîvânından Arapça-Türkçe 81 mülemma gazel, 4 mülemma mesnevî ve 1 nazım yer almaktadır. Dîvândaki mülemmaların sayısının kabarık olması ve bazı Arapça gazellerinin de bulunması, Murâdî' nin Arapça' ya iyice vakıf olduğunu göstermektedir.

Dîvândaki gazellerin beyit sayısı genellikle beştir. En uzunu 22, en kısası ise 4 beyitten meydana gelmektedir. Nitekim Farsça şiirleri de 5-6 beyitten daha fazla değildir. XVI. yüzyılda gazellerde beyit sayısı kısa tutulmuştur. Böylelikle az sözle mümkün olduğu kadar çok şey ifade edilmeye çalışılmıştır.

Murâdî' nin dîvânında, "Mukattaat" başlığı altında kısa şiirler göze çarpmaktadır. Bunların çoğu nazım olup, içlerinden sadece bir tanesi kıta olarak yazılmıştır.

Dîvândaki nazımlar uzun ve kısa olmak üzere iki bölümden meydana gelir. En uzun nazım dört, en kısa nazım ise iki beyitten teşekkül eder. Eserin son bölümündeki 47 "müfret" le beraber, dîvânın beyit sayısının 8393' e ulaştığını görüyoruz.[1]

---

[1] Daha geniş bilgi için bk., Kırkkılıç, H.Ahmet, **Sultan III. Murad**, s.45-47.

B. ESRARNÂME

Sultan III. Murad'ın kaynaklarda adı geçen ancak herhangi bir nüshasına raslayamadığımız bu eserin Şeyh Şemseddin Sivâsî tarafından şerhedildiği zikredilmektedir.[1] Millet Kütüphanesi Emiri kolleksiyonunda ikisi Türkçe biri Arapça diğeri Farsça eserlerinden bahsedilmekte[2], Esrarnâme'den söz edilmemektedir. Bundan dolayı, yaptığımız araştırmalarda Sultan III. Murad'ın bu eserine ve şerhine tesadüf edemedik.

II. FARSÇA ESERLERİ

A. FUTŪḤĀT-I RAMAŻĀN

Mesnevî tarzında Remel bahrinde yazılmış olan eserin bilinen tek bir nüshası vardır. Eski kaynaklarda Futūḥāt-ı Ṣıyām veya Futūḥāt-ı Ramażān şeklinde geçen eserin[3] muhtemelen daha sonraki araştırmacılar tarafından nüshası tesbit edilemediğinden T.İ.E.M.'deki gazellerinin şerhinin bulunduğu yazmanın bu eser olduğu zannedilmiştir.[4]

Ancak eserin nüshası tarafımızdan tesbit edilmiş ve T.İ.E.M.'de bulunan yazmadan farklı olduğu ve eserin Ali Emiri 576'da görüldüğü gibi Futūḥāt-ı Ramażān ismini taşıdığı ortaya çıkmıştır.

Eser Sultan III. Murad'ın tasavvufî sahada söylediği, derunî coşkusunun aksettiği bir mesnevîdir. 91 ana başlık ve 1645 beyitten ibarettir. Başlıklar kitabı

---

[1] Bk. Bursalı Mehmed Ṭâhir, **Osmanlı Müellifleri**, II, 413-414 ; Uzunçarşılı, İ.Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, III, 114 ; Kırkkılıç, H.Ahmed, Sultan III. Murad, s.50.

[2] Bk. Danişmend, İ.Hâmi, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, III, 2.

[3] Bk. Atâî, **Dekâyıku'l-hakâ'ik fî tekmileti'ş-Şekâyık**, s.383 ; Kâtip Çelebi, **Keşf el-Ẓunūn**, II, 1237.

[4] Kütükoğlu, Bekir, Murad III, **İA**, VIII, 625.

tertip eden kişi tarafından konmuş olmalıdır.

Nüshanın mukaddimesinde de görüleceği gibi eserin istinsahına h.1001 Ramazan /m. 1592 Haziran'da başlanmış ve aynı ayın Kadir Gecesi'nde tamamlanmıştır. Sultan III. Murad, Futūḥāt-ı Ramażān'ın hatimesinde kitabın sona ermesinden dolayı, Allah'a hamd eder. Kitabın gönül ehline bir yâdigâr olması için kalbinin kanı ile yazdığını, kitabındaki ilmin Allah'ın ilmi olduğunu söyler ve cihan durdukça belâgat ve fesâhat ehlinin meclislerine lâyık ve makbûl olmasını yüce Allah'tan diler.[1]

Müstensihin ismi nüshanın herhangi bir yerinde geçmemektedir. Muhtemelen padişahın muhtelif meclislerde inşâd ettiği bu şiirler, mecliste bulunan birisi tarafından, belki de sultanın emriyle yazılmış ve bu şekle getirilmiştir.

Tavsifi :

-Ali Emiri 576

Ortası siyah, kenarları gömme şemseli, köşebentli meşin bir cild içinde olup 103 varaktır. 26.3x17.3 (17.5x11.7) cm. ebadındadır. Her sahifede dokuz satır vardır. Yazısı nesih ve harekelidir. Her varak yaldız çerçeve içindedir. 1b'de yaldızlı ve süslü bir mihrap vardır. Mihrap içinde "Dîbâce-i Futūḥāt-ı Ramażān" başlığı bulunmaktadır. Ayrıca 3b'de de müzehheb serlevhada "Kitāb-ı Futūḥāt-ı Ramażān" başlığı mevcuttur. Eserin zahriyesinde, Ali Emiri'nin vakıf mührü ile temellük kaydı bulunmaktadır. Ayrıca Millet Kütüphanesi'nin resmi mührü vardır.

---

[1] Metin I, s.97-101.

Dil ve İmlâ Özellikleri

Farsça kelimelerde پ harfleri bazan ب şeklinde; چ harfleri ج şeklinde; گ harfleri serkeşsiz olarak[1] ك şeklinde; ى harfleri bazan ي şeklinde yazılmıştır.

قائِل kelimesinde olduğu gibi uzun okunan elif harfinden sonra kesreli hemze gelirse, hemzenin altına iki nokta konmuştur[2].

تو şahıs zamiri است ile birlikte تست şeklinde yazılmıştır.

دوست باید دوست باید دوست دوست   تست درویشی لباس آری بپوست [3]

Hā-yı ğayr-ı malfūzlardan sonra yā-i nakra veya yā-i vahdat gelmişse, vahdet veya tenkir yâsı hemze ile gösterilmiştir.

گر نجویی بحر مانی قطره ء   گر نبینی مهر باشی ذرّه ء [4]

ليك ve ليكن bazen ليكه ve لكه şeklinde yazılmıştır[5].

و آن bazen وَن şeklindeki imlâsıyla karşımıza çıkmaktadır[6].

-Miş'li geçmiş zaman çekiminde ikinci tekil şahıs eki olan اى, hemze ile yazılmıştır.

آفرينش را چه آوردى ازان   در عيان افتاده ء چون از نهان [7]

---

1 Metin I, s. 13, str. 10.
2 Metin I, s. 17, str. 9.
3 Metin I, s. 33, str. 8.
4 Metin I, s. 3, str. 19.
5 Metin I, s. 70, str. 6; s. 94, str. 15.
6 Metin I, s. 70, str. 4; s. 81, str. 13; s. 97, str. 15.
7 Metin I, s. 8, str. 3.

را edatı به yerine kullanılmıştır.

پس بپرسیدند او را این چه حال   در جوابش گفت آن شیرین مقال [8]

هستن fiili zamir, isim ve sıfat gibi kelimelerin sonunda ek fiil halinde kullanılmakta ve bazen hemze ile gösterilmektedir.

جان مائی روح عالم هم تویی   عالـم تو همـدم جانـم توئی [9]

هر چه می گویند ازان بالاتری   زانچه می دانند ازان اعلاتری [10]

از گریبان یك نفس بر دار سر   تجربه ده تو مسیی و یا خود زر [11]

Bazen bir fiilin istek kipi ile geniş zaman çekiminin sonuna yâ-yı istimrârî getirilmek suretiyle mâzi-i istimrârî yapılmıştır.

ار بگویندیم از علمـم کلام   تا ابـد از ما ندارد اختتام [12]

جمله ذرات جهان باشد زبان   از علومم را نکردندی بیان [13]

Emir sigasının başına مـی edatı getirilerek istimrârî anlamı kazandırılmaktadır.

هر چه خواهی از خدا میخواه رو   زینهار از غیر او طالب مشو [14]

Bir fiili meçhul yapmak için شدن yerine bazen آمدن kullanılmıştır

زین نمط چون گفته آمد این مقال   می کنم از باب دیگر حسب حال [15]

---

8 Metin I, s. 88, str. 1.

9 Metin I, s. 29, str. 1.

10 Metin I, s. 96, str. 8.

11 Metin I, s. 8, str. 14.

12 Metin , I, s. 99, str. 5.

13 Metin I, s. 99, str. 3.

14 Metin I, s. 9, str. 7.

15 Metin I, s. 33, str. 14.

Mâzî fiilerin başına vezin için te'kid bâsı getirilmiştir.

[16] چون برفتـــم در وراها دیـــده ام   پرده ء از نور حضرا دیده ام

Bazen -miş'li geçmiş zaman sîgasının başına da te'kid bâsı getirilmiştir.

[17] من جمال یار از جان دیـــده ام   ار چه از وصفش سخن بشنیده ام

آمـدن fiilinin geniş zaman III. tekil olumsuz şekli, نـیـایـد yerine vezin için نـایـد şeklinde getirilmiştir.

[18] ما حصل با جلوه اش نآید عدن   گر نظر داری یك آمد در عدد

[19] سطح بوده خانه تن را چو سر   پاك كن تا از مطر ناید ضرر

-Miş'li geçmiş çekimlerinde fiile bitişen ek fiilin elif harfi , bazen de hem elif hemde fiilin sonundaki ه kaldırılmıştır.

[20] از مراد دل فرحناك آمـــده م   گوی‌آوردم و چالاك آمده م

[21] راند آن كشتی ء تن باد هدا   نوح آن بوده ست روح مصطفی

[22] علم من علم لدن بودست دان   من نمی دانم ز زعم جاهلان

Bazen fiillerin vezin icabı eski imlâsıyla da yazıldıkları görülmektedir.

[23] قطره ای از آب دیده بر فتاد   بر رخ گلبرگ وش را اوفتاد

اگر edatı kullanılmadan da şart cümlesi yapılmıştır.

[24] جمله ذرات جهان باشد زبان   از علومم را نكردندی بیان

---

16 Metin I, s. 60, str. 3.
17 Metin I, s. 54, str. 8.
18 Metin I, s. 46, str. 3.
19 Metin I, s. 68, str. 8.
20 Metin I, s. 13, str. 10.
21 Metin I, s. 24, str. 12.
22 Metin I, s. 62, str. 1.
23 Metin I, s. 15, str. 12.
24 Metin I, s. 99, str. 3.

Bazen bir fiilin -miş'li geçmiş zamanının hikâyesinde ayrıca bitişik şahıs zamiri de getirilmiştir.

قدر من دانسته ات بودی اگر　　　این قفس کردی برای من ز زر [25]

Vezin için bazen kelimenin halk dilinde telaffuz ediliş şekli kullanılmıştır.

مشورت آنرا بکرد بهر خودش　　　ترك مـــی باید یه آشامیـــدنش [26]

[27] در دلت گر یك اثر از عشق نیست　　　همچو حیوانی یه آدم در تو چیست

Mesnevîde Türkçe olarak tek "ayık" kelimesi kullanılmıştır.

گاه مست و گاه آیق می نمود　　　گاه مجنون گاه فایق می نمود [28]

Mesnevîde bazen kafiye bozuklukları görülmektedir.

از زلل پاك آوری طبعت اگر　　　جوهر نایاب باشی بی خلل [29]

این مثل از نکته‌ای داود خبر　　　عاقل آنست این سخن را فهم کرد [30]

Sultan III. Murâd, Futūḥāt-ı Ramażān adlı mesnevîsini, sık sık kullandığı Arapça ibareler bir tarafa bırakılacak olursa gayet akıcı bir dille yazmıştır. Eser vezin yönünden incelendiğinde, hemen hemen vezin hataları görülmez. Bazı kelime ve terkipler sıkça tekrarlanmış olsa bile anlatım akıcılığı bozulmaz. Şâir dile son derece hâkimdir.ve mesnevîsinde bir çok edebî san'at kullanmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Aks san'atı: [31]

---

25 Metin I, s. 40, str. 9.
26 Metin I, s. 18, str. 17.
27 Metin I, s. 25, str. 10.
28 Metin I, s. 46, str. 2.
29 Metin I, s. 33, str. 2.
30 Metin I, s. 62, str. 17; Ayrıca bk. s. 22, str. 10.
31 Aks için bk. Tâhir Ül Mevlevî, Edebiyat Lûgatı, İstanbul 1973, s. 19-20.

ظاهرم باطن و باطن ظاهرم   شکر بیحد از سوایش طاهرم [32]

Berâat-i İstihlâl san'atı[33] :

ای سزاوار ثنا و محمدت   ای دبیر ملك و سلطان الست [34]

حمد بیحد آن خدای پاك را   چون برای علم داد ادراك را [35]

Haşv-i melîh san'atı[36]:

هر زمان این وصلتم آباد باد   در دعای خیر من اوتاد باد [37]

Hüsn-i ta'lîl[38]

[39]

آه از حالات عشقم آه آه   ار چه راهم داده در قربش اله

İdmâc[40]:

[41]

یا رب از بهر کمال و تاج او   هم بحقّ سرّ او معراج او

Îhâm (Tevriye) san'atı[42]:

---

32 Metin I, s. 16, str. 16.
33 Berâat-i istihlâl için bk. Edebiyat Lügatı, s. 26.
34 Metin I, s. 73, str. 17.
35 Metin I, s. 3, str. 12.
36 Haşv-i melîh için bk. Edebiyat Lügatı, s. 50.
37 Metin I, s. 20, str. 5.
38 Hüsn-i ta'lîl için bk. Edebiyat Lügatı, s. 56.
39 Metin I, s. 46, str. 7.
40 İdmâc için bk. Edebiyat Lügatı, s. 60.
41 Metin I, s. 99, str. 7.
42 Îhâm için bk. Edebiyat Lügatı, s. 159-162; Bilgegil, Prof.Dr. M.Kaya, Edebiyat Bilgi ve Teorileri I Belâgat, Ankara 1980, s. 277.

[43] نقطه ام الف آمده در کاف و نون   یك نظر کردم و رای کاف و نون

[44] سرّ حقّ است از محمّد دان به است   نون آمد ص آمد هر چه هست

İktibâs san'atı :[45]

[46] گرم شد بازار کو هَل من مزید   فاعل مختار حقّ است ای فرید

İştikâk san'atı[47]

[48] طالبم مطلوب من یا رب کیست   عاشقم معشوق من یا رب کیست

İrsâl-i mesel san'atı[49]

[50] جان لذیذ آن را ترا جان تو هم   کس مرنجان تا نرنجانی تو هم

[51] صبر مفتاح الفرج آمد کتاب   یعنی نی کن از سؤال و از جواب

Mezheb-i kelâmî san'atı [52]

[53] از علومم را نکردندی بیان   جمله ذرّات جهان باشد زبان

---

43 Metin I, s. 55, str. 14.
44 Metin I, s. 26, str. 5.
45 İktibâs için bk. Edebiyat Lügati, s. 61; Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 268.
46 Metin I, s. 10, str. 1.
47 İştikâk için bk. Edebiyat Lügati, s. 74.
48 Metin I, s. 86, str. 1.
49 İrsâl-i mesel için bk. Edebiyat Lügati, s. 70.
50 Metin I, s. 10, str. 19.
51 Metin I, s. 22, str. 11.
52 Mezheb-i kelâmî için bk. Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 199.
53 Metin I, s. 99, str. 3.

Muvassal san'atı[54]:

غیب حقّم عین حقّم علم حق   حکم حقّم امر حقّم حلم حق [55]

Mümâsele san'atı[56]:

حمد لله الله الله می زنم   شکر لله الله الله می زنم [57]

Mürâ'ât-ı Nazîr san'atı[58]:

بلبل آسا ناله ای دارم ز گل   غلغلم پرسی اگر از شوق مل [59]

بلبل گوینده افغان می کند   لیکه بین پروانه ترك جان کند [60]

Müreddef san'atı[61]

یك زمان در سوق بازاری کند   آن نداند با خود آزاری کند [62]

Reddü'l-Acüz Ale's-Sadr san'atı[63]:

مرحبا ای رونق دل مرحبا   مرحبا ای عین کامل مرحبا [64]

---

54 Muvassal için bk. Çöğenli, M.S., Şafak, Y., Toparlı, R. , Edebî Sanatlar, s. 45-46.
55 Metin I, s. 62, str.3.
56 Mümâsele için bk. Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 360.
57 Metin I, s. 75, str. 14.
58 Mürâ'ât-ı Nazîr için bk. Edebiyat Lügatı, s. 162.
59 Metin I, s. 26, str. 17.
60 Metin I, s. 21, str. 13.
61 Müreddef için bk. Edebiyat Lügatı, s. 108.
62 Metin I, s. 62, str. 14.
63 Reddü'l-Acüz Ale's-Sadr için bk. Edebiyat Lügatı, s. 121.
64 Metin I, s. 45, str. 7.

Sec' san'atı [65] :

[66] نور عالم از من آمد شعله گر   روح آدم از من آمد جلوه گر

Suâl ve Cevâb san'atı [67]

[68] پیر را پرسید ازان یك نو جوان   گفت یك نور است یك ظلمت بدان

Tarih san'atı [69] :

[70] اگر این دم کنی از من سؤالی   بود تارخ خویش « فیض عالی »

[71] شنیدم بهر تاریخش ز هاتف   « باصحاب صفا یك یادگار ست »

Tazmîn san'atı [72] :

[73] ار چه نی شد شرحه شرحه از فراق   لیك نی داند ز شرح اشتیاق

Tecrîd san'atı [74] .

[75] ای مرادی ترك شاهی کن همان   تا که باشی از همه سلطانیان

---

65 Sec' için bk. Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 334.
66 Metin I, s. 48, str. 17.
67 Suâl ve Cevâb için bk. Edebî Sanatlar, s. 59-60.
68 Metin I, s.. 53, str. 17.
69 Tarih san'atı için bk. Edebiyat Lügatı, s. 146.
70 Metin I, s. 1, str. 20.
71 Metin I, s. 101, str. 15.
72 Tazmîn için bk. Edebiyat Lügatı, s. 150.
73 Metin I, s. 31, str. 4.
74 Tecrîd için bk. Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 249.
75 Metin I, s. 7, str. 17.

Tekrîr san'atı [76] :

حمد لله الله الله می زنم   شکر لله الله الله می زنم [77]

مرحبا ای سرّ اکبر مرحبا   مرحبا ای نور ازهر مرحبا [78]

Telmî' san'atı [79]

من چه گویم از ثناهای خدا   انّه کان علی العَرشِ استَوَی [80]

Telmîh san'atı [81] :

یونسم از بطن ماهی آمدم   هم سلیمانم بشاهی آمدم [82]

Tersî' san'atı [83]:

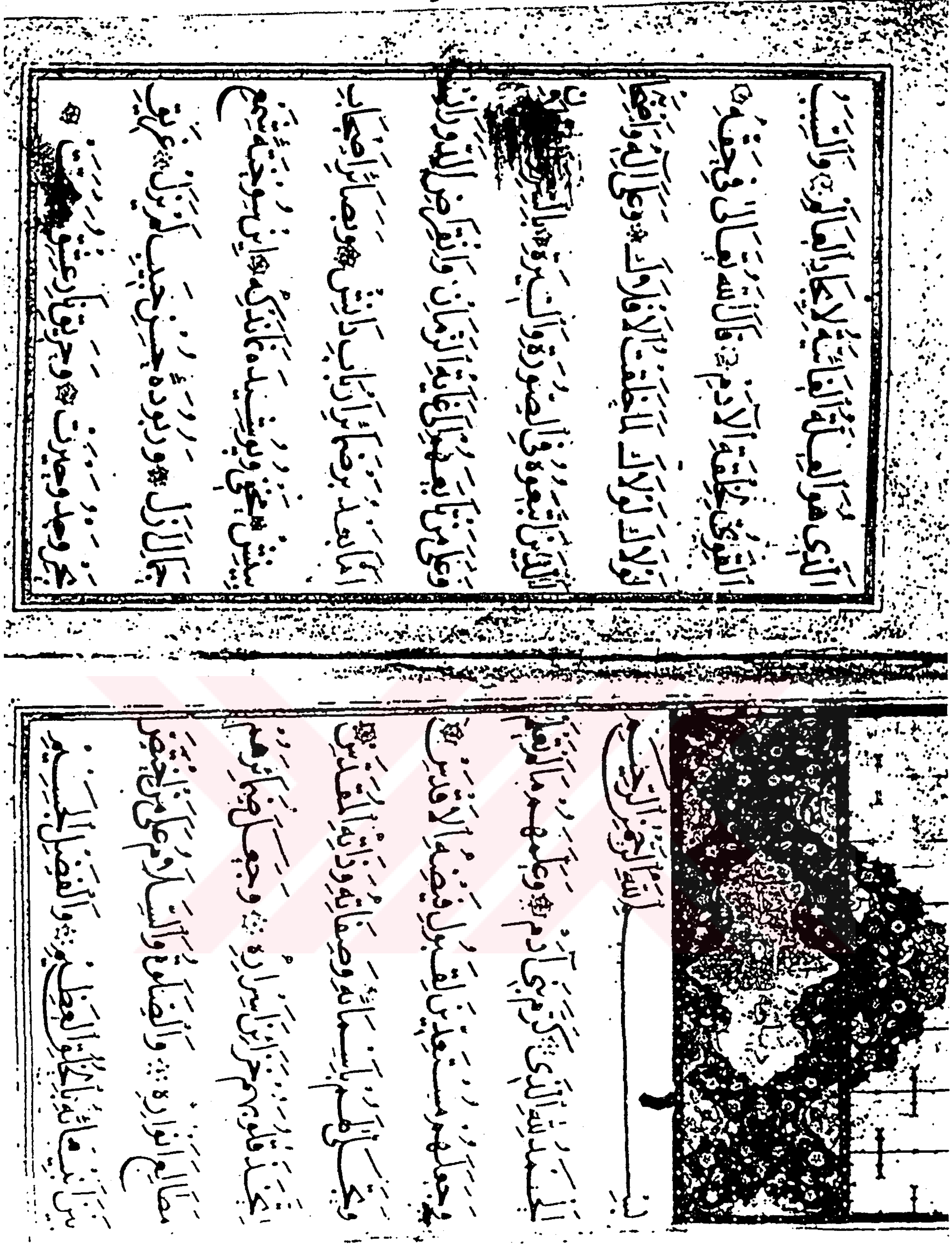
الوفا ای عین وحدت الوفا   الوفا ای عین حکمت الوفا [84]

Tezâd san'atı [85] :

[86] ظاهرم باطن و باطن ظاهرم   شکر بیحد از سوایش طاهرم

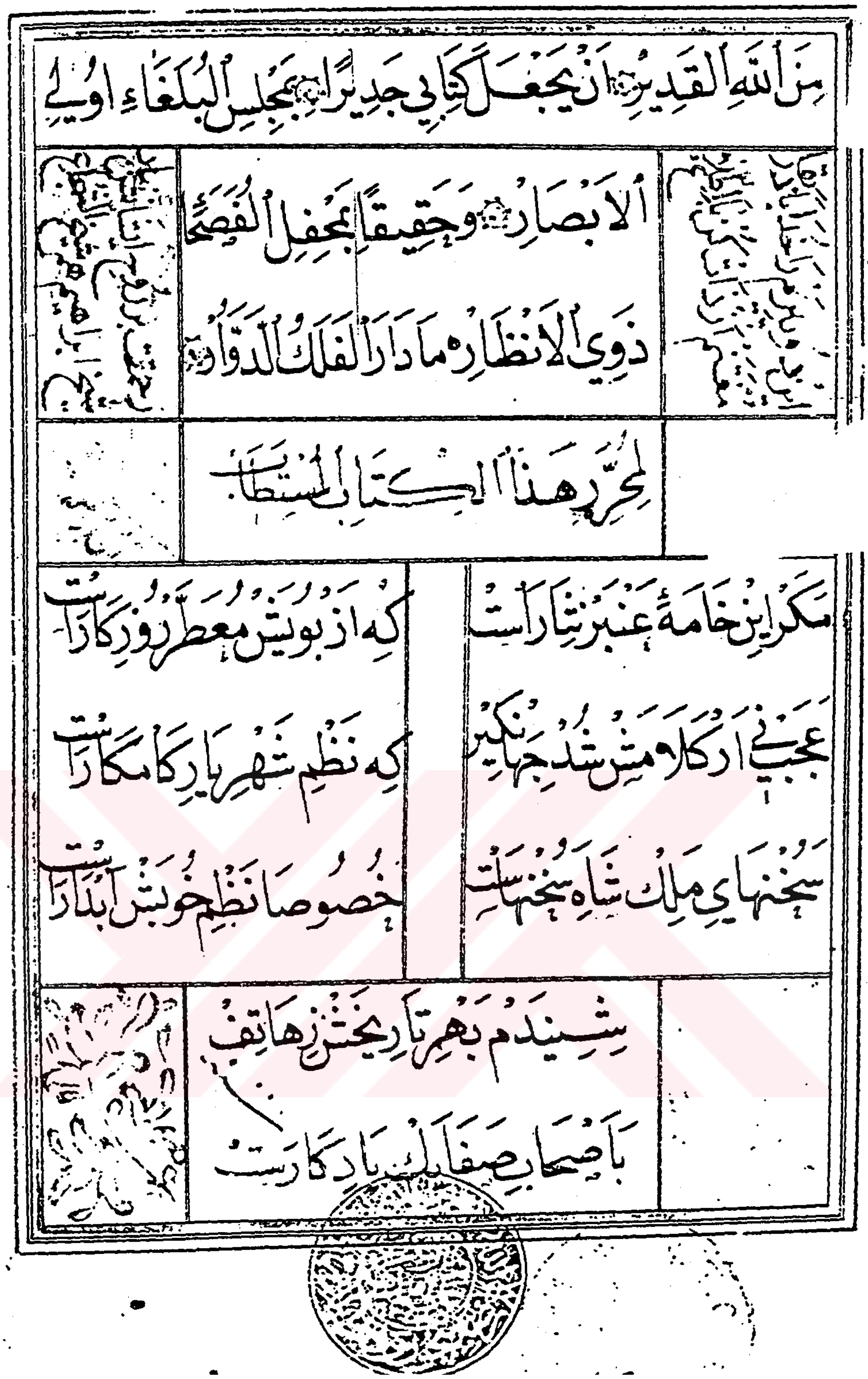
---

76 Tekrîr için bk. Edebî Sanatlar, s. 66-67.
77 Metin I, s. 75, str. 14.
78 Metin I, s. 45, str. 8.
79 Telmî' için bk. Edebiyat Lügatı, s. 158-159.
80 Metin I, s. 26, str. 2.
81 Telmîh için bk. Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 267.
82 Metin I, s. 54, str. 16.
83 Tersî' için bk. Edebiyat Lügatı, s. 166.
84 Metin I, s. 74, str. 4.
85 Tezâd için bk. Edebiyat Lügatı, s. 173.
86 Metin I, s. 16, str. 16.

55

Sultan III. Murad'ın Millet Kütüphanesi Ali Emiri 576 numarada kayıtlı "Futūḥāt-ı Ramażān" ının 1b-2a varakları.

Sultan III. Murad'ın Millet Kütüphanesi Ali Emiri 576 numarada kayıtlı aynı eserinin sondaki 103^{b} varağı.

B. FARSÇA DÎVÂNI

Sultan III. Murad'ın Farsça gazellerinden oluşan dîvânında 39 gazel ve 2 mesnevî bulunmaktadır. Dîvânda bulunan bu iki mesnevî, Futûḥât-ı Ramażân'da da mevcuttur. Ancak Futûḥât-ı Ramażân'da s.3, beyit 13-14 ile s.4, beyit 7 fazla olarak yer almaktadır. Dîvânın tespit edebildiğimiz iki nüshası mevcuttur. Birisi Ali Emiri 329 numarada kayıtlı nüsha, diğeri ise Türk İslâm Eserleri Müzesi 1901 numarada bulunan nüshadır ki, Farsça gazellerinin ve bazı Arapça şiirlerinin devrindeki bazı şâirler tarafından yapılan şerhlerini içermektedir.

YAZMA NÜSHALARI

1) Ali Emiri 329

Köşebendli zencirekli ve şemseli koyu kahverengi meşin bir cilt içinde 21.1x13.5 (14.8x8.2) cm. ebadındadır. Aharlı, kartal arma filigranlı Avrupa kağıt, 12 varak olup muhtelif satırlıdır. Serlevhada " Sultan Murâd-ı Sâlis Hazretleri'nin Eş'âr-ı Şâhâneleri " yazılıdır. 1a ve 2a çerçeve ve tezhiplidir.

Zahriyesinde Ali Emiri Efendi'nin vakıf mührü vardır. İstinsah tarihi ve müstensihi belli değildir.

Metni hazırlarken, bu nüshayı esas nüsha kabul ettik ve "A" rumuzu ile gösterdik.

Dil ve İmlâ Özellikleri

Farsça kelimelerdeki پ harfleri bazen ب şeklinde; چ harfleri bazen ج şeklinde; گ harfleri serkeşsiz olarak ك şeklinde; ى harfleri ise altında iki noktalı ي şeklindeki imlâsıyla yazılmıştır.

Bazen medle yazılması gereken elif harfi medsiz yazılmıştır.

رأفت ما همه دانسته ء عالم بودی   نکته اینست و لیکن برم اتش آرم [1]

ملائك [2] kelimesinde olduğu gibi, uzun okunan elif harfinden sonra, kesreli okunan hemze geliyorsa hemzenin altına iki nokta konmuştur.

Hā-i ğayr-i malfûzla biten kelimelerden sonra gelen yā-i nakra veya yā-i vahdatler hemze ile gösterilmiştir.

با جبلّت گرچه داری لمعه ء   گر نیابی نیستی از شمعه ء [3]

تو ayrı şahıs zamiri است ile birlikte تست şeklinde yazılmıştır.

---

1 Metin II, s. 126 , str. 3.
2 Metin II, s. 110 , str. 6.
3 Metin II, s. 129 , str. 4.

روان ما روان تست که حاشا از روان گردد   ز نفست عظمت کبری ز حسنت شد جهان آرا [4]

Bazen vezin icabı ek fiilin başındaki elif düşmüştür.

درمطلب ارادت گنج نهان نهفته ست   آنرا کسی گشاید با قدرتش عطا شد [5]

-Miş'li geçmiş zaman çekimlerinde bazen ek fiilin tamamının hazfedildiği görülür.

سبلت و ریش سفید آمده با عمر دراز   در ره دانش ما پیر ندانسته اثر [6]

Vezin gereği bazen fiillerin eski imlâsıyla yazıldıkları görülmektedir.

و من يناقش مما يراه من عملی   ظلوم نفس خودست آن فتاده شد بظلام [7]

Vezin için bazen fiillerin başına te'kid bâsı getirilmiştir.

---

4 Metin II, s. 112 , str. 4.
5 Metin II, s. 118 , str. 11.
6 Metin II, s. 121 , str. 8.
7 Metin II, s. 125, str. 10.

از مراد آمد و از هر چه بیامد و رفت   رفتهء نیست خطا گفتم و آنی دارد [8]

در بیان من و آن گرچه بگفتند خبر   نه خبر آن باثر شد نه اثر بل بحذر [9]

Mâzî-i istimrârî çekimi için bazen mâzî-i mutlak çekiminin sonuna yâ-yı istimrârî getirilmiştir.

از برای من اگر خلق دو دنیا کردی   عالمانش عقلایش بدهد یکسر سر [10]

Mefûliyet gösteren bitişik şahıs zamirlerinin bazen edatlara da bitiştiği görülmektedir.

کشیده ریسمان عشق بر گردن ز معشوقی   گرت صدقی بداری یك زمان هیچت نه آن آمد [11]

Olumsuzluk edatı olan ن ön eki, نی şeklinde yazılmıştır.

ارباب نظر گر نکند از سر چشمی   نی بوده اثر از طرف دنیی و عقبی [12]

---

8 Metin II, s.115 , str. 5.
9 Metin II, s. 121 , str. 6 .
10 Metin II, s. 121 , str. 9.
11 Metin II, s. 117, str. 12.
12 Metin II, s. 113, str. 7 .

Meçhul fiiller edilgen ortaçla yapıldığı gibi, bazen etken ortaçla da yapılmıştır.

از گلستان دگر آینده شد با خود مقال   در رضای خویش از هر روضه بلبل با قفس [13]

Sultan III. Murad'ın metnini sunduğumuz Farsça şiirlerinin dili, Futūḥāt-ı Ramażān'a nazaran biraz daha ağırdır. Sık sık Arapça ibarelere rastlanmaktadır. Şâir şiirleri nde değişik vezinler kullanmış ve vezin hatalarına düşmeden duygu ve düşüncelerini mükemmel bir üslup içinde anlatmıştır.

Dīvānın muhteviyatından da görüleceği gibi şiirleri daha çok tasavvufî ağırlıktadır. Şâir şiirlerinde çeşitli san'atlar kullanmıştır. Bunlardan bazılarını örnek olarak aşağıda veriyoruz.

Berâat-i İstihlâl san'atı :

فاش بر آمده ز ما حسن رخ حبیب ما   نور دهد چو نور بخش آمده مهر و ماه را [14]

Hüsn-İ Maktaʿ san'atı :

از مرادش بمراد آمده شد عین مراد   ای مرادی بچه کار آیدت از علم جدل [15]

İştikâk san'atı :

---

13 Metin II, s. 122 , str. 3.
14 Metin II, s. 111 , str. 6.
15 Metin II, s. 124, str. 6.

سمع من سمعت ندای سمع را مسموع کرد   گفتهٔ خوش آمده گفتار تو با تو چه چیست [16]

Mürâ'ât-ı Nazîr san'atı:

از گلستان دگر آینده شد با خود مقال   در رضای خویش از هر روضه بلبل با قفس [17]

Müreddef san'atı:

آیت بشر ی بدیدم از جمال آن جمال   عارفیّت را شنیدم از کمال آن کمال [18]

Suâl ve Cevâb san'atı:

از وفا پرسیدم از آن دلفریب شوخ را   گفت اقرار من آن شد غیر حال احوال چیست [19]

Tecrîd san'atı:

ای مرادی بامیدی که بداری ازو   آن امیداست که در خاطر آن کرد گذر [20]

---

16 Metin II, s. 114 , str. 6 .
17 Metin II, s. 122 , str. 3 .
18 Metin II, s. 123, str. 8 .
19 Metin II, s. 114 , str. 10.
20 Metin II, s. 121 , str. 10 .

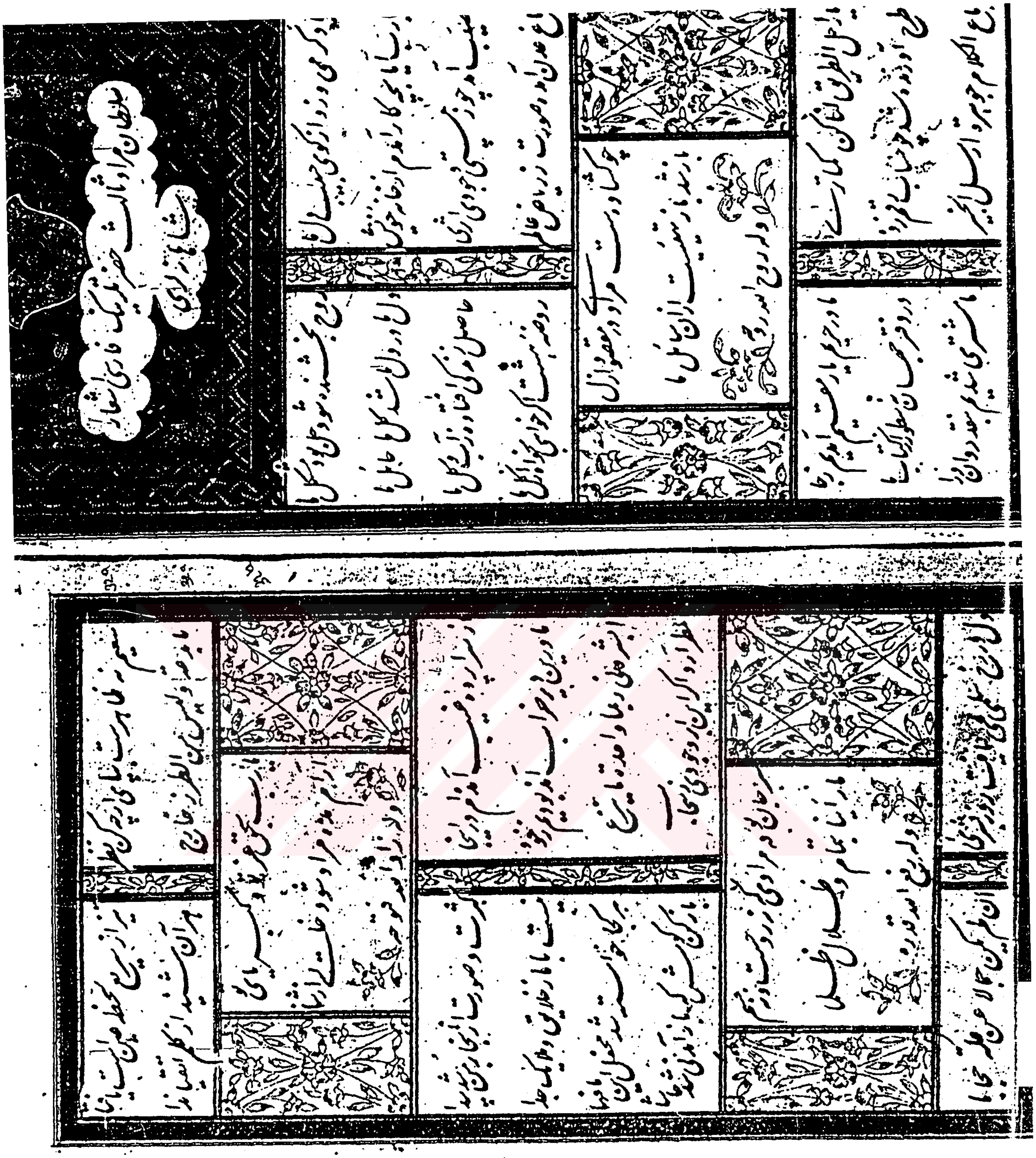
Telmî' :

استوقد نارا لمع النور محاها　　　چون می زند اوّل قلم از آخرش املا [21]

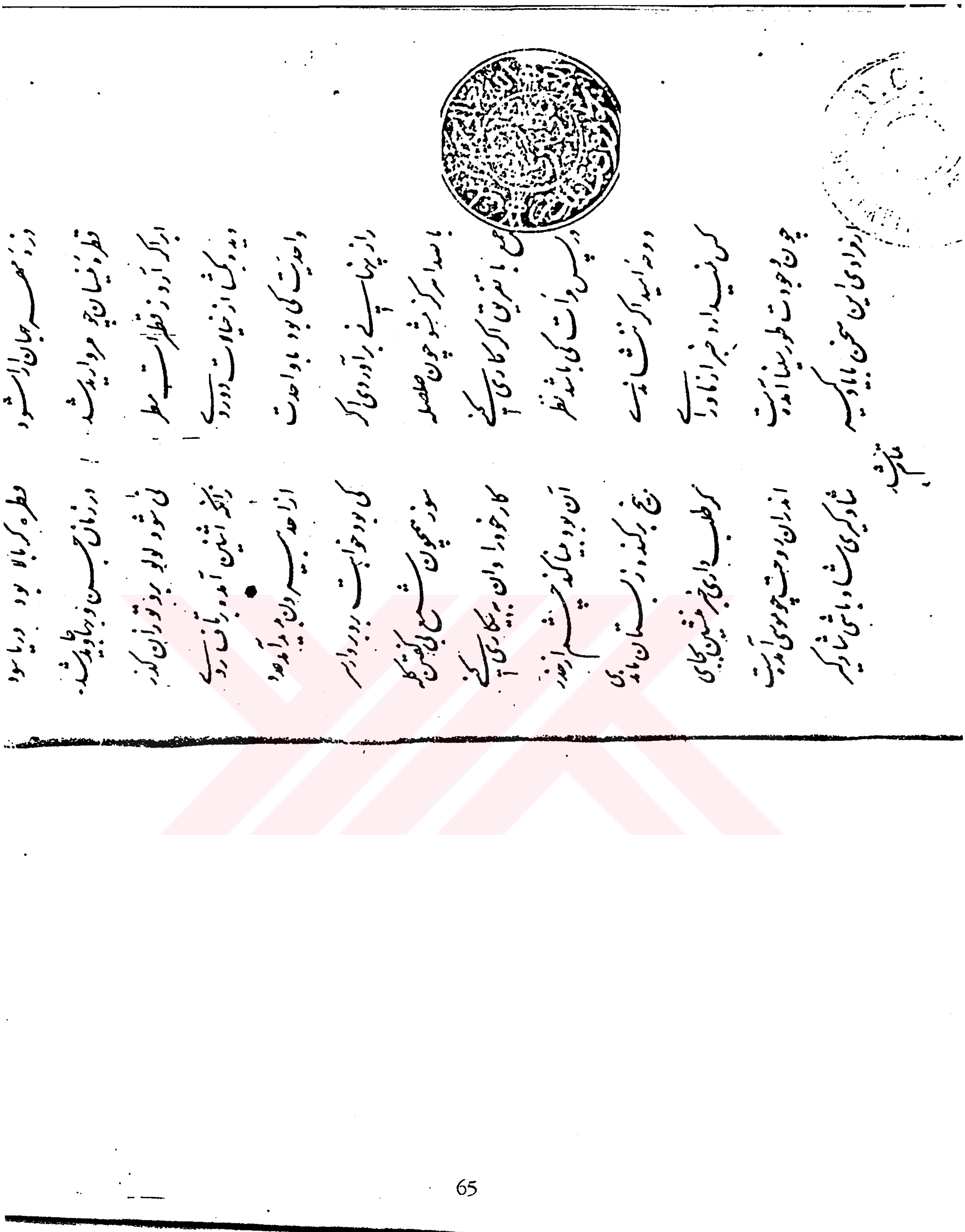
Tezâd san'atı:

از پردهٔ باطن چو بظاهر نکند دست　　　من أدرکه کان عن السفل علینا [22]

21 Metin II, s. 113 , str. 4.
22 Metin II, s. 113 , str. 6.

Sultan III. Murad'ın Millet Kütüphanesi 329 numarada kayıtlı Farsça dīvānının 1b-2a varakları.

Sultan III. Murad'ın Millet Kütüphanesi 329 numarada kayıtlı Farsça dîvânının sondaki 12[b] varağı.

2) Türk İslâm Eserleri Müzesi 1901

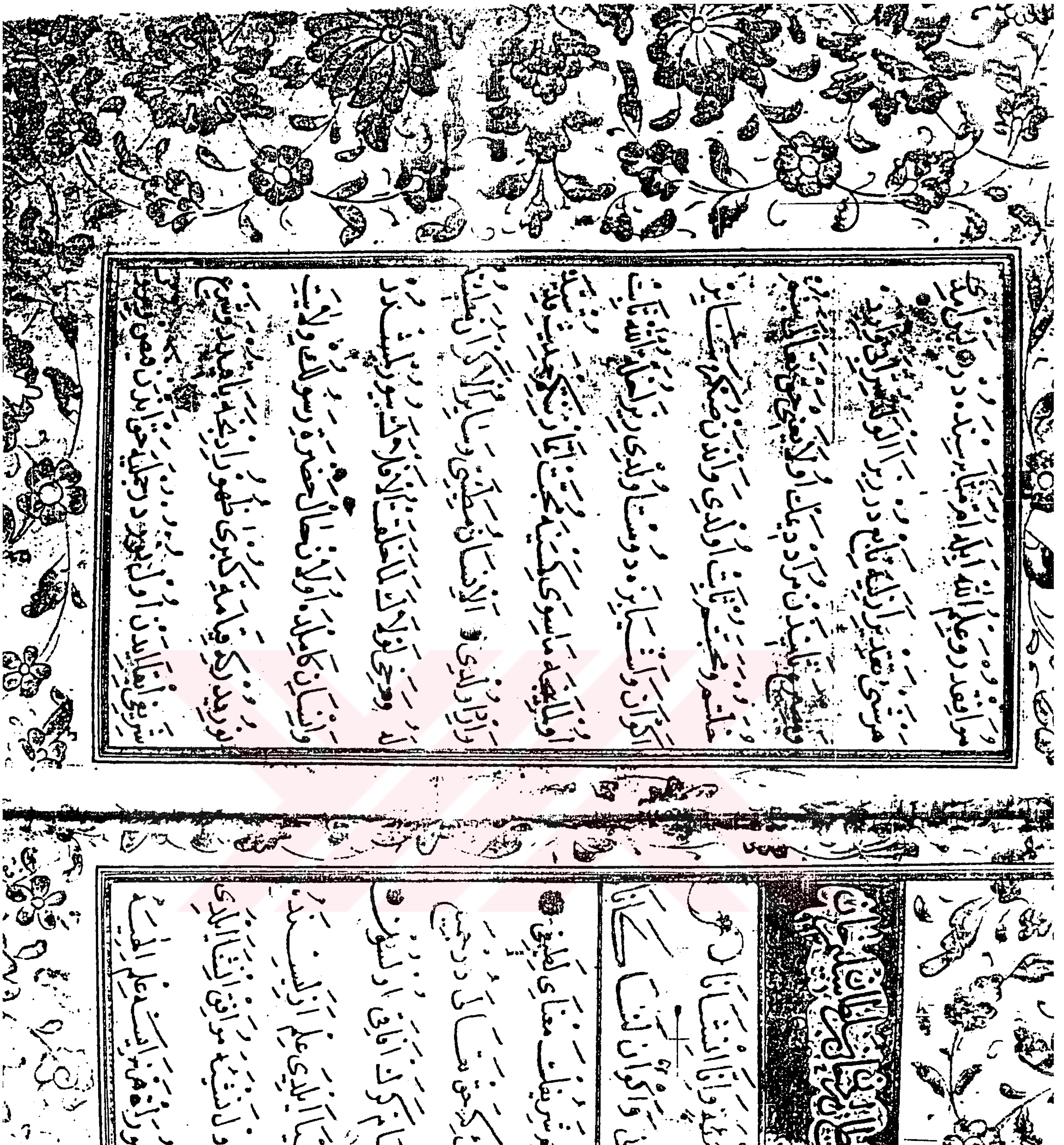
İçi ve dışı kabartma şemseli kenarları zencirek ve cetvelli, miklepli meşin bir cilt içinde 26.3x17.5 (15.5x8.6) cm. ebadında 227 varaktır. Her sayfa yaldız ve çerçeveli olup, nesih yazıyla yazılmıştır.

Eserin 1b yüzünde müzehhep serlevha içinde "Mir'atü'l gaybu'l-hâkânî min futûhâtı Sultan Murad b. Sultan Selim Han" yazılıdır.

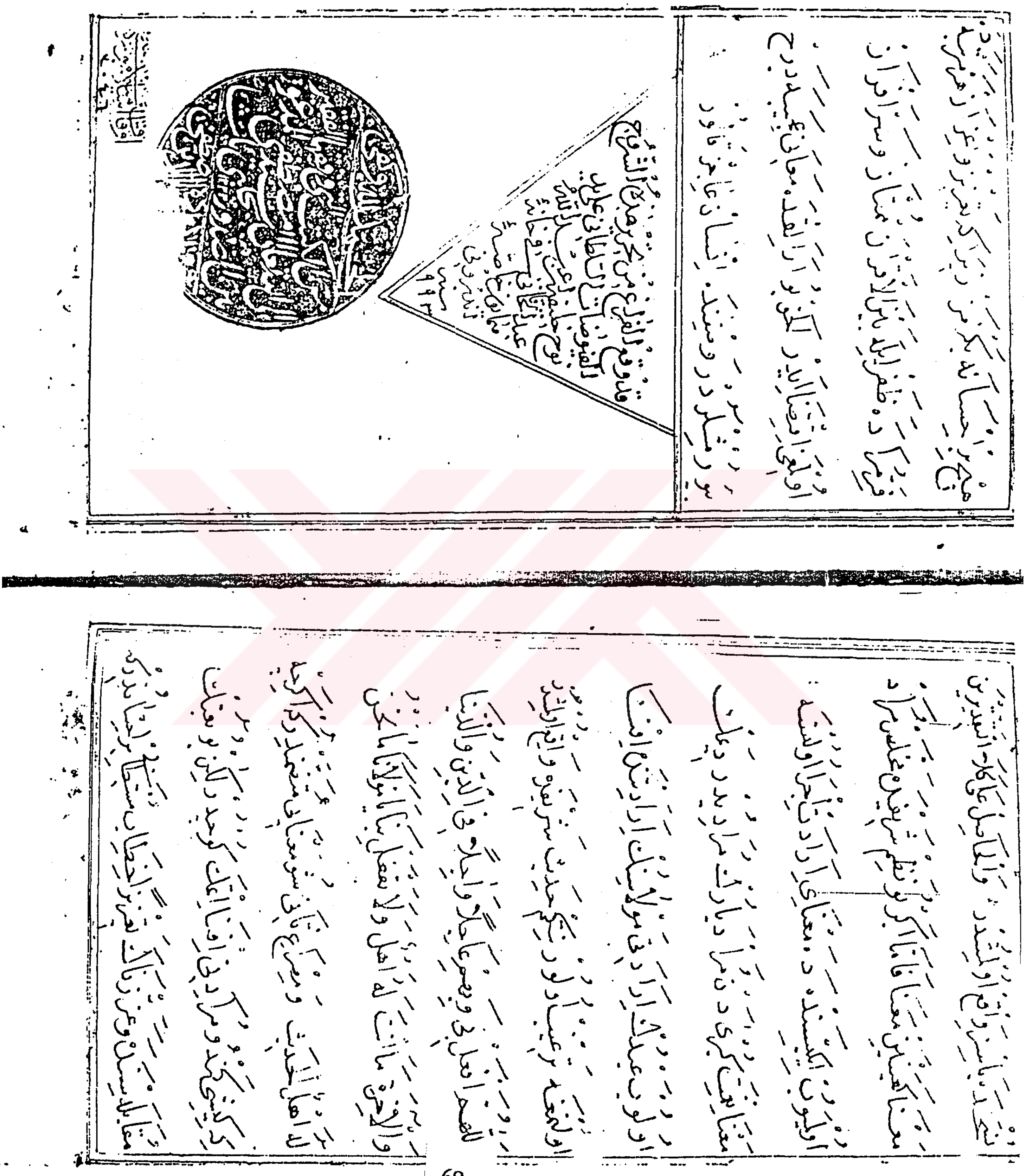
993/1585 yılında Nûh Halîfe b. Abdullah tarafından Hâne-i Humâyûn'da istinsah edilmiştir. Başında ve sonunda Sadrazam Çelebi Mustafa Paşa'nın mührü ile, Evkaf müfettişi Seyyid Mehmed Efendi'nin mührü bulunmaktadır.

Eser, Sultan III. Murad'ın Arapça ve Farsça gazellerle, mesnevî tarzında yazılmış, birkaç manzumenin şerhini ihtiva etmektedir. Gazeller Hâşimî, Nevâlî, Bâkî, Subhî, Hoca Sa'deddin gibi devrinin meşhur şâirleri tarafından şerhedilmiştir.

Metin tesisinde bu nüshayı ikinci nüsha olarak ele aldık ve "B" rumuzu ile gösterdik.

Sultan III. Murad'ın Farsça Divan'ının T.İ.E.M. 1901 numarada kayıtlı bulunan şerhinin 1^b-2^a varakları

Aynı Şerhin 277[a]-278[b] varakları.

SUNULAN METİNLERİN HAZIRLANMASINDA İZLENEN YOL

Metni te'sis ederken esas aldığımız yazma nüshalarda noktasız veya tek noktalı yazılan پ، چ، ژ harfleri üç noktalı olarak yazılmıştır. Serkeşsiz olarak yazılan ك، ڭ harfleri serkeşli گ olarak konmuştur. Birleşik olarak yazılan kelimelerin imlâları yazmalardaki şekliyle muhafaza edilmiştir.

Konu başlıkları numaralandırılarak çalışmamızın I. bölümünde verdiğimiz eserin muhteviyatını takip ve karşılaştırmak imkânı sağlanmıştır.

Metinlerde geçen ayetler tesbit edilerek süre numaraları ile birlikte dipnotta gösterilmiştir.

Yazma nüshalarda eksik olan veya okunamayan kelimeler anlam, vezin ve kâfiye göz önüne alınarak tamamlanmış ve köşeli parantez içine alınmıştır.

Yazma nüshalar karşılaştırılmış, nüsha farkları dipnotta gösterilmiştir.

Metin te'sis edilirken yazmaların varak numaraları köşeli parantez içerisinde başlangıç yerlerinde gösterilmiştir.

Te'sis edilen metinlerde noktalama ve izâfet işaretlerinin kullanılmasına azamî derecede ihtimam gösterilmiştir.

FUTŪḤĀT-I RAMAŻĀN VE FARSÇA DĪVĀNI'NIN ÖZET OLARAK MUHTEVİYATI

I. FUTŪḤĀT-I RAMAŻĀN'IN ÖZET OLARAK MUHTEVİYATI

1. FUTŪḤĀT-I RAMAŻĀN'IN MUKADDİMESİ (S.1):

Eserine Besmele ile başlayan şâir, Âdem oğullarını şerefli kılan, onlara bilmediklerini öğreten ve mukaddes zat, sıfat ve isimleriyle tecellî eden ; onların kalplerini kendi sırlarının hazinesi olarak seçen ve gönüllerini, nurlarının çıkış yeri yapan yüce Allah'a hamd; dünyanın ve Âdem'in yaradılışının sebebi olan ve onun hakkında Allah'ın "Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım" dediği peygamberimiz Hz.Muhammed'e,âline; surette, sirette, açıkta ve gizlide O'na tabi olan sahabelerine ve onların takipçilerine salât ve selâm ettikten sonra 1001 senesinin Ramazan ayında bu yüce hakikatleri âşık,talip ve sadık âşıklar için nazm ettiğini; lâfız ve edâda bir kusur bulanların bundan sarfı nazar etmelerini ; anlatmak istediği şeyin kabuk değil öz ; suret değil mana ; bu manzumelerin mübarek Ramazan ayında tamamlandığını ve ona "Futūḥāt-ı Ramażān" adının verildiğini belirterek, kendi yazdığı bir beyitle tarih düşürmüştür. Tarih düşürdüğü beyitin ikinci mısrasındaki "Feyz-i ʿĀli" ibaresi 1001 senesine tekabül etmektedir.

2. FUTŪḤĀT-I RAMAŻĀN KİTABI (S.2):

Besmele ile başlayan kitabın başında, bir avuç toprağa can veren yüce Allah'a hamd eden şâir, O'nun yüce katına, O'ndan haberdar olmayanlara yolun olmadığını, Allah'ın temizliğinin ezelden beri var olduğunu ve ebediyete kadar devam edeceğini anlatmaktadır.

3. NASİHATLERLE İLGİLİDİR (S.2):

Şâir burada insanın kötü nefsini arzu ve heveslerden kurtarıp, hayır dua için ellerini açmasını tavsiye etmekte ve bir gönül kazanmanın çok değerli olduğundan bahsetmekte; ayrıca, aşk isteyenlerin gönüllerinin yaralı olması ve sultanlar zümresine katılmak isteyenlerin zan, şüphe ve gurur perdesini ortadan kaldırması gerektiği başka nasihatlerde de bulunmaktadır.

4. İLİM,AKIL VE İDRAK KARŞILĞINDA İNSANIN HAMD VE MİNNET ETMESİ HAKKINDADIR (S.3):

Şâir, insana, ilim öğrenmek için akıl ve idrâki veren Allah'a hamd ettikten sonra,ömrün çok değerli olduğunu, kadrinin bilinmesi ve abes içinde geçirilmemesi gerektiğini ve benzeri tavsiyelerde bulunmaktadır.

5. BAZI MARİFET SIRLARI VE HAKÎKATI ORTAYA ÇIKARMANIN BEYANI HAKKINDADIR. (S.4):

İnsana, aklının söylediği şeyi yorumlamasını tavsiye eden şâir, Allah'ın birliğinden bahsetmekte ; kimsenin mâverâdan haberdar olmadığını, haber isteyenlerin de yerlerinde oturmamalarını ve gayret göstermeleri gerektiğini anlatmaktadır.

6. BAZI HİKMETLERİN BEYANI HAKKINDADIR. (S.5):

Şâir burada, sevgilinin gözünden aydınlık istediğini; sevgilinin perde çektiğini, ancak zülfünün bir,iki telini gösterdiğini ; işlerin en hayırlısının normal olanı olduğunu belirtiyor ve doğru yola tâbi olanları selâmlıyor.

7. HİLM VE TEVÂZU HAKKINDA GARİP BİR HİKÂYE (S.6) :

Hz. Peygamberin bir gün Medine'de dolaşırken, çocukların ondan ceviz istemesi ve Peygamberin çocuklara "Beni köle olarak satıp, ceviz alın." demesi hikayesi anlatılmaktadır.

8. İBRÂHİM-İ EDHEM (K.S.)'İN HİKÂYESİ (S.7) :

İbrâhim-i Edhem'i bir ırmak kenarında hırkasını dikerken gören bir adamın ona, padişahlığı terkedip dervişliği tercih etmesinin sebebini sorması hikâyesini anlatan şâir, son beyitte "Ey Murâdî! Sultanlar cümlesinden olman için padişahlığı terket!" diyerek kendine seslenmektedir.

9. ZAHİRDE GÖRÜNEN BAZI SIRLARIN BEYANI HAKKINDA (S.8):

Şâir, Allah'ın perdesiz olarak gösterdiği güzelliğini gören herkesin ebedîyete kadar mutlu olduğunu; dünyaya ayağı ve başı çıplak bir şekilde gelen insanın bir gün aynı şekilde öleceğini ve kıyamet günü bütün amellerinin arzedileceğini anlatmaktadır.

10. BAZI SIR, VAAZ VE NASİHATLER HAKKINDA (S.8):

Burada genç bir erkeğe seslenen şâir, ariflerin ayrıcalıkları olduğunu belirterek, onların yanında bulunmasını tavsiye etmekte ve bazı nasihatlerde bulunmaktadır.

11. KAST OLUNANIN ASLINA BAŞLAMA (S.9):

Şâir burada, Allah'a hamd ve Peygambere övgülerde bulunduktan sonra, insanın istediği herşeyi Allah'tan istemesini, ondan gayrısından hiçbir zaman talepte bulunmamasını; her iki âlemde de mutlu olmak için Hakk'ın sırrını cânı

gönülden dinlemesini; kendisinin incinmemesi için, kimseyi incitmemesini, ağzından kötü söz çıkarmamasını; ilim ve edep talebinde bulunursa mutlu olacağını ve düşmanlarla dostluk kurup, onlarla geçinmenin daha iyi olacağını tavsiye etmektedir.

12. NEFSİN RUH İLE MİSALİNİN BEYANI HAKKINDA (S.11):

Kargadan eziyet gören bir bülbülün, kekliğin tavsiyesi üzerine atmacayla dostluk kurarak, kargayı uzaklaştırması hikâyesi anlatılarak; kulun Allah'a tevekkül etmesinin daha doğru olduğu, insanın bir mürşit bulması halinde eteğine yapışması gerektiği ve alçak(denî) dünya ile dostluk kurulmaması tavsiye edilmektedir.

13. HÂLİ PERİŞAN OLAN GÜNAHKÂR BİR KULUN TÖVBE ETMESİNİN BEYANI HAKKINDA (S.12):

Dünyanın kâmil insanlarının akıl sahipleri olduğu, niyaz elini açıp Allah'a tövbe eden kulun, tövbesinin kabul olunduğu anlatılmaktadır.

14. ÂŞIKLA MAŞÛKUN BİRBİRLERİNE NAZ VE NİYAZ ETMELERİNİN BEYANI HAKKINDA (S.13):

Allah'ın kendisine doğru yolu göstermesi için dua ettikten sonra şâir, ma'rifetullahı fikir ve himmet ile elde ettiğinden, izzet ve devlet tahtına oturup, vahdet hazinesine sahip olduğundan dolayı Allah'a hamd etmektedir.

15. MUM (ŞEM) İLE SORU VE CEVAP (S.14):

Aşk sırrının ifşâ edilmesinin doğru olmadığı anlatılmaktadır.

16. <u>SEVGİ VE MUHABBETTE İHLÂS VE SADAKATİN KEMALİNİN BEYANI HAKKINDA (S.15):</u>

Sevgi ve dostluktan bahseden şâir, ancak sevgilinin yolunda gidip, onun uğruna canını feda eden kişinin dost olabileceğini anlatmakta ve Hz.Peygamberin Mekke'den Medine'ye hicret ederken, Hz. Ebubekir ile mağaraya sığındıklarında, peygamber uyuyunca, oradaki bir yılanın Hz.Ebubekir'in ayağını soktuğu halde Peygamber rahatsız olmasın diye Hz.Ebubekir'in ses çıkarmaması hikâyesini misal olarak vermektedir.

17. <u>HAKÎKAT SIRLARI VE DAKÎK HABERLERİN BEYANI HAKKINDADIR. (S.16):</u>

Allah'a övgülerde bulunan şâir, edepli olmayı tavsiye etmekte, kendisine yol gösterenin Allah olduğunu ve cennet ile cehennemin, iyi amel ile kötü amelden ibaret olduğunu ifade etmektedir.

18. <u>SULTAN MURAD'IN BAZI NASİHAT VE VAAZLARDA SÖYLEDİĞİ MÜBAREK SÖZLERİNDEN. (S.17):</u>

Varlığın, Allah'ın kereminden dolayı mamur olduğunu belirten şâir, fani dünyaya eğilim gösterenlere seslenerek, büyüklerin sözlerini dinlemenin daha iyi olduğunu, gül dikenin gül, Ebucehil karpuzu dikenin ise Ebucehil karpuzu toplayacağını söylemektedir.

19. <u>HZ. SÜLEYMAN'A AB-I HAYAT SUNULMASI VE ONUN İÇİLMESİ HAKKINDA MEŞVERET EDİLMESİ (S.18):</u>

Hz. Süleyman'a âb-ı hayat hediye edilmesi ve insanlarla cinlerin toplanıp, âb-ı hayat hakkında Hz. Süleyman'la konuşmaları anlatılmaktadır.

20. <u>HAC İBADETİNİN TAKRİRİ VE HAKÎKAT OLAN ALÂMETLERİNİN BEYANI HAKKINDA (S.20):</u>

Şâir burada, Mekke'ye yönelip hac farîzasını yerine getirince günahlardan arınıp parlak bir nur olacağını, Allah'a kavuşma vaktine binlerce yıl olduğundan, bu binlerce yılı, umre ile geçirebileceğini ve Allah'a sığındığını anlatmaktadır.

21. <u>BAZI SIRLARIN BEYANI HAKKINDADIR. (S.21):</u>

Meleklerin Hz. Âdem'e secde etmeleri, Allah'ın Hz. Âdem'e isimleri öğretmesi ve Hz. Âdem'in iki uzvundan Hz.Havva'nın yaratılması gibi bazı sırlar açıklanmaktadır.

22. <u>AŞK OYUNUNDA YANIP TUTUŞMANIN BEYANI HAKKINDA (S.22):</u>

Sevgilinin yüzüne olan hasretinin arttığını ve aşkının âşıklara yol gösterdiğini anlatan şâir, Mevlânâ Celâleddin'in, insanların güneşi ve ilim sırlarının kâşifi olduğunu belirterek, ona dualarda bulunuyor.

23. <u>ALLAH'IN "ELESTÜ" KADEHİNDEN SARHOŞLUK VE HEYECANIN BEYANI HAKKINDA (S.23):</u>

Sakî'ye seslenen şâir, vahdet kadehini istediğini ; her iki dünyada da Allah'ın "Elestü" kadehinden sarhoş olduğunu; bu sarhoşluğunun ebediyen devam edeceğini, onun sırrını sevgiliden başka kimsenin anlamadığını ve sevgilisinin gayrısını gönlünden attığını açıklamaktadır.

24. VARLIK GEMİSİNİN VAHDET DENİZİNDE NE OLDUĞUNUN BEYANI HAKKINDA (S.24):

Hz. Musa'nın Allah'ın nurunu Tur Dağı'nda gördüğünü, kendisine Allah'tan "Beni göremezsin!" nidasının geldiğini, şâirimizin de müşküllerini Hz.Peygamberin hallettiğini söyleyerek, Hz.Peygambere O'nun âl ve ashâbına dua etmektedir.

25. ALLAH'I ARAYAN KİŞİYE HAKÎKÎ AŞKI SEVDİRMENİN BEYANI HAKKINDA (S.25):

Şâir burada, Allah'ın adâletinden ilim ve hikmet bulduğunu; kendi meclisinin irfan meclisi olduğunu; gönlünde aşktan bir eser olmayan kişinin hayvandan daha alçak olduğunu ve kalbin ayna gibi olması için, onu aşk cilası ile parlatmak gerektiğini açıklamaktadır.

26. BAZI SIRLAR VE MÜTEŞABİHLERİN BEYANI HAKKINDA (S.25):

Kur'an-ı Kerim'in Allah'ın sırrı,Kur'an'daki kelâmın ise Allah'ın nuru olduğunu belirten şâir, bunlara şüphe ile bakılmamasını tavsiye etmekte ve Allah'ın aşkının hastası olduğunu söyleyerek O'na kavuşmayı dilemektedir.

27. HİKMET VE MA'RİFET SIRLARININ BEYANI HAKKINDA (S.26):

Şâir burada Allah'a kavuşmak için katettiği yol ve sarfettiği gayretlerden bahsetmektedir.

28. İSTEYEN İLE İSTENEN ARASINDA BEĞENİLENİN HİKÂYESİ (S.27):

Bütün günahlardan tövbe ederek, yüce Allah'tan mağfiret dilemek; O'na dua ve övgülerde bulunmak ve Allah'ın bu duaları kabul etmesi hakkındadır.

29. <u>VEHİM VE KIYASTAN MÜNEZZEH OLAN YÜCE ALLAH'A ŞÜKÜR VE SENANIN BEYANI HAKKINDA (S.29):</u>

Allah'a kavuşma ve bu hususta yapılan şükür ve dualar anlatılmaktadır.

30. <u>BEĞENİLMEYEN CEHALETTEN SAKINDIRMAK VE GÜZEL BİR MESELİN BEYANI HAKKINDA (S.30):</u>

Cehâletin karanlık, alçaklık, küfür olduğu bundan kaçınmak gerektiği ; bir câhilin bir hayvandan farksız olduğundan sözedilmektedir.

31. <u>SIRLARI GİZLEMENİN ISRARI HAKKINDA (S.30):</u>

Sırların gizli tutulması hakkında, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin başındaki "ney" hikâyesinden esinlenerek açıklamalar yapılmaktadır.

32. <u>HAKK'IN GİZLENMESİNİN SIRLARININ BEYANI HAKKINDA (S.31):</u>

Allah'ın varlığının, bütün varlıkların aslı olduğu, Allah'ı kimsenin hakkıyla tanıyamadığı, velilerin ve peygamberlerin bile hayret içinde kaldığı anlatılmaktadır.

33. <u>SÜLUKTA ALLAH'I ARAYAN BİRİNİN HAKKINDA GARİP BİR MİSALİN BEYANI (S.32):</u>

Allah'a kavuşmak isteyenlerin,doğru yolda gitmeleri gerektiği,bu yola (sülûka) adım atacakların izlemeleri gereken esaslar anlatılmaktadır.

34. İNLEYEN ÂŞIĞIN AHVALİ VE BAZI SIRLARIN BEYANI HAKKINDA (S.33):

Şâir, Allah'ın kerem ve ihsanından dolayı minnet ettiğini, O'nun emirlerini yerine getirdiğini, O'nun hikmetinin şarabından içtiğini, marifetinin meyvasını topladığını, karanlıkta olanların O'nun nuru ile aydınlığa kavuştuklarını, doğru yolda gidenlerin cehennem ateşinden kurtulduklarını anlatmaktadır.

35. TANRININ MANEVÎ SAHASINDA NİCE HAS KULLARIN AT KOŞTURDUKLARININ AÇIKLANMASI HAKKINDA (S.35):

Aşk yolunda gidenlerin hiç dinlenmeden zahmetler çekmesi gerektiği, âşığın sevgilisinin tek olduğu ve himmet atını sadece mert olanların koşturabilecekleri anlatılmaktadır.

36. İRFANIN BEYANI HAKKINDA (S.36):

Şâir, Allah'ın hükmünün her iki âlemde de geçerli olduğunu, felekteki ay ve güneşin bile O'nun emriyle hareket ettiklerini, Âdem'in Allah'ın sırlarıyla ortaya çıktığını ve Hz.Muhammed'in yolunun takip edilmesi gerektiği anlatılmaktadır.

37. CELÂLİYET PERDESİ ARKASINDA EBEDÎ OLAN YÜCE ALLAH'IN TECELLÎ ETMESİ HAKKINDA (S.37):

Allah'ın zatına hiç kimsenin ulaşamadığı ve bu sırrın hakikatinden kimsenin haberdar olamadığı hakkındadır.

38. GÖNÜL GEMİSİNİN AŞK DENİZİNE DÜŞMESİ VE ONDA BELÂLAR ÇEKMESİ (S.38):

Aşk yolunda olanların daima Allah'ın güzelliğini düşünmeleri gerektiği tavsiye edilmekte ve ayrılıktan dolayı çekilen eziyetler anlatılmaktadır.

39. GÖNÜL ALDATICI HİKÂYE VE BAZI ACAYİP NASİHATLER HAKKINDA (S.39):

Dünyevî işlerle aldanıp gaflete düşülmemesi,ahiretin ve ölümün hatırlanması gerektiği gibi nasihatler anlatılırken bir adamın elinde olan papağan hikâyesi örnek olarak verilmektedir.

40. SEVGİLİNİN CEFASINA SABIR VE TAHAMMÜL ETME (S.41):

Allah'ın minnet ve duaları kabul ettiği, O'nun kereminin sonsuz olduğu, hatalardan dolayı Allah'a sığınmak ve sadece Allah'ı aramak gerektiği anlatılmaktadır.

41. EVLİYALARIN KEDERLERLE DOSTLUKLARI VE İYİ BİR MİSALİN BEYANI HAKKINDA (S.42):

Bir gece Sadrettin'in, tahtına altın şamdanı çalmak için gelen hırsıza iyi davranması ve o kişinin ricâl-igayb safına geçmesi anlatılmaktadır.

42.İTAATKÂR İNSANIN TARİFİ VE RUHLARIN BEDENLERDEN AYRILMASI (S.42):

İnsanın yaratıcısının Allahu Tealâ olduğu, Allah'ın sıfatlarının bir aynası olduğu, en güzel şekilde yaratılmış olmasına rağmen özünde unutkanlık bulunduğunun açıklanması anlatılır. Beka ehlinden birine, bir gece güzel bir

51. YÜCE MAKAMLI ŞAHA MÜYESSER OLAN MARİFET İZLERİNİN ZİKRİNİN BEYANI HAKKINDA (S.52):

Burada Vahdet-i Vücud nazariyesine değinen şâir, iyilik yapanların mükâfatlarının iyilik olacağını, kötülük yapanların karşılıklarının ise kötülük olacağını belirtmektedir.

52. BÜTÜN İŞLERİN KENDİSİNDE MUKADDER OLDUĞU, KAZA VE KADERİN GÜZEL BİR MİSALİ HAKKINDA (S.53):

Şâir, kendisine insanlarda bulunan ve hayatına varlık bahşeden Allah'a övgülerde bulunduktan sonra kaza ve kader ile ilgili bir hikâye nakletmektedir.

53. BAZI HAKÎKATLERİN BEYANI HAKKINDA (S.54):

Şâir, bu şiirinde ve bundan öncekilerde kendinden bahsederek, bazı hakîkatleri açıklamaktadır.

54. BAZI NASİHATLER VE HAKÎKAT SIRLARININ BEYANI HAKKINDA (S.55):

Allah'ı arayan ve O'na kavuşmayı dileyen şâir, burada,marifetin bazı sırlarını açıklamakta ve Allah'ı tanımak isteyenlere bazı nasihatlerde bulunmaktadır.

55. BAZI İMA VE İŞARETLER HAKKINDADIR. (S.56):

Şâir burada da kendinden bahsederek, kendisini övmektedir.

56. HAKK'IN RIZIKLARI TAKSİM ETMESİ HAKKINDA GARİP BİR MİSAL (S.57):

Şâir burada, gece gündüz Allah'ı arzuladığını, Allah'ın da kendisini arzuladığını, O'ndan bir an bile ayrı kalamıyacağını, O'na can u gönülden itaat

47. İNSANIN ALLAH'IN ZAT VE SIFATININ MAZHARI OLDUĞU HAKKINDAKİ BAZI ESRARDAN BAHSETMEKTEDİR. (S.47):

Şâir, burada bir insan olarak kendinden bahsederek, Vahdet-i Vücud nazariyesini anlatmaktadır.

48. BAZI HAKÎKATLER VE DAKÎK SIRLARIN BEYANI HAKKINDA DER.(S.49):

Küfür ve şüphenin insanın kalbinden atılması gerektiğini ve Peygamberin âlemlere rahmet olarak gönderildiğini belirten şâir, burada da bir insan olarak, kendisinden bahsederek, Vahdet-i Vücud nazariyesine değinmektedir.

49. ŞEYHLERİN, ALLAH'IN ASKERLERİNDEN BİRER ASKER OLDUĞUNUN HİKÂYESİ (S.50):

Şâir burada, Allah'tan başka bir sırdaşı olmadığını, ayrılık acısından dolayı gönlünün paramparça olduğunu, bu ayrılık acısını Allah'tan başka anlatacak kimsesi olmadığını anlatmakta ve kendisinin de Allah'ın askerlerinden biri olduğunu düşünmektedir.

50. HİKMETTEN BİR MİSALİN BEYANI HAKKINDA (S.51):

Allah'ın kendisine kerem lütfetmesi için dua eden şâir, herkese Allah'ı talep etmeyi tavsiye etmektedir.

61. <u>MÂRİFET SIRLARI VE NİMET KARŞISINDA HAMD VE MİNNET ETME HAKKINDA DİĞER BİR BAB (S.63):</u>

Kâmil insanın Allah'ın bir kopyası olduğu; kâmil insan olmak için gayret edilmesi gerektiği; ancak sevgiliye ulaşmakla gönlün rahat olabileceği ve Allah'a kavuşmak için insanın devamlı çalışması gerektiği anlatılmaktadır.

62. <u>ALLAH'IN LÜTFU İLE PADİŞAHIMIZA MÜYESSER OLAN ZAFER ALÂMETLİ SANCAĞIN ZİKRİ HAKKINDA (S.64):</u>

Padişahın yaptığı fetihler ile kazandığı zaferler anlatılmaktadır.

63. <u>ŞÖHRET, GÖSTERİŞ VE İĞVA DOLU İBLİSİN HİLESİNDEN SAKINMAK VE GARİP BİR MİSAL HAKKINDA (S.64):</u>

Münkirlerin makamının cehennem olduğu, bazı insan suretindeki kişilerin özünün iblis olduğu, şöhret ve gösteriş yapmaktan kaçınılması gerektiği anlatılmakta ve bu konuda, birçok müridi olan muteber bir şeyhin bir dervişle karşılaşması ve ondan adını cennette zikretmesini istemesi hikâyesi misal olarak verilmektedir.

64. <u>VARLIK İRFANININ VE KALICI AŞKIN SIRLARI HAKKINDA DİĞER BİR BAB (S.66):</u>

Şâir burada sevgilisinin aşk yolunda yürüdüğünü; aşktan dolayı başının felek gibi döndüğünü ve daima Allah'ı zikredip O'nu tesbih ettiğini anlatmaktadır.

ettiğini, hiçbir şeyin kalıcı olmadığını sadece herşeyi yaratan Allah'ın ebedî olduğunu anlatmakta ve rızıklardan bahsetmektedir.

57. <u>AŞK SIRLARI İLE VECD VE ŞEVK HÂLLERİ HAKKINDA DİĞER BİR KONU (S.58):</u>

Şâir burada, vecd halindeyken Allah'ın güzelliğini görünce aşkının artmakta olduğunu belirtmektedir.

58. <u>VAHDET NURU, VECD VE HALDEN MANEVÎ İNSANIN SESİNİN BEYANI HAKKINDA (S.59):</u>

Şâir burada, Allah'tan hayır ve yardım dilediğini sadece O'ndan medet umduğunu belirtmekte; Allah'a seslenerek yüzündeki örtüyü kaldırmasını istemekte, aldatıcı aşkı kınamakta ve dualarını kabul etmesi için, Allah'a yalvarmakta; Allah'tan büyük ihsanlar gördüğünü ifade etmektedir.

59. <u>BAZI MARİFET SIRLARI VE HİKMETTEN BİR MİSALİN BEYANI HAKKINDA (S.60):</u>

Herşeyden ve herkesten daha yüce olan Allah'a seslenen şâir, bütün âşıkların nasiplerini almaları için Allah'ın kendilerine güzelliğini göstermesini istemektedir.

60. <u>KADIN İLE ERKEK HİKÂYESİ VE BAZI GÜZEL NASİHATLER HAKKINDA (S.62):</u>

İnsanın nefsini kadına benzeten şâir, nefsin devamlı kontrol altında tutulması gerektiğini belirterek; karısıyla birlikte hamama giden, gönlünün rahat olması için kapıyı kilitleyen ve geriye dönüp kapıyı açtığında ise karısını orada bulamayan adamın hikâyesini misal olarak vermektedir.

61. <u>MÂRİFET SIRLARI VE NİMET KARŞISINDA HAMD VE MİNNET ETME HAKKINDA DİĞER BİR BAB (S.63):</u>

Kâmil insanın Allah'ın bir kopyası olduğu; kâmil insan olmak için gayret edilmesi gerektiği; ancak sevgiliye ulaşmakla gönlün rahat olabileceği ve Allah'a kavuşmak için insanın devamlı çalışması gerektiği anlatılmaktadır.

62. <u>ALLAH'IN LÜTFU İLE PADİŞAHIMIZA MÜYESSER OLAN ZAFER ALÂMETLİ SANCAĞIN ZİKRİ HAKKINDA (S.64):</u>

Padişahın yaptığı fetihler ile kazandığı zaferler anlatılmaktadır.

63. <u>ŞÖHRET, GÖSTERİŞ VE İĞVA DOLU İBLİSİN HİLESİNDEN SAKINMAK VE GARİP BİR MİSAL HAKKINDA (S.64):</u>

Münkirlerin makamının cehennem olduğu, bazı insan suretindeki kişilerin özünün iblis olduğu, şöhret ve gösteriş yapmaktan kaçınılması gerektiği anlatılmakta ve bu konuda, birçok müridi olan muteber bir şeyhin bir dervişle karşılaşması ve ondan adını cennette zikretmesini istemesi hikâyesi misal olarak verilmektedir.

64. <u>VARLIK İRFANININ VE KALICI AŞKIN SIRLARI HAKKINDA DİĞER BİR BAB (S.66):</u>

Şâir burada sevgilisinin aşk yolunda yürüdüğünü; aşktan dolayı başının felek gibi döndüğünü ve daima Allah'ı zikredip O'nu tesbih ettiğini anlatmaktadır.

65. GÖNLE FERAH VEREN AŞKTAN CİHAN YAKAN AH'IN BEYANI HAKKINDA (S.67):

Ayrılıktan dolayı şikâyet eden şâir, güzelliği görünce özleminin coştuğunu ve aşkının arttığını ifade etmektedir.

66. BAZI GİZLİ SIRLARIN BEYANI İLE BAŞ VE DİLİN MİSALİ HAKKINDA (S.68):

Sevgilinin yanında huzur bulduğunu ve O'nun gayrisinden sakınmak gerektiğini belirten şâir, hayır ve şer anahtarının dil olduğunu ifade etmekte ve insanın kafasındaki vesvese, kin ve düşmanlığı temizlemesi gerektiğini söylemektedir.

67. KÖTÜ DİLLİ KADINLA TATLI SÖZLÜ ADAMIN HİKÂYESİ HAKKINDA (S.68):

Karısının kötü dilinden dolayı gece gündüz eziyet çeken adamın, ondan kurtulmaya çalışması hikâyesi anlatılmaktadır.

68. AŞK, ŞEVK,VECD VE ZEVK SIRLARININ BEYANI HAKKINDA (S.69):

Aşktan büyük zevk aldığını belirten şâir sevgilisinin kendisine şahdamarından daha yakın olduğunu söylemektedir.

69. MANEVÎ İMA VE İŞARETLERİN BEYANI HAKKINDA (S.70):

Şâir bu şiirde Allah'ın kendisine lütf u ihsan ettiği manevî îma ve işaretlerden bahsetmekte ve kendisinin manevî yolculukta elde ettikleriyle övünmektedir.

70. ÂŞIK İLE GÖNÜL OKŞAYAN MAŞÛK ARASINDAKİ NAZ VE NİYAZIN BEYANI HAKKINDA (S.72):

Allah sevgisinden bahseden şâir, Allah'a olan aşkının sonsuz olduğunu, dünya sevgisinden kaçınmak gerektiğini ve kalbinde dünya sevgisi olan birinin bunun kendisine bir zerre kadar bile fayda veremeyeceğini anlatmaktadır.

71. BAKİ VE CELÂL SAHİBİ OLAN ALLAH'TAN ÜMİT VE RİCANIN TALEBİ HAKKINDA (S.73):

Allah'tan yardım dileyen şâir, O'na kavuşma arzusunda olduğunu ve sadece O'nu istediğini belirtmektedir.

72. İLÂHÎ HİKMETİN SINIFLARI, ÇEŞİTLİ SIRLAR VE SAYISIZ MÜBHEM VE MUĞLAKLARIN İZAHI HAKKINDA (S.74):

İlâhî hikmet ve bazı sırları açıklarken gümüşten bir bağ hikâyesini nakletmektedir.

73. MANEVÎ ÜSTÜNLÜĞÜ OLAN ŞAH'IN ZEVK ALDIĞI BAZI SIR VE HAKÎKATLERİN BEYANI HAKKINDA (S.75):

Allah'a hamd ve senalarda bulunan şâir, O'na kavuşmaktan dolayı mutlu olduğunu, Allah'ın yolunda yürüyenlerden hoşnut olduğunu ve münkirlerin de karşısında bulunduğunu ifade etmektedir.

74. FAZİLETLİ VE KERÎM KİŞİLERİN ÖVÜNCÜ, KUTLU VE SEÇKİN OLAN HZ. MUHAMMED'İN BAZI SIRLARININ BEYANI HAKKINDA (S.77):

Kur'an-ı Kerim'de Hz.Muhammed'e delâlet eden bazı sure başlarındaki harfleri açıklamaktadır.

75. ALLAH'I ARAYAN FAKAT ONUN MARİFETİNİN BOŞLUĞUNDA SIDK İLE YÜRÜMEYEN KİŞİNİN TAKRÎRİ HAKKINDA (S.77):

Allah'ı ararken yanlış yola sapanların başına gelen felâketler anlatılarak, Allah'a kavuşmak isteyenlerin doğru yoldan sapmamaları tavsiye edilmektedir.

76. MÂVERÂÜNNEHİR PADİŞAHININ HİKÂYESİ İLE BAZI MA'RİFET VE HAKÎKATLERİN BEYANI HAKKINDA (S.78):

Şâir burada, Allah'tan istediği herşeyin kendisine verildiğini, gönlünün istediği herşeyin yerine getirildiğini, sevgilinin bağışları karşısında utandığını; sevgilisinin yüzünü örtüsüz olarak gördüğünü, onun aşk şarabından içtiğini belirterek, gafletten uyanıp, doğru yolda gitmek isteyenlere bazı tavsiyelerde bulunmaktadır.

77. AŞKIN HARARET VE YAKIŞI İLE MARİFET VE SIRLAR HAKKINDA DER (S.81):

Allah'ın kendisine lütuf ve faziletlerde bulunduğunu belirten şâir, O'nun güzelliğinden iyilik gördüğünü, O'nun bâkîliğinden bekâ bulduğunu, kendi varlığının Allah'ın varlığından olduğunu, gönlündeki Allah sevgisinin arttığını, Hakk yolunun zor bir yol olduğunu ve bu yola gireceklerin gerekirse canlarını bile feda edebileceklerini söylemektedir.

78. GÖKLERİN VE FELEĞİN MAKAMLARLA TABAKALARINI VE GİZLİ SIRRI BİLEN KALBİN MİSALİ HAKKINDA (S.82):

Şâir, bir arif olarak sekizinci semaya çıkış ve dolaşımını anlatmaktadır.

79. HZ. SÜLEYMAN ALEYHİSSELÂM'IN AKBABA İLE HİKÂYESİ HAKKINDA (S.84):

Allah'ın kudret ve hükmünün sonu ve sınırı olmadığını ve dünyanın gelip geçici olduğunu anlatan şâir, Allah'a âşık olduğunu,açıkta ve gizlide devamlı Allah'ı andığını ifade etmektedir.

80. PADİŞAHIMIZA TECELLÎ İLE MÜYESSER OLAN BAZI SIRLAR HAKKINDADIR. (S.86):

Şâir burada, kendisine tecellî eden bazı sırları açıklamaktadır.

81. KÖTÜLERİN ARKADAŞLIĞINDAN SAKINMA VE İYİLERİN MECLİSİNDE BULUNMANIN MİSALİ HAKKINDA (S.87):

İyi olmak ve iyilik bulmak isteyenlerin, iyilerle hem sohbet olmaları gerekir; kötülerin yanında bulunanların, onlar gibi kötü olacakları anlatılmaktadır.

82. GÖNÜL ALDATICI SEVGİLİNİN GÜZELLİĞİNİ GÖSTERMESİNİN BEYANI HAKKINDA (S.89):

Allah'ın güzelliğinin kâinattaki bütün eşya ve insanlarda tecellîsi işlenmektedir.

83. TEVHİDİ SARAY, İLMİ İSE DAL İLE TEMSİL ETMENİN BEYANI HAKKINDA (S.89):

Allah'ı tevhid etmeyi cennette bir saraya benzeten şâir, ilmin ise o sarayın bahçesinde çok dallı bir ağaç gibi olduğunu ifade etmektedir.

84. KÖR ADAMIN HİKÂYESİ VE BAZI BÜYÜK NASİHATLER HAKKINDA SÖYLER. (S.90):

Karanlık bir gecede elinde bir mumla yola çıkan ve önündeki kuyuya düşüp ölen kör adamın hikâyesi anlatılmaktadır.

85. ALLAH'IN VARLIK SIFATININ SIRLARI VE BAZI HAKÎKAT VE İNCELİKLER HAKKINDADIR. (S.92):

Allah'ın bütün esma ve sıfatlarının kâinatta bulunduğundan ve Âdem'e öğretildiğinden bahsedilmektedir.

86. MARİFET VE FAZİLET TALEBİNDE SABIR VE TAHAMMÜL İÇİN GÜZEL BİR HİKÂYE (S.92):

Bir padişahın, oğlunu eğitmek üzere bir hocaya vermesi ve hocanın çocuğa âlim olabilmesi için, söz dinleyip itaatkâr olması gerektiğini tavsiye etmesi hakkındadır.

87. BÜTÜN YARATIKLARDAN ÜSTÜN OLAN ÂDEMOĞLUNUN FAZÎLETİNİN BEYANI HAKKINDA (S.93):

Allah'tan mağfiret ve rahmet talebinde bulunan şâir, Hz.Âdem'in bütün yaratıklardan üstün olduğunu belirtiyor ve gece gündüz Allah'ı anmayı tavsiye ediyor.

88. KÖTÜ DÜŞÜNCELİ KADININ ŞANI YÜCE OLAN GENÇLE İSMET HAKKINDAKİ HİKÂYESİ (S.94):

Kötü bir kadının güzel bir gençle halvet içinde kalmak istemesi ve bu gencin kadından kaçması hikâyesi, Kur'an'daki Hz. Yusuf hikâyesinden esinlenerek işlenmiştir.

89. BAZI İLÂHÎ SIRLAR VE SONSUZ MARİFETLERİN BEYANI HAKKINDA (S.96):

Allah'ın çok yüce olduğunu ve herşeyi yapmaya gücü yettiğini belirten şâir, O'nun isminin ve zâtının varlıkta tecelli ettiğini anlatmaktadır.

90. BU GÜZEL KİTABIN SONA ERMESİ HAKKINDA HAMD, ŞÜKÜR (S.97):

Kitabın sona ermesinden dolayı Allah'a hamd eden şâir, bu kitabın gönül ehlinin bir yadigârı olması için, kalbinin kanı ile yazdığını, onun içinde kimsenin sözünü nakletmediğini, ancak bir iki iktibasın olabileceğini ve buradaki ilmin Allah'ın ilmi olduğunu ifade etmektedir.

91. BU GÜZEL VE GÜNEŞE BENZEYEN KİTABIN MÜNACAATI HAKKINDA (S.99-101):

Şâir burada kitabını okuyan, dinleyen ve yazana Allah'tan rahmet dilemekte ve kitabı değiştirenin muradına ermemesini temenni etmektedir. Ayrıca, kitabı yanlarında bulunduranların, istediklerini elde etmeleri için, dualarda bulunmaktadır.

Hatime kısmında şâir, Allah'a hamd ve Peygamber'e selâmdan sonra bu kitaptaki hakîkatleri nazmetmeye 1001 senesinin Ramazan ayının başlangıcı olan Cumartesi günü başlayıp, Kadir Gecesi tamamladığını ifade etmekte ve kitabının cihan durdukça belâgat ve fesâhat ehlinin meclislerine lâyık ve makbul olmasını yüce Allah'tan dilemektedir. Kendisinin tarîkat şeyhleri olan, Şeyh İbrâhim ile Şeyh Şucâ'nın ruhlarına ahirette Allah'ın rahmetinin olması için dua etmektedir.

En sonunda da, bu güzel kitabı yazanın tarih düşürdüğü iki rubâîsi yer almaktadır. Hicri 1001 yılını gösteren tarih, ikinci rubâînin son mısrasıdır.

II. FARSÇA DÎVÂNI'NIN ÖZET OLARAK MUHTEVİYATI

Sultan III. Murad, gazellerinde daha çok masiva dediğimiz, Allah'tan gayri şeylerden uzaklaşmak ve fenafillah mertebesine ulaşmak için lâzım gelen şeyleri dile getirir.

İlk olarak, şâirimiz içinde bulunduğu sıkıntıların ve kalbinde bulunan müşkillerin giderilmesi için Allah'tan yardım ister. Bunu da cennette bulunan ağaç dallarını harekete geçiriren, sesler çıkartarak nağmeler oluşturan ve bunların tesiriyle müşkilleri gideren rüzgârın esintisinden bekler.

Şâir, diğer mutasavvıf şâirlerde olduğu gibi ruhanî cevherden ibaret olup Allah katında sırların mahremi iken bunun kıymetini bilmeyip ayrılığa düşmenin ıstırabını çeker. Vatan-ı asliye dönmek için masivadan geçip Allah'a yakın olmak ister. [Bk. Gazel-1]

Bütün ruhlar bir asıldandır.Zat-ı mutlak kendi nurundan yüzbinlerce âlem yaratıp, sırrını izhar etmiş,âlemlere zat ve sıfatıyla tecellî etmiş; kulları doğru yola davet için en şerefli peygamberler göndermiştir.

Yüce Allah Hz. Âdem ve Havva validemizi yaratmadan önce Hz.Muhammed'in ruhunu yaratmış, sonra mübarek gözlerinin nurundan arşı yaratmıştır. Müteakiben ruhu cesede koyup asıl vatanından uzaklaştırmıştır. Ayrıca Allah (c.c.) şefkatinin kemâlinden kitap göndererek kulların vatan-ı aslilerini hatırlamalarını istemiştir. [Bk. Gazel -6]

Elbette masivadan kurtulup fena mertebesine ulaşmak kolay değildir. Bunun için şâir bu yolun yolcularını irşadla vazifelendiren mürşid-i kâmillere seslenerek, kendilerinde tecelli eden mârifet ve ilâhî mazhariyetlerden salikleri de nasiplendirmelerini ister. [Bk. Gazel-2]

Şâir, Hakk yolunun yolcusu olan kişinin mürşid-i kâmilin sözlerini can kulağıyla dinlemesi ve bunlardan istifade etmesini tavsiye ederek bunun neticesi olarak kişide hikmet pınarlarının oluşacağını ifade eder. [Bk.Gazel-3]

Salik, ayın güneşten ışık alarak dünyayı aydınlattığı gibi, mürşidinden alacağı feyiz ile etrafını aydınlatır.

Bir salik mürşid-i kâmilin gönlünde cemâl-i ilâhîyyeyi müşahade etmek isterse, beşeriyet hicabını gönül gözünden kaldırması gerekir. Zira Hakk'ın cemali, pirin aynasında müşahade edilir. Ancak bu ilâhî müşahadeyi tadabilmek kolay değildir. Bunu isteyen kişinin Allah'ın celâlini kabul edip,. kahrına tahammül etmesi gerekir. Bu yola giren salikin gönlü ve gözü masiva hicabından kurtulup açılacak olursa, baktığı her yerde yaradanı müşahade eder. Salike düşen vazife, mâşûkun ismini dilinden, fikrini de kalbinden eksik etmemektir. [Bk. Gazel-4]

Kişinin gönlünde Allah'ın fettâh isminin tecellileri görülünce eli, dili ve gönlü açılır. Şâir, fetih sırları ilminin Hakk tarafından kendisine verildiğini söyler. [Bk. Gazel-1] . Şâir süfilerde de görüldüğü gibi kalbin Allah'ın bir nazargâhı olduğunu ifade eder ve nasılki Harem-i Şerif'te Allah'tan başkasına ibadet edilmezse, kalpte de muhabbetullahtan başka şeyin bulunmasının caiz olmadığını dile getirir. [bk. Gazel-2]

Dünyada cennet ve cehennemden izler bulunmaktadır. Kişi cenneti istediği zaman kalp ve ruh makamına yükselmeli; güzel ve beğenilir huylara sahip olmalıdır. Zira bunlar gerçekleşirse kendisi değişik nimetlerle ödüllendirilir. [Bk. Gazel-1]

Kişi vücudunun varlığını terkedip, fenaya eriştirirse, bekabillah mertebesine erişir. Zira insan vücudu günah yüklüdür. Hesaba çekilecek olsa,

satırlara sığmaz. Bunun içinde hadis-i şerifte buyrulduğu gibi hesaba çekilmeden önce kişinin nefsini hesaba çekmesi gerekir.

Şâire göre insan, Allah'ın sıfatlarını aksettiren bir varlıktır. Vahdet âleminden kesret âlemine; melekût âleminden mülk âlemine ; ruhlar âleminden cisimler âlemine gelmiştir ve bütün kemalat-ı ilâhîyye kendinde zuhur etmiştir.

Şâir insanların hayat düsturunun kelâm-ı ilâhîyye olduğunu; Allah'ın bu ilâhî kelâmı (Kur'an'ı) sevgili habibinin dilinden kullarına gönderdiğini söyleyerek, mümine yakışanın bu kitaba can ve gönülden bağlanması olduğunu ifade eder. Bu kitabın emir ve nehiylerine uymak, onu can sermayesi karşılığında satın almak gerekir. Bunun karşılığı olarak kişi cennet ve onda tecellî edecek ilâhî lütuflara kavuşur.

Şâir de manevî kelâmı can karşılığında aldığını; hizmet ve samimiyet duygularının içten olduğunu; diğer insanların da kendisi gibi kalplerini kötülüklerden arındırıp güzel ahlâkla süslemelerini tavsiye eder.

Şâir hakikat yoluna intisab edenlere hitab ederek, kişinin dünyada kendi varlığından kurtulup fena mertebesine ermelerinin gerekliliğini açıklar. Bunu gerçekleştirebilmek için de uzleti seçip yalnız kalmanın gereğini vurgular. Ancak bunun için insanlardan uzaklaşarak, onlarla irtibatı kesmek gerekmez. Aksine halk içinde bulunup, kalbin Hakk ile olması gerekir.Şâir kendisinin nerede olursa olsun vahdet âleminden bağını koparmadığını, nereye giderse gitsin ilâhî müşahadeden ayrılmadığını açıklar. [Bk. gazl-3]

Şâir, Allah'ın kullarına sayısız nimet verdiğini, kulun teveccühünün o nimetlere değil, onları ikram eden rabbine olması gerektiğini söyler. Şâire göre en büyük nimet ise, Allah'ın muradıdır.

Şâir kendisini terbiye edip irfana arkadaş kılan Allah'a yalvararak, kendisini sena ve ibadet üzere sabit kılmasını ve bir an için kendisine hamdden gafil bırakmamasını niyaz eder.

Hakikat yolcusunun isteği, yüce Allah'ın inayetinin eseridir. Allah tarafından talibin kalbine o istek verilmeyince bu emeline ulaşmasının izleri görülmez.

Şâirin düşüncesine göre akıl sahipleri (zahiri âlimler), hâl ehlinin durumlarından habersizdir. Hatta bazen hâl ehlinin kendi aklı dahi kendi hâlinin durumuna hayrandır. Ehl-i hâlin durumu, zaman ve mekândan geçip ruhları hayran bırakır. Gerçekte bu hâl ruhanî güzel bir hayat olup, bir anında iki âlemin safası görülür, tay sırrı ve zamanın genişlemesi ortaya çıkar.

Kişinin bu mertebeye erişebilmek için katedeceği yolda öncelikle bir arkadaşa ihtiyacı vardır. Şayet talibe Hakk'ın katına vasıl olmak müyesser olursa bu ruhlar âleminde âşina olduğu bir azizin himmetin eserindendir. O halde talibin bir mürşid-i kâmile bağlanıp onun yanında gassal elinde olan meyyit gibi olması gerekir. Bu durumda kişinin üzerinde mürşidinin tasarruflarının izi görülür ve şeyh vasıtası ile Allah'ın feyzi talibe ulaşır. Kulun bütün olgunluğu ve kendisinde görülen manevî hâli kâinatın yaratıcısı Allah tarafındandır. Bunun başı ve sonu da hakkıyla kulluk yapmaktır. [Bk. Gazel-9]

Hak celle ve âlâ hazretlerinin cemalini hiç bir şahıs müşahade ve idrake kadir değildir. Ancak vücudunu fani kılıp ilâhî vasıflar ile muttasıf olan ve kötü sıfatlardan temizlenen hak yolcuları güç yetirebilir.

Allah bir kulunu sevse, o kul da mabudunu can-ı gönülden sevip emirlerini yerine getirirse, muhabbet ateşi o kulun vücudunu yakıp Hakk'ın varlığıyla baki olur.

Allah yoluna süluk eden kişi vücud mülküne padişah olur ve bütün ruhanî ve cismanî kuvvetler o talibin hükmü altına girer..Kanaat onun hazinesi olur.

Hakk yolunun yolcusu Allah'ın zatında olan ehadiyyet nuru ile kalbini nurlandırır ve esrar-ı ilâhî ile gönlünü aydınlatırsa, onun ruhu bu âlemde ebedî hayata erişir; gönlü ehadiyyet irfanına mazhar olur. Canı bu fani dünyadan beka ülkesine uçar. Bu fani dünyada yirmibeş yıllık ömür için, kırk yıllık sarayı bina etmekten vazgeçer. (dünyaya gönül bağlamayı terkeder.)

Bunları söyledikten sonra şâir Hakk yolunun yolcusu olan kimseye hitap ederek, Tur Dağı'nda Hz.Musa'ya olan ilâhî münacaat ve ondan nazil olan rabbanî kelimelerin, her salikin Tur'a benzeyen vücudunda da olabileceğini söyler. [Bk. Gazel-10]

Şâirin ifadesine göre bir talib bu dünyada nefsini kötü ahlâktan temizleyip, iyi ahlâkla süslerse ve Allah'ın emirlerine can-ı gönülden uyup yasaklarından kaçınırsa, o kimse ahiret gününde âmâlıktan kurtulur. Şayet durum bunun aksi olursa, ahiret gününde âmâ olarak haşrolur. Gönül gözü kapalı olan kimsenin zahiri gözlerinin görür olmasının bir faidesi yoktur. Zira asıl olan gönül gözüdür ve bunun perdesi de beşeriyet hicabı ve nefsanî isteklerdir.

Hakk'ı isteyen kimse nefsini öldürüp dünya ve ahiret isteklerinden kurtulmazsa, kalp gözüyle Hakk'ı müşahade mümkün olmaz.

Şâire göre matlub ve mahbuba karşı olan vefa, ma'budun vahdaniyyetini ikrar edip, emirlerine halisane teslim olmak ve nehyettiklerinden kaçınmaktır.

Şâir canının, mâşûkunun kudret bahçesinden elde edilen aşk şarabıyla mest ve hayran olduğunu, onun aşkından gönül gözünün gaflet uykusundan uyanıp, hidayet nuruyla aydınlandığını söyler.

Allah'ın ezelî ilminde saadet içinde yarattığı müminlerin ruhları, "elest" makamında Hakk'ın tecellisine mazhar olan müminlerin bizatihi kendileridir. İşte bu grup, Allah'ın " Ben sizin Rabbiniz değil miyim" hitabına, can-ı gönülden "Evet, sen bizim Rabbimizsin" diyenlerdir.

Şâir akıl ve nefsinin isteklerine tabi olup Allah'ın sonsuz lütuflarını kendi gayretinin neticesi olarak gören talibe bu düşüncesinden vazgeçmesini, bütün işlerini Allah'a havale edip, onun emirlerini tam bir teslimiyetle yerine getirmesini ve tul-ı emeli terketmesini söyler. Ayrıca salikin dış görünüşünü süsleyip tac ve hırkaya ve riya ile yapılan amele itimat etmemesini söyler. Enbiya ve evliyanın nazarları da kalbedir. O halde riya ile olan amellere, tac ve hırkaya itimad etmek, kalburdaki suya güvenmek gibidir. [Bk. Gazel-11]

دانشگاه استانبول
انستیتوی علوم انسانی
دانشکدهء ادبیات
گروه زبان و ادبیات فارسی

فتوحاتِ رمضان

و

دیوانِ

سلطان مرادِ ثالث

(تز دکترا)

بتصحیح و حواشی
کامل یاشار اویار

زیر نظر پروفسور دکتر نظیف خواجه
استاد گروه زبان و ادبیات فارسی
دانشگاه استانبول

۱۹۹۵

فتوحاتِ رمضان

و

دیوانِ

سلطان مرادِ ثالث

فتوحاتِ رمضان

فهرست فتوحاتِ رمضان

۱

دیباجهء فتوحات رمضان

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

الحمد للّه الّذی کرّم بنی آدم و علّمهم ما لم تعلم و جعلهم مستعدّین لقبول فیضه الاقدس، و تجلّی لهم باسمائه و صفاته و ذاته المقدّس، اتّخذ قلوبهم خزائن اسراره، و جعل ضمائرهم مطالع انواره، و الصلوة و السلام علی من اختصّ بین انبیائه بالخُلق العظیم، و الفضل الجسیم [۲آ] الذی هو العلّة الغائیّة لایجاد العالم، و السّبب القوی لخلقة الآدم، قال اللّه تعالی فی حقّه، لولاکَ لولاکَ لما خلقتُ الافلاکَ، و علی آله و اصحابه الذین اتّبعوه فی الصّورة و السّیرة، بالسرّ و[الاعلان][1] و علی من تابعهم الی غایة الزّمان و انقراض الدّوران. اما بعد بر ضمائر ارباب دانش، و بصائر اصحاب بینش، مخفی و پوشیده نماند که، این سوختهء شمع جمال ازل، و ربودهء حسن حبیب لم یزل، غریق بحر وجد و حیرت، و حریق نار عشق و محبت [۲ب]طالب مطالب عالیه، و قاصد مقاصد غالیه اوصله اللّه تعالی الی أقصاء مراده، و شرّفه بنیل مبتغاء فوآده در ماه مبارک رمضان ، سنه احدی و الف، بعض اوقات را بنظم این حقایق بلند، و جمع این دقایق ارجمند صرف کرده در حالت صحو و سکر بمقتضای حال و مقام هر نوع فیضی که دست داده، و هر گونه فتح که رو گشاده برای طالبان عاشق و بهر عاشقان صادق، درین منظومه درج نموده، از ناظران توقّع میدارد که[۳آ] اگر در لفظ و ادا بعیبی و قصوری واقف و مطّلع باشند، ازو اعراض و اغماض نمایند که مقصود لبّست نه قشر و مراد معنیست نه صورت: و چون این بخشایش غیبی و گشایش معنوی در شهر مبارک مرقوم رو نمود و صورت اتمام و اختتام یافت بفتوحات رمضان موسوم و مسمّا گشت.

اگر این دم کنی از من سؤالی بوَد تاریخ خویش «فیض عالی»

---

۱ . در اصل خوانده نمی شود .

[۳ب] كتاب فتوحات رمضان (۲)

بسم الله الرّحمن الرّحيم

حمد بيحد ذو الجلال پاك را   جان انطا كرد مشتی خاك را
شاهِ عشق آمد ملبس عنصری   گه ز روی بايع و گه مشتری
از برای فهم و با ادراك بود   ليك از جمله مراتب پاك بود
در حريم عزّتش را راه نيست   كی بداند آنكه او آگاه نيست
عشق آمد ذرّه از مهر رخش   روم تابد روی از ملك حبش
دور يابی بحر را غوغا مكن   قطره نوش و خود در استسقا مكن
[۴آ] گر جمال و ار جلال و ار فعال   پرتو افتادند جمله حسب حال
پاك شد آن پاك رو تا از ازل   همچنان آيد ابد نی كن جدل

متعلّق بنصايحست [۳]

از هواها نفسِ شومت باز كن   در دعای خير دستت باز كن
كعبهء دل بهتر از بيت عتيق   از هزاران مكّه خوبست ای رفيق
حجِّ اكبر دل بدست آوردن است   دل ندارد آن كسان كم از زن است
عشق ميخواهی اگر دلريش باش   پس ازان نامت بزن درويش باش
پردهء پندار بر كن از ميان   تا شوی از زمرهء سلطانيان
[۴ب] آنكه شاهی در گدائی يافته   رايت دولت هم او افراخته
مرد آن باشد كه در ميدان بوَد   نه شكم را پرورد با نان بوَد
سر بسر آمد ولی با يار باش   حق نمائی از خدا غافل مباش

ره‌روانِ درگهِ عالی بجو — تا زبان باشی سراسر مو بمو
اقتران افتاد اگر با مهر و ماه — نجمهای منتشر را کن نگاه
شمع گر پروانه سوزد باك نیست — دودِ ما خاکست امّا خاك نیست
شبْ هویدا بود و روز آمد ز شب — آب حیوان در ظلم شد نی عجب
عرش اعلا پایهء ابرار شد — علم اوّل نقطهء آثار شد
علّم الاسما[٢] سبق بر آدم ست — سجده املاك پرسی یك دمست
[٥آ] شرح دل با شرحه شد آندم خبر — از جراحت گر نداری بار بر
جامهء عصمت بپوش و صبر کن — جان خود را با قناعت جبر کن
لذّت عشق و محبّت بر تر است — آن کسی آن را نداند ابتر است
راز یك بوده ازو این شش جهات — سلّموا صلّوا بفخر کائنات

حمد و منت در مقابلهء علم و عقل و ادراك است [٤]

حمد بیحد آن خدای پاك را — چون برای علم داد ادراك را
داده تمییز آدمی را عقل و هوش — تا بمثل غیر نی باشد خموش
معرفت انسان را قابل کند — گر نباشد معرفت عاطل کند
در بیان معرفت آدم نمود — هرچه باشد در میان انسان سود
[٥ب] در موالات عجیب آمد خبر — گر خبر داری نباشی بی اثر
گر ببیند از همای سایه ترا — تو هما را کن طلب هَل سایه را
عمر عزیز است دان قدرش ای پسر — مگذرانش در عبث بشنو خبر
گر نجویی بحر مانی قطره ای — گر نبینی مهر باشی ذرّه ای

---

٢ علّم الاسماء ، اقتباس از (قرآن ، ٢ / ٣١)

با جبلّت گرچه داری لمعه‌ای   گر نیائی نیستی از شمعه ای
راغب طرق آمدی گرچه ازان   راغبیت را نداند راغبان

در بیانِ بعضِ اسرارِ معرفت و اظهارِ حقیقت [٥]

مستمع باش و شنو از من سخن   هر چه گوید عقلت آن تأویل کن
ذرّهٔ مهر جهان آرا شود   قطره گر بالا بوَد دریا شود
[٦آ] قطرهٔ نیسان چو مروارید شد   در زمان حسن و بها جاوید شد
ابر اگر آرد ز قطرات مطر   نی شود لولو برو تو زان گذر
فاطر و قیوم و فعّال و مجید   یحکم مما یشا عمّا یُرید ×
دیده بگشا از خیالات دو روی   زانکه اثنین آمده بر تاف روی
واحدیّت کی بود با واحدت   از احد بیرون پدید آمد عدد
راز پنهانی بر آوردی اگر   کی بوَد خوابت برو بر دار سر
با صدا هرگز مشو چون صُلصُله   سوز همچون شمع بی گفت و گله
جمع با تفریق اگر کاری کنی   کار خود را دان به بیگاری کنی
در پس مرآت کی باشد نظر   آن بوَد بینا کند چشم از حذر
[٦ب] دوحهٔ امید اگر ننشاندی   بیخ بر کنده ز بستان ماندی
کس نمی دارد خبر از ماورای   گر طلب داری خبر منشین بجای
چون وجودت طور سینا آمد است   اندران روحت چو موسی آمد است

× اقتباس از (قرآن، ٥/١)

مقتضـــای غیـب هادی آمـد اسـت   مـقـتـدای هر نـهـادی آمـد اسـت
عادتا فعـّــال کاری مـــی کنـــد   زانچـه خـواهد اخـتـیـاری می کند
ماورا هرگــز نجـوید هـاي و هــوی   رو ازان دارد نــــدارد روی روی ۳
شـــرح دادی از علـوم ای دلـــربـا   نیـست اصـلا از اصـولش غم زدا
هر چه آیـــد دیـــده بینـای فـروع   بیـخ دارد بیـخ دارد هـر ذروع
از کجا دانـــی چو سـرّ اکبر اسـت   هر کرا چشم است نی بحر و بر است ٦
[٧آ] پا چو در راهِ حبیـب ما زدیـم   طالبِ مـا مـا ز هر سـو آمـدیم
از خیـالاتِ جهـان اغمـاض کـن   در دلت سـودای آن فـیّاض کن
رازِ دل را کـس مگـو ای یارِ مـن   تا نگویی یك سـحـر انکارِ من ۹
ثابـت آمـد نقطـهء پرگـار را   چیـست دانی این همـه دوار را
دفـع ثابـت از کمـال بپندیـد   این بفکر و عقل و دانش را چه حد
رونقِ حسـن آمده بـود این جمـال   کی جمیلی دارد این ظلّ و خیـال ۱۲
عافیت میخواهـی گر ای جـانِ ما   مـرحـبا کن مـرحـبا کن مـرحـبا

در بیانِ بعضِ حکمت گوید [٦]

روشنائی خواستـم از چشمِ یـار   پـرده آویـزد ولـی زلـفِ دو تـار ۱۵
[٧ب] اشكِ عاشق بحر آمد با خطر   عـشقِ دل را زود می سـازد کـدر
در هویـّت صحـوِ بی افغـان و آه   مـحضِ قـدرت آید از دستِ آلـه

سجده شد فرموده ای املاك چیست   آمر و مأمور را دراك كیست

باده پیمای آمد این شكلِ بشر   نی ز صورت یافتی درك و خبر

جانِ شیرین را چه سر كرد نیست   قطره باریدن ازان عمّانیست

این بحار از قطرهء دریای ماست   ماهیان از سائلِ نغمای ماست

آدم آمد از بشر انسان خواست   آدمیّت در بشر زین سان خواست

راه آید از طریقِ خواستی   راه یابی گر ازین بر خواستی

هر كرا چشمست می بیند ز نور   امرِ اوسط آمد خیر الاُمور

[۸آ] كن مرادی زین نسق ختمِ كلام   آنكه تابع شد هدا او را سلام

داستانِ غریب و حكایتِ عجیب در حقِّ حلم و تواضع [۷]

در خبر آمد كه آن فخرِ رسل   آن گزین انبیا هادی السّبل

پیشوای انبیا و اولیا   مقتدا و مجتبا و مرتضا

در مدینه سیر كردی یك زمان   نزدِ وی رفتند چندین كودكان

پس بوی گفتند ای فخر جهان   بهرِ بازیچه بما دهِ گردكان

گفت ایشانرا بمن حاضر نبود   جمله من را بیع كن تا یابی سود

دامنِ پاكش گرفتند آن زمان   پس عُمَر حاضر رسید آندم همان

پس بگفت ایشانرا ای ابلهان   این رسول است از چه داری در میان

[۸ب] كودكان گفتند بایع بوده ایم   بهرِ یك دو گردكان آزرده ایم

پس عُمَر آنان را چند گردکان   داد و کرده کودکان را شادمان
ایکه از دائم تکبّر میکنی   در تکبّر پا زمین را می زنی
نفسِ امّاره مطیع آرد ترا   با خودش دائم زبون آرد ترا
در تواضع باش ای مردِ تباه   هر که یابد در تواضع یافت راه
گر تواضع میکنی بالا شوی   مسکنت آری اگر بالا تری

حکایتِ ابراهیمِ ادهم قُدِّسَ سِرُّهُ [٨]

از مقامِ بهتران در گوش کن   گر بقلبت تاب داری جوش کن
در کنارِ جویی ابراهیم مرد   خرقه اش در لمعه ای دوزی بکرد
[٩آ] آن زمان یك شخص گفتش ای کبار   تو ذلیلی از چه کردی اختیار
تاج و تختت ترك کردی از چرا   پادشاهی نیك بودی از گدا
سوزنش در نهر افتاد آن زمان   پس ندا کرد آن زمان ای ماهیان
سوزنم افتاد من را آورید   آن بحقّ کو شما را آفرید
در لبِ جوی آمدند آن ماهیان   هر یکی را سوزنِ زر در دهان
گفت ابراهیم باید سوزنم   ماهیی آورده شد با دیده نَم
گفت ابراهیم مَرو را ای فتا   در گدائی کمترین لطفِ این مرا
حصّه ای داری اگر ازین مقال   با گدائی کوش تا یابی وصال
ای مرادی تركِ شاهی کن همان   تا که باشی از همه سلطانیان

[۹ب] در بیانِ بعضِ اسرار که در ظاهر نمایش است[۹]

ای جمالش بوده بیرون از نقاب — هر که دیدش تا ابد شد کامیاب
آفرینش را چه آوردی ازان — در عیان افتاده ای چون از نهان
پاسبانانرا چه کردی در گذر — یا چه کردی راه اندر پُر خطر
باز رفتن در چه تدبیری شدی — یا در اینجا در چه تغییری شدی
پا برهنه سَر برهنه آمدی — دان در آخر چنین خواهی شدی
واقعاتت می رود در عرضه ای — تو قیامی میکنی در عرصه ای
عارفان قولت بدانند ای مراد — آن نداند که سِیَه شد در فوآد

در بیانِ بعضِ اسرار و در بعضِ مواعظ و نصایح [۱۰]

[۱۰آ] بشنو از اخبارِ چندین ای پسر — گر قبول آری نباشی در ضرر
سمعِ جان در جانبِ ما یك نفس — دار تا یك دو سخن گوییم بَس
در جهان فاش آمدی کو از چرا — یك دو دم باشی درین کهنه سرا
هیئتت انسان شد بهرِ چه کار — از برای چیست بودی آشکار
از گریبان یك نفس بر دار سر — تجربه ده تو مسیی و یا خو زر
گر زری نی باشدت هرگز حلال — تا بمانی سر بسر زیرِ سفال
عارفان تمییز کردند ای جوان — عاقلی گر آی نزدِ عارفان

پس پشیمانی نگردد فائده	گر نداری بر نداری عائده
از مرادی قولِ راسخ بشنوی	مولوی گردد ترا این مثنوی

[١٠ب]

ابتدا شد بأصل المقصود [١١]

بعد از حمدِ خدا و از رسول	بشنو ای جانم ز من اصل الاصول
شش جهت را سمع کن اِسمع خبر	تا ببینی شاهدت را جلوه گر
آن سلیمن بنگرد زیرِ نقاب	آشکار است آن ولی چون آفتاب
هر چه خواهی از خدا میخواه رو	زینهار از غیرِ او طالب مشو
ما حَصَل این نکته را آور بقید	بگذران دل را ز قیدِ عمرو و زید
هر ورق از معرفت دفتر نمود	دفترِ حقّ است حقِّ حق نمود
روزِ روشن از ضیا آید پدید	آفتاب اندر صفا نورش پدید
[١١آ] سرِّ حقّ است این سخن بشنو بجان	تا بباشی در دو عالم شادمان
کنزِ ایزد مُلِکِ لا یُحصی بوَد	معرفت آموختن اعلا بوَد
آدم از حق عینِ مرآت آمده است	احسنِ تقویم از ذات آمده است
عالمِ کبری بَرو موجود شد	عالمِ صغری ز ظِلّش بُود شد
عرشِ اعلا ساجد آمد بر احد	رو نماید در بشر لطفِ صَمَد
عارفِ حق شد ملائك را مَطاف	در زبانها نَجِّنا مِمّا نَخاف
جنّت آمد آدم و حوّا ز خود	نفسِ سودا روحِ او بیضا ز خود

فاعلِ مختار حقّ است ای فرید　　گرم شد بازارِ کو هَلْ مِنْ مَزِید[۳]
عصرِ عسرت را بزاری دِه گشاد　　تا ببینی دَرزِ ما روی مراد
[۱۱ب] اوّلین و آخرین را جمع کن　　در میانِ جمعِ خود را شمع کن
پرتوِ نورِ اَحَد گر یافتی　　یاوَه نی باشی جهان در یافتی
در طریقِ نقش بینی راهِ دین　　یاوری گردد ترا آن شاهِ دین
جامعِ دل را عمارت میکنی　　وقتِ آسایش نه عارت میکنی
گر بخونِ دل کنی دستِ نماز　　طاعتت مقبول دارد بی نیاز
ماهِ من نورِ مبین از آفتاب　　میستانی گر بَعزّت رو متاب
رخ نماید مهر چون ایّام را　　طرح کن آن لیلِ ظلمت فام را
مهر ایمانست ظلمت کفرِ بد　　بَد بوَد از راستی اظهارِ بد
[۱۲آ] مظهرِ دین شرع و علمست و یقین　　از محمّد معجز و آیات بین
نفس چون امّارةٌ بالسُّوء[۴] فتاد　　امر و نهیش را میاور استناد
خسته آن باشد که مست افتد ز نفس　　مرغ روحست حبس نی کن در قفس
روی دل کن آینه دلدار را　　تا بیابی از جمالِ یار را
خلوتِ دل بهتر است از وحدتت　　کثرتِ دنیا مبین در کثرتت
وحدتی خوب آمده در انجمن　　هان مگذار این عمل را در زَمَن
صوفی ابنُ الوقت می باید شنو　　ار چه می آید زمان و ماهِ نو
مرد آن شد میکند با نفس جنگ　　ور نه آشوبی کند با زور چنگ
[۱۲ب] کس مرنجان تا نرنجانی تو هم　　جان لذیذ آن را ترا جانِ تو هم

---

۳ هَل من مزید (قرآن، ۵۰/ ۳۰)

٤ امّارة بالسّوء (قرآن، ۱۲/ ۵۳)

از زبانت گفته‌ء بد وازدار / خیر گو گفتارِ خیری باز دار
این کلام آبِ حیاتِ مرده شد / آنکرا دل مرده شد پژمرده شد
طالبِ علم و ادب باشی اگر / میشوی با این نصیحت کام بر
دوستی با دشمنان اولی تر است / با مُدارا باش آن هم بهتر است
این نصایح ختم شد اینجا بدان / طرزِ آخَر گوش کن از ما بدان

در بیانِ تمثیلِ نفس با روح[۱۲]

بلبلی در روضه‌ء جنّت مثال / آشیانی کرده بود و نیکِ حال
[۱۳آ] در کنارِ آب که پَر میزدی / ظلّ دوحه گاه بر سر میزدی
همجوارش بوده یک زاغِ سیاه / دمبدم آزارش آنرا برده راه
حالِ او بوده منغّص روز و شب / از خدا دائم مدد کردی طلب
ما حَصَل عاجز بمانَد از ظلمِ او / گفت دارم جای آخر سوی رو
در مرانجا بوده کبکی با خرام / آشنایش بود در بیشه مدام
پس شکایت کرد آنرا از غراب / گفت حالم بوده از قربش خراب
می نهم جایم بمن را چاره چیست / کن نصیحت بَر منِ بیچاره چیست
گفت آنرا چاره آنست آوری / در فلان جا بوده بازِ اسپری
دوستی با باز کن در صبح و شام / تا بیاری گر کند آنجا مقام
[۱۳ب] رسته باشی از عذابش شادکام / او بیک روزی ندارد این مقام

پس نصیحت در قبول آمد برو … باز را با حیله ای آورده او
باز چون آمد غراب اندر فرار … شد بیك ساعت نگرداندم قرار
عیشِ خوش با عمرِ خوش ایام برد … شادمان بود و نماند از غصّه دُرد
این مثل گر می شناسی خوش بُوَد … با صفا عیشِ صفایت خوش بوَد
حضرتِ وهّابِ مطلق بر تر است … با توکّل بنده را اولی تر است
مرشدی یابی اگر دامن بگیر … تا ترا نی می نهد باشی اسیر
دوستی نی کن به دنیای دنی … تا فرفته گر شوی زان و زنی

[۱٤آ] در بیانِ توبه کردن بندهء گنهکارِ پریشان روزگار[۱۳]

در خبر آورده اند اصحابِ نقل … کاملانِ عالم اربابِ عقل
بنده چون دستِ نیازی آورد … کردگار آنرا بنازی می بَرَد
یعنی رو تابد ز نالش آن زمان … بارِ دیگر بنده نالد بافِغان
باز اغماض آورد بارِ دگر … بنده نالد همچنان بارِ دگر
بحرِ الطافش تموّج میکند … با قبولش دل تبهّج میکند
پس ملائك را بفرماید خدا … شرم می دارم من از این بنده را
دعوتش را مستجاب آورده ام … در قبولش بی حجاب آورده ام
نیستش او را ز غیرِ من الّه … کرده شد بسیار با افغان آه
[۱٤ب] رحمتم بسیار راحم چون منم … از گناهان بنده را عاصم منم

ایکه داری باب ِ رحمن را سند / جهد آور تا نباشی مستمند
چون خدا از نام زد خود را غفور / حاشه للّه رحمتش را کرده دور
لایق آن را رحمت و شفقت بوَد / بنده را از جرمها عصمت بوَد
گر بباشی در بلاهایش صبور / حاضران بهر ِ ترا جنّات و حور
انبیا و اولیا چون صابر اند / بهر ِ دیدارش در عقبا حاضر اند
اثر ِ آنان را تو نیز آور بدست / هر که آنرا می نباشد آن بَد است

در بیان ِ ناز و نیاز کردن ِ عاشق و معشوق با یکدیگر[۱٤]

[۱۵آ] رَبَّنَا أَرْشِدْنَا إِلَى نَهْجِ السِّدَادِ / اِفْتَحِ اَللّٰهُمَّ اَبْوَابَ الْمُرَادِ
خبّذا بوی نسیم زلف یار / چون صبا آورد گشتم بیقرار
از مراد ِ دل فرحناك آمده م / گوی آوردم و چالاك آمده م
حمد للّه معرفت را یافتم / بر سریر ِ عزّ و دولت تاختم
گنج وحدت را بدست آورده ام / عارفیّت را تمنّا کرده ام
از خطابم آمده شافی جواب / گفته ام و اللّه اعلم بالصّواب
آرزوی روی جانان داشتم / در حریمش بانگ و افغان داشتم
گفت جانان عاشقا این کار چیست / در حریم جیش ِ این افکار چیست
گفتم ای نور بصر بُردی دلم / از جمالت چشم ِ بینا چون بَرَم
[۱۵ب] از جدائی لحظه ای بر من مباد / جز محبّت در دلم در من مباد

گفت اگر در مهرِ من صـادق شــوی　　　در حـــریمِ وصلتم لایق شـــوی
زین نمط بسیــار بگذشـت از نیــاز　　　از نیــازم با وفــائی کــرد ناز
مستـــم از جامِ ازل یـك جرعــه داد　　　طالعم سـعد است با این قـرعـه داد

سوال و جواب با شمع [١٥]

یك شبم بیدار شد چشمــم ز خــوابِ　　　شـمعِ سـوزان را بکردم از خطاب
ای فروغِ مجلـسِ شــاه و گـــدا　　　در سـرت آتش ترا کـرده فـدا
نیســت فریــادت صدای سوزنــاك　　　بی فـغــان و آه می باشی هلاك
گفت عاشـق آن بوَد ســوز از دلـــش　　　مــانَد و زاری نبــاشـد غلغلش
[١٦آ] سر دهد سر را نه افشا می کند　　　عـــشق را با روی تنهــا می کند
فاش کردن سرِّ عشقـش خوب نیـست　　　در میـانِ عـاشقـان مرغـوب نیست
صادقِ عشـقِ لقــائی تــو اگـــر　　　زینهــارت کم نبــاشی در اثر
بی دل و بی عقل و بی سامــان بــاش　　　بعـد ازان در خـدمتِ جـانان باش
گر زنـــی دم از محبـّت روز و شـــب　　　لاف زن باشی عـجب باشـد عـجب
عاشق آن شد در خودش عاشق نخواند　　　عـاشق و مـعشـوق یك آمند و مـاند
سرور آن باشـــد نهـفـــتــه داردش　　　خـانه اش از غـیـر رُفـتـه داردش
شاهبـــازِ اوجِ استـــغـنــا بــوَد　　　در هــمــــه آن همـّتش بـالا بوَد

[۱۶ب] در بیانِ کمالِ صداقت و اخلاص در مودّت و محبّت [۱۶]

از محبّت بشنو ای دلدارِ ما   تا بباشی در مودّت یارِ ما
یار آنست در رهِ جانان رود   در هواداریش ترکِ جان دهد
در روایت آورند اربابِ دین   مصطفا آن رحمةً لِلْعالَمِین
چون ز مکّه هجرت آورد آن زمان   از ستمهای قریشِ طاغیان
یارش آن صدّیق شد شیخِ عتیق   جانبِ یثرب روان با آن رفیق
در شبی غاری مکان آورده اند   در هم آنجا یك توقّف کرده اند
پس بخسبید آن حبیب کردگار   متّکی بر زانوی آن یارِ غار
مارها بسیار بود آنجا هزار   چون بدانند آمدند اندر فرار
[۱۷آ] پای شیخ آمد بماری راه شد   می گزد پایش درونش آه شد
لیکه با آرام و صبری پیشه کرد   از حضورِ آن رسول اندیشه کرد
قطره ای از آبِ دیده بر فتاد   بر رخِ گلبرگ وش را اوفتاد
آن حبیب از راحتش بیدار شد   دید آن یارش که با آزار شد
پس سؤال آورد این حالت چه بود   گفت او را آن دمش علّت چه بود
از دهن آبی برو مالیده ساخت   آن زمان هم از وجع صحّت بیافت
دوستی بین از چه راهی آورند   دوستی آن نیست غفلت می برند
گر به پیشه آوری اخلاص را   می نشینی در بساطِ خاص را
دیده ٔ بینا اگر باید ترا   یار باید منظرت نی ماسِوا
[۱۷ب] عمر اگر پاینده داری در بقا   دست رس هیچت نمی آرد فنا

راحتِ دل وجه جانان شد همین — پرده بر کن تا مشو از غافلین
هر چه باشد همتِ مرد آن کنند — مرد آنست مرد را انسان کند
حقّ حق آمد چو آدم در ازل — در طلب حق بود آن را لَمْ یَزَل
نجمِ افلاك ار چه آمد بیشمار — لیکه مهر آید اگر ناید شمار
علمِ حق بحر است آن را لا نفاد — در بهم آید ندا کن بر مراد
شرحِ این معنا همین است از بیان — در سخن باز آمدیم ای عارفان
از غمِ دل آنچه گفتم این بس است — پس کلامِ خوب دیگر در پس است
باز گویم نوعِ آخر از بیان — سَلِّموا بر روحِ احمد حاضران

[١٨آ] در بیانِ اسرارِ حقایق و اخبارِ دقایق گوید[١٧]

در ثناهای خدا دست آورم — با ثنا خوانیء او فرمان بَرَم
حمدم از آنست شمسم در شرف — نورم آمد منتشر با هر طرف
بحرِ وحدت با تَمَوّج جوش کرد — کثرتِ امواج جوشم جوش کرد
خامشیّت گرچه آمد با ادب — با ادب باش از ادیب ای عبدِ رب
لیکه بگشادن زبان در معرفت — خوب باشد ای شهِ با عاطفت
خالق الاشیا بداند حال چیست — بنده نی داند درو احوال چیست
ظاهرم باطن و باطن ظاهرم — شکرِ بیحد از سوایش طاهرم
عالِم الاسرار حالم خوب کرد — قولم آمد خوب هم محبوب کرد

[١٨ب] شمسِ حقّم داده نورِ جاودان　　آید از نورم بسی انجم عیان
قلبِ ما قندیلِ عالم گشته شد　　در فتیلش جانِ عالم رشته شد
آتش افروزی کند تابنده باد　　در حمایاتِ خدا پاینده باد
منکِران انکار اگر پیدا کنند　　شاهدان ایمانرا بالا کنند
حق نماید حق کند آنرا کند　　نیست از غیرش هم او تنها کند
رهنمایم آن آلَهِ عادلست　　غیر ازو هر چه ببینی عاطلست
مقتضای علم و حکمت هم ازوست　　قادریّت حکم و هیبت هم ازوست
دل مکن ای بو الهوس غربالوش　　مائل دنیا مشو دجّال وش
پس مجرّد همچو روح اللّه شو　　قائلِ با شوق ذکر اللّه شو
[١٩آ] مرده می یابد ز قولِ تو حیات　　دیده اش اصلا نمی بیند ممات
دوزخ و جنّت چه چیز است ای پسر　　یك عمل صالح یکی طالح خبر
گفته است آن می کند خیرا یَرَه　　گر مخالف میکند شرّاً یره
خیر و شر چون از قدر آید بدان　　پس بگیر آن خلقهء بابش همان
حضرتِ مولا کریم الشّان شد　　بنده را کارش همین احسان شد
پس بوَد در این مقام از ما کلام　　حسبِ حالم را بدان کن اهتمام
گر ندانی قولِ سرِّ من عَرَف　　دور بینی مهرِ خود را در شَرَف
اختیاری نیست از من این جواب　　اختراعی نیز اِعلم با صواب

از انفاسِ متبرکهء سلطان مراد در بعضِ نصایح و مواعظ[١٨]

نَسْــأَلُ اللَّــهَ هُــوَ الْبَرُّ الرَّحِيـم　　فـضل ِ بسم اللّه رحـمن الرّحـيم
ای فـروغ ِ مـاه ِ لمعـان از شمـا　　ای ضیـای مـهر ِ رخشـان از شمـا
رشٍّ نوری خواهم از رخ همچـو مـاه　　فـضلت آمـد چون غـریبـانرا پناه
آنکه از احسانت استمـداد یافـت　　شـهـر ِ ویرانش همـان آباد یافت
چون مُعمَّر شد وجـود از جـود ِ او　　تیـز یابی با وفـایش جُود ِ او
رایـت ِ همّـت چو برافراختـی　　فـتح و تسـخیـر ِ ممالك سـاختـی
یابـی گـر آیینـه اسکنـدری　　پادشـاه ِ شـرق و غـرب و سـروری
نیست اسکنـدر که دنیـا دار شـد　　حـیف آنرا مـائل ِ غـدّار شـد
[۲۰] استماعـی از کلام ِ سـروران　　بهتـر است ای مـائل ِ دنیـای فـان
شاخ ِ گل گر مـی نشانـی گل بـری　　غـرس ِ حنظل گـر کنی حنظل بری
گـر ره ِ کـوه و بیابـان جا کنـی　　حـسـرت آب زنده کی تنهـا کنی
علم ِ حقّ است ای فتـا آب ِ حیـات　　مـال ِ جـاهی را ندارد با ثبـات
داستـانـی را شنـو از عاقـلان　　ار چه رفت و ار چه آمـد در جـهـان

عرضه دادن آب ِ حیات با سلیمان ِ النّبی و مشورت کردن در نوشیدن [۱۹]

گفـت ارباب ِ روایـات ای پسـر　　شد سلیـمـان را جـهـان فـرمـان بَر
پیشکـش آوردنـش آب ِ حیـات　　جمع کـرد انسـان و جن دیوان سـاخت
[۲۰ب] مشـورت آنـرا بکرد بهـر ِ خودش　　ترک مـی باید به آشـامـیـدنش

هر یکی نوشیدنی معقول داد　　عمرِ سرمد را بَرو مقبول داد
خارپشتی گفت او را یا نبی　　نی شو آنرا با فرفته چون صبی
آخر الامر آید اندر با فنا　　نیست جز ایزد تعالی ذو البقا
من گرفتم تا قیامت زنده ای　　آخر الامر از اجل آزرده ای
پس سلیمان واز شد از صحتش　　پس غنیمت داشت یك دم صحبتش
ای بسی آمد سلیمان در جهان　　در زمان هر یك شده سلطانیان
عاقل آن باشد بداند راه را　　در دلش ناید جز از اللّٰه را
پند در گوشت بدار عمرت شمار　　تا بباشی در پناهِ کردگار
[۲۱آ] شاهبازِ عشقم ای جانِ جهان　　حق بوَد در مَن مَن آن خواهم همان
باغِ عالم بین تماشاگاه بود　　دولت آن یابد که با آگاه بود
شادمانم حمد للّه در فوآد　　بوده ام با عمرِ سرمد بر مراد
حق تعالی داده ام عمرِ دراز　　حمد للّه چاره کرد آن چاره ساز
شکرِ نعمتهایش را من چون کنم　　چون ز شکرِ نعمتش را قاصرم
هر چه خواهم من ازان خواهم همین　　تا شود یاریٔ آن من را معین
غم زدائی در بقای من نمود　　صحّتِ انسان لقای من نمود
حمدِ بیحد ذو الجلال پاك را　　زیرِ پایم داد این افلاك را
شربتِ نوشینِ وصلش خنده باد　　آنکه نوشد تا ابد فرخنده باد
[۲۱ب] جز خدا نی داند احوالِ مرا　　یار آن باشد که باشد یارِ ما
مرشدِ کامل چه خیر آمد بدان　　قطب الاقطاب آمد اندر این زمان

غوث با سرِّ خدا حاضر بوَد　　　در رهِ خلقِ جهان ناظر بوَد
لیکه فردم بنده‌ء آن خالقم　　　من ندانم قطب را چون رازقم
عونِ حق در من به بخشایش نمود　　　با منم این عالم آسایش نمود
اقتران با سعد شد اسعد نمود　　　آنکه منکر بوَد روی اسود نمود
هر زمان این وصلتم آباد باد　　　در دعای خیرِ من اوتاد باد

در بیانِ تقریر کردنِ مناسکِ حجّ و شعایرِ او از حقیقت [٢٠]

[٢٢آ] رو براهِ یثرب و بطحا کنم　　　گه بمکّه گه مدینه جا کنم
مُحرِم و مَحرَم شوم در حجّ و دین　　　بی خطا باشم شوم نورِ مبین
عمره آرم با هزاران ماه و سال　　　چون هزار از سال دارم از وصال
صد هزاری صد هزارم آمده است　　　در پناهیّت قرارم آمده است
زادِ راهم داد حیّ لا یموت　　　صد هزاران پرورم جایع بقوت
آشنائی کرد با بیت الحرام　　　روضهء احمد شده دار السّلام
در طوافش بانگ لبّیک آورم　　　از جنابش حضرتِ پیک آورم
در حطیم اش کرده روحم اضطجاع　　　شمسِ معراجم کند نشرِ شعاع
رفرفم در عرشِ اعلا می پرد　　　قاب قوسین از او ادنی می پرد
[٢٢ب] قوس سهم از دستِ قدرت تاخته　　　هر کجا خواهم در انجا انداخته
سایه و ظلِّ خدا پرور رسید　　　سایه رفت و شمسِ انور شد پدید

خواب رفت و آمده چون بامداد　　　حمد و شکرش چون زنم با ازدیاد
گر روی در راهِ عفّت را تو نیز　　　دیده ات هرگز نه بیند رستخیز
جَاءَنَا مِنْ عِنْدِهِ خَيْرُ الْخَبَر　　　أَنْتَ فَرْدٌ أَنْتَ حيٌّ ذُو الْبَصَرِ
قُلْتُ لَمَّا دَلَّنِي عَيْنًا يَرَاهُ　　　قَامَ عَيْناً غَيْرُهُ كُلاً مَحَاه
تو درین معنا مکن تدبیر فهم　　　فاسْتَقِم با امرِ او لا بیش و کم
خامسیّتوابعیّتوابعست　　　ثالثیّت بود و اثنی واحد است
غیب و عینم غیبِ غیبم عینِ غیر　　　خوش عجایب سیر بود است این سیر
[٢٣آ] در بساطِ عزّتش جامَم بدست　　　گاه عاقل گاه مست و گاه هست
گاه صوفی گاه صافی گاه شاد　　　گاه گریان گاه نالان زنده باد
گاه مجنونم گهی عاقل منم　　　گاه مخمورم گهی ناقل منم
گه مَلَك باشم گهی ابن البشر　　　لیکه از عینم نمی دانی خبر
بی خبر شو بی خبر شو بی خبر　　　کس نمی داند خبر گر شد خبر
بلبلِ گوینده افغان میکند　　　لیکه بین پروانه ترکِ جان کند
تو درین مگشا دهان خاموش باش　　　جام گر داری همان با نوش باش

در بیانِ بعضِ اسرار گوید [٢١]

[٢٣ب] روزِ روشن در شبم پیدا نمود　　　فخرم این باشد مرا اَعلا نمود
راغب آمد آن سلیمی بی جهت　　　منّتم اعلا و همّت نیستست

از سروشان آمد این تسبیح پس　　آسمان مملو ز صوت آمد جرس
اکبرُ اللّهُ اکبَرُ اللّهُ الصَّمَدْ　　لَا اِلَهَ الّا هُوَ الحَیُّ الاَحَدْ
رَبَّنَا اَنْبِهْنَا عَنْ غَفْلَةٍ　　رَبَّنَا اَخْرِجْ لَنَا مِنْ عِلَّةٍ
روی ساجد مالد آن جایش مُدام　　سجده گاهش آدم آمد و السّلام
سجده ٔ املاک بر آدم چه بود　　آدم آندم خونده اسما دم چه بود
ردِّ آتش قربِ خاکی از چه شد　　آن ملوّث این به پاکی از چه شد
رمز و ایمایش شناسی جانِ من　　پای تو بوسم شوی جانانِ من
[٢٤آ] مِنبرش عرشِ مُعَلّا ساختند　　جزءِ ترکیبش ز اعلا ساختند
از دو عُضوش شکلِ حواً ساختند　　در دلِ آدم تمنّا ساختند
فهم داری نفس و هم روح از که ماند　　صورتش دان و حقیقی یش مدان
یعنی نی کن از سوال و از جواب　　صبر مِفتاحُ الفَرَجْ آمد کتاب

در بیانِ سوز و گدازی در عشق بازی [٢٢]

من کجا تنها روم از ذکرِ یار　　چون درونم نار و دردم بیشمار
آهِ من افلاک سوزد از دخان　　ناله ام در عرشِ عالم جاودان
حسرتِ روی حبیبم شد فزون　　عشقم آمد عاشقانرا رهنمون
[٢٤ب] درد باید درد باید درد درد　　آنکه دردش نیست کی باشد ز مرد
رخ بتابد ار چه آن جانانِ ما　　لیکه نی دارد قناعت جانِ ما

---

٥ اکبر الله اکبر الله الصمد (قرآن، ١١٢/ ٢)

آتشِ عشقش مرا سوزد ز بند　　مثلِ اینِ نارِ مجازی در سپند
شمسِ ملّت کاشفِ سرِّ علوم　　قطب و عارف یعنی مولانای روم
روحِ پاکش را کند رحمت خدا　　بوده ام یکدم مرو را آشنا
حضرتِ خلّاق در رحمت کند　　عزّتش دیدار با جنّت کند
روشنای چشمِ عشّاق آن بوَد　　سرورِ تاجِ عزیزان آن بوَد
در پناهِ حضرتِ رحمان باد　　در ابد با وصلتش خندان باد
بعد ازین در ما سخن بایی گشاد　　طالبان را تا بوَد عینِ رشاد

[۲۵آ] در بیانِ مستی و شوری از جامِ الست [۲۳]

دِه بدستم جامِ وحدت ساقیا　　عشق ماند چون نماند غیرِ ما
راستی پیمانه را پر کن ز جام　　نوشِ دل با جرعه اش باشد تمام
مستم اوّل مستم آخر مست مست　　مستیء من خلقِ دنیا کرده هست
چون مرا کرده نمایش آن جمال　　آن جمالِ لا یزالم حسبِ حال
اختیارم نیست در عشقش هوس　　آن بوَد من را ابد فریاد رس
در دو عالم مستم از جامِ الست　　مستم آنجا تا ابد در مست هست
غرقهء بحرِ وجودم از عیان　　مطمحِ عینِ سجودم از نهان
رازِ من نی داند امّا غیرِ یار　　چون ببُرد از من دل و صبر و قرار
[۲۵ب] بی قرار و بر قراری یافتم　　من نه از ناموس و عاری یافتم

طرح کردم غیرِ او از نطحِ دل　　کعبه بودم رفته غیر از سطحِ دل
روشنای چشمِ من بود آن جمال　　پرده بر کن تا نماند از جلال

در بیانِ کشتیء وجود که در بحرِ وحدت چه بوده است [٢٤]

نورِ او را دید موسی از جبل　　لَن تَرانِی[٦] در جواب آمد زِحَل
عرش آمد طورِ سینا بامداد　　مصطفایم شاد کرد و شاد باد
یافتم من حلِّ مشکل از رسول　　سَلِّم اللّهُمَّ سَلِّم کن قبول
صَلِّ اَللّهُمَّ رُوحِ مُصْطَفَا　　و عَلی آلِهِ وَ أَصْحَابِ صَفَا
[٢٦آ] آمدیم اینجا بگفتارِ خودم　　نقطهء ما بود جای سجده ام
قامتم آمد الف قدّم چو دال　　دیده ام ها شد تفکّر کن مآل
میمِ احمد چون نماند حال چیست　　از محمّد دان این احوال چیست
دیدهء امدریای وحدت بیکران　　فُلکِ تن را بر گشادم باد بان
راند آن کشتیء تن بادِ هدا　　نوحِ آن بوده ست روحِ مصطفی
سیر دارد تا بشرق و تا بغرب　　حمد لله یافته دُر دَر طلب
موجِ بحرم بلکه من بحرم همان　　در میانم نیست کس ای عارفان
جانبم هر جانبی آراسته　　من گُلم باغم ز من پیراسته
شرح دارم باء بسم اللّه را　　در تفکّر دارم اسمُ اللّه را
[٢٦ب] غیبِ غیبم عینِ وحدت واحد است　　قولِ من در مجلسِ آن شاهد است

---

٦ لن ترانی (قرآن، ٧/ ١٤٣)

در بیانِ ترغیب کردنِ عشقِ حقیقی با جوینده ء حق [۲۵]

علم و حکمت یافتم از دادِ حق — خواجه ام آنست آن دادم سَبَق
از علوم اوّلین و آخرین — جمع کردم من درین مجلس همین
مجلسم چون مجلسِ عرفان شد — نورِ اعظم در دلم تابان شد
قولِ من چون قولِ آن رحمان شد — مُستمِع را باعثِ غفران شد
عاشق آن شد هر زمان نالان شد — دل کباب و آتشِ بحر آن شد
گر همای عشق را صید آوری — زیر و بالا جمله در قید آوری
سَر بدادی عشق را گر سروری — سَر ندادی از جمادی کمتری
[۲۷آ] نورِ احمد برق زد از جَبهَه چون — هر کسی بر داشت از آن لَمعه چون
در دلت گر یك اثر از عشق نیست — همچو حیوانی یه آدم در تو چیست
نامت آدم لیکه از حیوان تری — نامت آمد جاهل و هم ابتری
کن مصفّا با جلای عشق را — تا بوَد قلبت همین آیینه سا
روی جانان را نگاه اندر کنی — هر زمان در شوقش آه اندر کنی
عشق آمد جمله را چون رو نُما — از لباسِ شاه و گاهی از گدا
این معمّا سرِّ اکبر آمده است — کبریایی باز بر تر آمده است
لَیسَ مِثلٌ لَیسَ کُفُوٌ مِن اَحَدٍ — لَا آلَه اِلاّ هُوَ الحَقُّ الاَحَد

[۲۷ب]

در بیانِ مُتشابِهات و در بعضِ اسرار [۲۶]

قَدْتَعَالَی شَأْنُهُ مُلّاجَلا — یَفْعَلُ اللّٰهُ مَا یُرِیدُ مَا یَشَاءُ ×
من چه گویم از ثناهای خدا — اِنَّهُ کَانَ عَلَی الْعَرْشِ اسْتَوَی[۷]
مصحفِ رو چون گشاد از سین را — خوانده ام از سینِ او یاسین را
کاف ها طه چه گوید عقل دار — از الفها حا و میم آرد قرار
نون آمد ص آمد هر چه هست — سِرِّ حقّ است از محمد دان به است
نورِ حقّ است این کلامِ با صواب — ترکِ پندار آور و ارفع حجاب
چون سحابست این نفوس ای کامیاب — روی ماهِ خود نه بینی در سحاب
خلق بَر کَن خالق آید آشکار — خلق خواهی کرده خالق استتار
[۲۸آ] فعل حقّ است ار چه در خلقِ جهان — لیك بر تر پادشاهِ انس و جان
یارب از عشقت خلاصییم مباد — در محبّت ذکرِ من آیات باد
برقَعِ رویت بر افکن ای حبیب — خستهء عشقم دوا کن ای طبیب
ای طبیبِ ما بگو بیمار کیست — یا علاج و یا دواتیمار چیست
تو مرا تیمار کُن از وصلتت — نیز من گویم ز سِرِّ حکمتت
چون مرا باشی ید و سَمعِ بصر — آورم از شرحِ حسنت دان خبر

در بیانِ اسرار حکمت و معرفت [۲۷]

طوطیم قندِ وصالت خواستم — سِرِّ حکمت را زبان بر خواستم
[۲۸ب] بلبل آسا ناله ای دارم ز گل — غُلغُلم پرسی اگر از شَوقِ مُل

---

۷ علی العرش استوی (قرآن ، ۲۰/ ۵)

× اقتباس از (قرآن ، ۲۰/۲۵۳)

نوش کردم از حبیبم جام را   میگذارم در خوشی ایّام را
از کمالات آورم خیر الخبر   سمع را داری اگر در ما حضر
نشأء واحد چه شد نشآت چیست   عرصهء واحد چه شد عرصات چیست
حشر و نشر است ار چه در صورت پناه   صورتت شد در قبولِ پادشاه
حاشا لِلّه باشد آن صورت تَباه   یا بیابد از بلاهای سیاه
کُلُّ شَیءٍ هَالِكٌ اِلاّ وَجهُهُ   کُلُّ نفسٍ ذَاقَتْ اِلاّ نَفسُهُ
مرشدی دعوای رشد ار میکنی   ده جوابش در سرم را مسکنی
یا عمیم الفَضل فضلت یافتم   از جمالی روی حسنت یافتم
[۲۹آ] وجهِ خضرا وجهِ حمرا کرده پیچ   وجهِ صفرا وجهِ بیضا کرده پیچ
من رهِ سودا گرفتم در شتاب   آبِ حیوان را بنوشم تاب تاب
طَرفَةُ العَین آمد و بگذشت حال   از خبر زین حسب حالی لا یُقال
اِشتَرَی مِن لَذّةٍ مِن حِینَ بَاعَ   کلُّ سِرٍّ جَاوَزَ الاِثنَین ِ شَاعَ

حکایتِ مرغوب در میانِ طالب و مطلوب [۲۸]

توبه آرم ذکرِ استغفار را   طالبم از رحمتِ غفّار را
گفته ام اَستَغفِرُ اللّه العَظیم   تایب از ذَنبَم هُوَ اللّهُ الکَریم
حمد للّه مُستجاب آمد دعا   در ثناها آورم دستِ رَجا
[۲۹ب] بشنو از جانان حکایتها کنم   از جداییها شکایتها کنم

---

۸ کلّ شیء هالك الاّ وجهه (قرآن، ۲۸/ ۸۸)

حاشا للّه من شکایت میکنم — حسب حالی در حکایت میکنم
در لب دریای اخضر مرد راه — دید کوهی کرده یك شخص از پناه
گفت او را از چه داری این مقام — در جوابش گفت ای صاحب کلام
کن تَوَقُّف یك زمان در جای من — تا ببینی چیست آنجا رای من
یك زمان بنشست دید از بحر را — موج اندر موج آمد با وغا
بعد ازان یك ماه رو چون آفتاب — کاکُل مشکین در و همچو سحاب
گفت بانگ آوردی از راه وفا — تافتی دریا نه ای املح لِقا
در جوابش با وفایم در هنوز — لیکه جورت جانم آزارد هنوز
[۳۰آ] گفت جورم را چو در یاد آوری — در وفایت نقص داری کهتری
عاشق آن از جور جانان خاموش است — هر چه جانان میکند آنرا خوش است
گفت و در بحرش شود غایب همان — مانده آن مرد آنچه زد آه و فغان
مرد راهی گفت این حالت چه چیز — گفت در هر سال چشمم خون ریز
عاشقم این را نمی بینم وفا — هر زمان از آن بینم این جفا
گفت ای ابله مگو جورم مکن — عاشق آن باشد که نی گوید سخن
فهم کن ای مرد کامل این مثل — تا نبینی جسم خود را در عِلَل
راه عشق آمد نه آمد سَرسَری — سَر فدائی کن اگر سروری
حمد از انم مستم جانان شد — در دو عالم لطف از احسان شد
[۳۰ب] یَا حَبِیبَ الغائِبِ اُکْشِفِ الْجَمالُ — از خیالم نیست خارج این مثال
اَنْتَ رُوحِی اَنتَ رُوحِی اَنْت روح — اِن تَرُوحی اِن تروحی اَنْتَ رُوح

جانِ مائـی روحِ عالـم هم تویـی — عـالم تو همـدمِ جـانم توئی
من سلامـت یافتـم چون از فتـن — اولیـا را نیـست از خـوف و حـزن
حُزنَم از عشقست و از غیـرش نشـد — غیـر نی دانم دلم غیـرش نشـد
باوری داری اگـر بـا قـولِ مـا — گـر نداری حـالِ خـود پرور نُمـا
راستی چون موجب آمـد در رضـا — راسـتی کن راسـتی ای یار مـا

در بیانِ شکر و سپاس با خدایی که معرّاست از وهم و قیاس [۲۹]

[۳۱آ] بلبلم من از گلستـان آمـدم — طوطیم از شُکّرسـتـان آمـدم
حـوزِ جنّـت بوده ام جان آمـدم — مـائلِ باغم ز رضـوان آمـدم
حازنِ گنـج آمـدم جان آمـدم — شـهـرِ عـزّت را بسلطان آمـدم
در سُماطِ قـربِ نعمتهای ماسـت — بهرِ خوردن عـاشقـانان را صلاست
جمعِ ما در عدن جمـع الجَمع بـود — در میـانِ مـا حـبیـبی شمع بود
منبـرِ اخلاص را بنشـاندیـم — سـورهء رحـمـان را بر خـوانديم
خطبه ای در شکر و حمـدش مُنـدَرِج — ترضـیـه با تـصلیـه غـیـرش ز هیچ
رونقِ بازارِ علمـم شـد فُـزون — مـشـتـری بازار دیده از کـمـون
رَبَّنـادَعْواتُنـامِنـكَاللِّقـا — کن اجـابت این دعـاها ربّنا
[۳۱ب] سرّ آمین آمد الحمد خوانـدم — پس لواء الحـمـد را بنشـاندم
اعتبـارِاخـتـیـارِآورد — آنکـه شـد پست اضطراری آورد

حرّم آن باشـــد که در روزِ دعـــا در قـــبـــولـیّت بر آرد با روا
حمـــد للّه مُستدامـــم زین نَمَـــط بشنو از راهِ دعـــا این را فـــقط

در بیانِ مثلِ خوب و ترهیب کردن از جهلِ نا مرغوب [۳۰]

در مثـــل آورده انـــد اهلِ هنـــر بود در اقـصـای مـغـرب یك شجـر
آن زنی در دل هـــوس گر میکنـــد از خـــدا بـخـشـــد مَرو را از وَلد
پس رَوَد آندم بســـوی آن درخـــت پشتِ خـود مـالـیـده سازد با درخت
[۳۲آ] حملِ آن زن ظاهر آید آن زمان بر مــراد افـتـد بوَد آن شـادمـان
ایکه انسانـــی ترا غیـــرت کجـــا قـادر افـتـد یك شجـر تو در جـدا
افضلِ اشیا چو انســان آمده اســـت احسنِ تقـویمِ رحـمـان آمـده است
از جمادات آمـــدن کـــَم از چه شـــد در جـهـالت کَم شـدن دَم ار چه شد
دستِ خـــود از دامـــنِ ابـــرار را بـاز نـی کـن تـا بـری آثـار را
جهل ظلمـــت علـــم شد نـــورِ هُدا مـعـرفت را کـوش ای یارانِ مـا
کفر جهلـــست معرفـــت ایمان شـــد از برای مـعـرفت انـسـان شـد
ترکِ جهـــل آور و لا ترضی بِهـــا جـاهل آمـد در برابر خـر بهـا
آنکه جاهل بـــود آن حیـــوان بـــوَد آنکه عـالم بـود آن انسـان بوَد
[۳۲ب] رَبَّنَـــا اَشْرَحْ قَلْبَنا نَوِّرْ لَنَـــا زِدْ مِنَ العِلم اِلْهُـدا یَسِّرْ لَنَا

در بیانِ اصراری بر کتمِ اسرار [۳۱]

بازدر آخـــــر کنـــــم پـــــروازرا سـازم از شـهناز چنگ ِ سـاز را
قدّ ِ مـــن بوده خمیـــده از فـــراق همـچـو ناقـر پای بندم سـاق سـاق
شرحه شرحه نیم خواهـم همچـــو نای تا زند با من افـغـانی صـدای
ار چه نی شد شرحه شرحـه از فـراق لیك نی داند ز شـرح ِ اشـتـیـاق
من سماعـــــی میکنـــم از آتشـــی نی وجـودش نی کند با من خـوشی
طاقتـــــی نـــی داد آن در آتشـــم من چو آزادم به تنهـائی خـوشم
از رقیبـــم حال ِ من نا دیـــده بِـــه در صـمـاخ ِ آن همـان نَشِنوده بِه
[۳۳آ] یار دانستن اگر آرد خوش است این سخن ار غیر داند نا خوش است
راز ِ دل را شـــد حبیـــبم راز دار رو بگفتن غـیـر را آزار دار
نیست عاقل گنـــج را یغمـــا کنـــد عـاقل آن شـد سِرّ را اِخـفـا کند
دل نظرگـــــاه ِ جلیـــل ِ اکبر اســـت او بداند آنکه در دل بهـتـر است
گر خلیلـــــی دل‌عمارتهـــا بکـــن کـعـبـه آن باشـد زیارتهـا بکن
مرد ِ دینـــی مرده ها احیـا بکـــن روح ِ قـدسی صنعت ِ عـیـسا بکن

در بیان ِ اسرار ِ استتار ِ حق گوید [۳۲]

ای وجودت اصـــل ِ موجودات شـــد آفـتـابت لامع ِ ذرّات شـد
[۳۳ب] در حریمت هر که چالاك آمده است لفظش آخـر مـا عَرَفناك آمـده است
قبلـــهء ارباب ِ حاجات آمـــده اســـت انبـیـا را در مناجـات آمـده است

اولیا و انبیا با حیرت است　　حیرتت بَر کُن ترا گر غیرت است
لمعهٔ نورِ هدا شد منتشر　　نیست از طالب علومش مستتر
استتار عینِ تَجَلاً آمده است　　از تجلّیش تسلاً آمده است
رونقِ بازارِ عشقم در فُزون　　حکمتم در قُربِ جانان رَه نُمون
استقامت را چو صنعت داشتم　　در حریمش عینِ الفت داشتم
اشتیاقم لیکِ افزون است آه　　قامتم با هجر چون نون است آه
من چه بودم در ازل یاد آورم　　آدمی بودم چه مُعتاد آورم
[٣٤آ] نامِ من غیر است اکنون آدمی　　آن دمی را یاد کن گر آدمی
رشتهٔ عقلم بِبُرّیدند آه　　با حرارت سوز دادم همچو کاه
جنّتِ اعلا حریم بود ازل　　آدم آوردست ما را با خلل
در ازل همسایهٔ جانان شدم　　بین اکنون از چرا نالان شدم

در بیانِ تمثیلِ غریب در حقِّ جویندهٔ حق در سلوک [٣٣]

بشنو ای عارف ز من این داستان　　سِرّش ار دانی بباشی شادمان
جوهرِ نایاب در دستِ امیر　　بوده شد او را نگه میداشت میر
ناگهان از کسر افتادش خَلَل　　عِلّتی ظاهر بر آمد کانَ ذَلّ
از بهایش او فتاده در کساد　　پس امیر آنرا ز دستِ خود نهاد
[٣٤ب] گفت اگر حکّاك پَردازد ترا　　ار بهایت یافتی آئی مرا

جوهر آدم شد و حکّاکش هدا   فهم کن چون پادشاهت آن خدا
از زِگِل پاك آوری طبعت اگر   جوهرِ نایاب باشی بی علل
مرشد آمد پس هدایت پاك کرد   آنچه در جوهر عمل حکّاك کرد
دادِ حق حکّاك آلتَ ذکرِ او   در عمل کوش ار بداری فکرِ او
تا خودت را لایقِ سلطان کنی   در حریمِ وصلتِ جانان کنی
راه رو شو راه رو شو راه رو   استقامت را ببین و کژ مَرَو
دیده ات را نه قدم در راهِ دوست   تا شوی یك روز از آگاهِ دوست
دوست باید دوست باید دوست دوست   تست درویشی لباس آری بپوست
[٣٥آ] ای بسا درویش صورت چون پیاز   قبله نی داند ز پشت آرد نماز

در بیانِ بعضِ اسرار و از احوالِ عاشقِ زار گوید [٣٤]

منّت از جود و عطایش نگسلم   هر چه میفرموده آن فرمان برم
از شرابِ حکمتش نوشاندم   دَوحَهء تَوحید چون بنشاندم
میوه ای از معرفت چیدم ازو   تا تناول میکنند یاران ازو
زین نمط چون گفته آمد این مقال   میکنم از بابِ دیگر حسبِ حال
ایکه برقع را گشادی از جمال   پرسشی داری ز عاشق چیست حال
لَمعَه ای از نورِ اعلا بر سرم   چون ز شمسِ عزّت آید یاورم
نورِ من نور السّموات آمده است   هر دُجائی را چو مِشکوة آمده است

[٣٥ب] بود مصباح از فتیل ... شعاع — نورِ آن پیدا بوَد در هر بُقاع
هر که دید از شعله اش یك تـ...ـب را — اقتباس آید ازو مهتاب را
چون نمایش میکند قندیـ...ِ خاص — اهلِ ظلمت یابد از ظلمت خلاص
گر خلاصی خواهی از دل شمع دار — مقتبس باشی نباشی اهلِ نار
عالم السرِّ الخُفیّات است حق — رسته آن باشد که داند این سبق
هرکه در راهِ هُدا سبقت شود — آب آمد زاتش از آیت نمود
من نمی دانم زجانانه جدا — جسمِ خود را جانِ خود را دایما
می نویسم دردم از خونِ جگر — آن مرکّب بوده شد از اشكِ تَر
این دو چشمِ من دوات است ...ی پسر — در بیانی میکند از دردِ سر
[٣٦آ] مرغِ دل بگشاد پَرّ و ...ال را — چون کبوتر تا بَرَد احوال را
گریه آرم از فراقِ دردِ یار — ار چه دیدم از وصالش صد هزار
نیست در مادر بدرمان الغیاث — آه از تو نیست پایان الغیاث
مرحمت نی کرد جانان الغیاث — هیچ آخر نیست هجران الغیاث
الغیاث از جور جانان الغیاث — الغیاث از چرخِ گردان الغیاث
پنجهٔ هجران قدّم تافته ست — خِلعتِ غم در مرا چون تافته است
صاحبِ جود و عطا آمد چو یار — من نه دانستم چه شد این دودِ نار
حمد و منّت نیست یارم بی وفا — بینم از نفسِ خودم اَزهَر جفا
راحتِ جانِ من آن دید... شد — بلبلم کارِ من از آن زار شد
[٣٦ب] بلبلِ گوینده ام از حسنِ گل — ساقی از اَقداحِ گُل داده ست مُل

عاشقِ شوریده بی سامان منم　　ار چه با دردم ولی درمان منم
من طبیبم دانم از تیمارها　　تا شفاها یابد آن بیمارها

در فضای ماورای ذو الجلال گوید که چه خاصان در آنجا فرَس رانده اند [۳۵]

یك سخن گویم بنزدیکم در آی　　چیست میدانی فضای ماورای
لمعهء نورش اگر همراهِ تُست　　بگذری و در وراها راه تُست
سربزان سوی تَجَرُّد گو مباد　　اِفتَحِ عَیناكَ مِن عَینِ الرَّشاد
مستمع باش از حرارتِ دلم　　ار چه از لطفش نباشد مشکلم
[۳۷آ] دیده چون دیدست از ظلمت حجاب　　لَیْلةُ الظَّلما بوَد مَه را حِجاب
در میانِ عنبر آسا گوی زر　　مردِ بینائی بر آور او بدر
گاه سیرِ غرب دارد در عما　　گاه سیرِ شرق اندر ماورا
منطق الطَّیر است این عطار کیست　　یا سلیمانی کند بیدار کیست
گر سلیمانی بدان از مشکلم　　ار چه آمد این زبانم حاصلم
تو اگر فهمیده باشی این خبر　　با خبر باشی هنوزت در اثر
باز افتادیم در جای دگر　　سیر کُن از جان مأوای دگر
سوختم از آتشِ تیزش بجان　　آب ده بر من و گر سوزم ز جان
گر کشم آهی بسوزد یك زمان　　این زمین و آسمان کَون و مکان
[۳۷ب] گر نقابی را گشایم از لقا　　جمله موجودات باشد در فنا

روی جانان ار چه باید در گشاد　　لیك در عشقت نمی باید کساد
جرعهٔ صهبا بنوشم در صبوح　　تا زیاده میکنم قوّت ز روح
من کنم ار هر کنم آسان و صعب　　تو جَد الم را بهل ای عبد رب
در محبّت چون مرا انباز نیست　　هر کسی را باب ِ عشقش باز نیست
ای بسا دعوای مردی کرده اند　　گوی از میدان نمی آورده اند
عشق چوگان و سَر ِ عشّاق گوی　　گوی میداری ز میدان باز گوی
استراحت گر کنی عاشق نه ای　　عشق نی دانی اگر فایق نه ای
یك بوَد محبوب عاشق را دو نیست　　آنکه میدارد بپنداری دو نیست
[٣٨آ] واحد آمد عاشق ِ شوریده حال　　گفته جانان باشد عاشق گشته لال
عَندَلیبم در قفس ای جان ِ ما　　من همایم سیر ِ من عرش ِ عُلا
نعل ِ من چون سجدگاه ِ عالم است　　یك دمم من را عجایب اکرم است
این سخنها را بکن خاطر نشان　　اسب ِ همّت را اگر مردی بران
رونق ِ بازار ِ علمم در فُزون　　آمدم گم گشته ره را رَهنمون
حَسْبِیَ اللّهُ وَلَا نَعبُدُ سِواه　　این سخن را حضرت ِ حق بس گواه

در بیان ِ عرفان گوید [٣٦]

میگشایم باب از عرفان را　　تا شود بر طالبان احسان را
[٣٨ب] رونق ِ حسن ِ دلارا شد فزون　　چون بر آمد امر ِ خود از کاف و نون

در دو عالم حکمِ آن شَه نافذ است   امر و حُکمش از خور و مَه نافذ است

یعنی مهر و ماه با امرِ خدا   سَیر در افلاك دارد جا بجا

خسته‌ء عشق است عالم هر چه بود   لیکه با محنت شد آدم هر چه بود

آدم آمد صُنعِ اسرار خدا   نیست آدم آنکه باشد در جدا

بشنو از آیاتِ کبرای حبیب   مرده دل را باید احیای حبیب

رازِ دل در شانِ من آیات بود   از خدایم این مثل اثبات بود

ثابتم من در محبّت ثابتم   ثابتم من در مَوَدّت ثابتم

از سراپرده پدید آمد جمال   احسنِ تقویم شد جلّ جلال

[۳۹آ] یعنی گفت آن رحمةً للعالمین   دیده ام در صورتِ امرد همین

هان ز فکرت تو مرَو راهِ غلط   بوده شد قولِ محمّد زین نَمَط

از صفاتش را بیانی کرده شد   ذاتِ او را در زبان نا کرده شد

رب بگفت آللّه نی گفت ای پسر   بر تر است اللّه ای فرمان بَر

در بیانِ تجلّیء ذاتِ باری که در سراپرده‌ء جلالیّت متواریست [۳۷]

غم زدائی میکنم عُشّاق را   معرفت را پر کنم آفاق را

بشنو ای یارم کلامم گوش دار   خاطرت را در دو عالم خوش دار

از تجلّی بود طرز از اربعین   چهل می گوید ازو اهل یقین

[۳۹ب] لیك آنست از مراتب در صفات   ذاتِ پاکش را نه بینند بَیِّنات

بر تر است از هر چه در قلبت رود　　بهتر است از هر چه از فکرت رود
ذاتِ پاکش را کسی را راه نیست　　از حقیقت رازِ کس آگاه نیست
من نگویم لیك قادر شد خدا　　علمِ انسان را دهد از خود نما ۳
از برای من چه تدبیر اوفتاد　　رازِ دل از سرِّ جانانم گشاد
در هوای عشقم و محبوبِ من　　حاشه لله چون شوم محجوبِ من
شمسِ دیدارم از هر سو مرا　　از نمایش می نمایم سرورا ۶
فَٱسْتَمِعْ قَوْلاً سَلَامٌ مِنْ رَحِيم　　لطفِ آن جانانِ من آمد عظیم
نورِ من نارِ تجلّی در رُبود　　ار چه موسی از قَبَس مطلب نمود
[۴۰آ] فُسحَتِ ایام ما فرخنده باد　　دولتِ شمسم ابد تابنده باد ۹
ما ز شمسِ نورِ ذاتش أنوریم　　حمد للّه مهرم از نَه اَختَریم

افتادنِ فُلكِ دل در بحرِ عشق و بلاها کشیدن در او [۳۸]

راهِ عشقیِ عشقِ خود را پیشه دار　　از جمالش دائما اندیشه دار ۱۲
من کمالی یافتم از لطفِ حق　　از کمالاتش بگفتم زین نسق
یَا حَبِيبِي أَنْتَ مَكْتُومٌ لَنَا　　آه دارم از جداییها ترا
من ترا از دستِ تو شکوا کنم　　حاشه للّه با کسی غَوغا کنم ۱۵
فلكِ دل در بحرِ آخَر در فتاد　　بادِ شُرطه میوزد آباد باد
[۴۰ب] سرعتش را نی رسد فکر فوآد　　بادبانش را پُر از بادِ مراد

نوحِ جانم بادبانش میگرفت — حمد للّه با زمانش میگرفت
یارب آن فُلکم مکن آواره گر — چاره ای کن چون تو باشی چاره گر
مینمایش از نمایش شهرِ جود — وُصلَت آرد تا بسلطانِ وجود
بی وجودم در رهت ای جانِ من — تو وجودم را بده سلطانِ من
با وجودم من ولی پنهان کنم — همچو منصورم نه در اعلان کنم
خونِ خاصان را بداد آن عام را — در لسان افتاد با ایّام را
ار چه از خود نیست بود از اضطرار — لیك خون سرّ را یغما مدار
این سخن شد در مقامِ احتراز — لیکه معذور است از اهلِ نیاز

[٤١آ] در داستانِ دلفریب و در بعضِ نصایحِ عجیب گوید [۳۹]

غَابَ لَیْلُ جاءِ یُوماً حَظٌّ روح — یَذْهَبُ السَّیَّارَةُ من نور یوح
یعنی شمسِ نَیّر آمد در میان — از سهاء قلبِ عارف شد عیان
همچو عارف کیست نور افشان بوَد — جانِ عالم کیست تا جانان بوَد
نورِ لامع چیست آن ایمان بوَد — در دو عالم قدرتش انسان بوَد
بشنو این عبرت نما را ای فتا — تا حکایت میکنم اظهار را
بود مردی طوطیء در دستِ آن — در قفس حبسش بکرد آن در فغان
گفت یك روزش مرو را ای جوان — یك سخن گویم ترا اندر نهان
گنج میدانم فلان جا بیشمار — شادُمانت را کنم با صد هزار

[٤١ب] با قفس من را در آنجا در بَبَر — تا دهم از کنزِ لا یحصی خبر
پس ببردش را بجای وعده را — تا بَرو حَلّ آورد آن عُقده را
گفت طوطی بر گشاد این بند را — از قفس تا حال میگویم ترا
پایم آنجا میبرم گنج اندر اوست — نعمتت را خوردم گویم ز دوست
مردِ ابله بر گشادش باب را — از قفس پَر میزند با تاب را
گفت طوطی گنج آنجا نیست است — گنج من بودم بَرو ای عقل بست
من بدانستم ز علم کیمیا — لیکه میداریده ام از تو رها
همنشینی گر بگردی با مرا — من ترا تعلیم میکردم او را
قدر من دانسته ات بودی اگر — این قفس کردی برای من ز زر
[٤٢آ] قیمتم را چون ندانستی برو — همّت دانسته ام دون شد ز جو
ایکه قدرِ جان نداری تو مگر — از قفس یك روز میگردد گذر
قوت فرصت میکنی از بهر مال — معرفت را نی ستانی این چه حال
بهرِ دنیا دین برباد آوری — هیچ از موت ای پسر یاد آوری
عمرِ دنیا یکنفس غافل مباش — هرچه باشی عاقبت اندیش باش
باز در عشق آورم گفتارها — نی به پایان می رسد این کارها
رویم از روی حبیبم دور نیست — پس چرا این کار من معذور نیست
بلبلِ نالنده ام گوینده ام — در رهِ عشقِ خدا پوینده ام
شاهبازم صیدِ من باید هما — دولتم چون می فزاید دایما
[٤٢ب] قربتم آن نیست گویم من ترا — کنزِ حق میبایدم اندر خفا

گنج عشّاقان نه زیبد در زبان　　　دیده ء نا دیده بهتر در نهان

تحمّل و اصطبار کردن در جَورِ دلدار [٤٠]

استعاذه میکنم من از خطا　　　منّت و شکرم قبول آمد دعا
عفوِ حق در ذلّتم بیحد بوَد　　　آن کریمت از کرم بی عد بوَد
اِسْتَعِذْ بِاللّٰهِ مِنْ شَرِّ الرَّجِیم　　　قُلْ وَ بِسمِ اللّٰه رَحْمٰن الرَّحِیم
اوّلا خوانم ثنای کردگار　　　پس دیگر آییم با گفتارِ یار
ای درونت تشنه است از آب جو　　　آبِ عشقت می دهد نه آبِ جو
[٤٣آ] من نظر کردم بروی دلربا　　　آن حبیبم می خرامد دایما
زلفِ زنجیرش دهد دیوانه را　　　شمعِ دیجورش دهد پروانه را
در دهانِ مرغ دارد دانه را　　　میدهد مَی در دمی مستانه را
منکه از جامِ ازل مست آمدم　　　هست می باشم چو ار هست آمدم
راحتِ جانم جمالِ یار باد　　　با هزاران آن مرا تکرار باد
هر چه بادا باد از دلدار باد　　　هر چه مارا باد از دلدار باد
آسمانِ رفعتم ما هم کجاست　　　از گدای حیرتم شاهم کجاست
عاشقِ شوریده ام یارم کجاست　　　دل بدادم آه دلدارم کجاست
نی جدایم لیک از یارِ گزین　　　عاشقیّت این بوَد گر آفرین
[٤٣ب] من گذشته بوده ام از لا و لن　　　یار باید یار باید یارِ من

در بیانِ مثلِ خوب و یاریء اولیا با غمزده گان [٤١]

بشنو ای عالی گهــــر از من مثــــل　　　بود دزدی در بیـــــابان پُر خَلَل
یك شب آمد تخـتِ صدر الدّیـن را　　　تا بدزدد شــمــعــه ء زرّین را
جهــد میکـــردی نیابـــد بــاب را　　　آورد تا درنهـــان اسـبـــاب را
یك زمان اندوه و غـم ار سر گذشـت　　　دید خلقی مــیگشــاید در بدست
از مروشـــان بود بیــدار آن گزیــن　　　پس بگفـتندش مــرو ای قطبِ دین
از رجال الغیـــب شــد در آخــرت　　　یك کـسی امرت چه چیـز از عـاطفت
گفت این دزدیکـه در این خانه اسـت　　　آن بســـتـایند چون دُر دانه است
[٤٤آ] از رجال آن مرد را دفتر کنیـد　　　باشـد از آن زمره پس سر در کنیـد
اولیا چـــون در نظر شــد کیمیــا　　　ای بســـا مـــردی کنند از غم رها
انبیــا و اولیـــا یـــارم بس اســت　　　لـیـك آن دلـدار دلـدارم بـس است
غرقه ء بحـــرِ وجـــودم لا کـــذب　　　راست گـویم راسـتی کـردم طالب
جمله عالـم خوش بوَد چون جانِ مــن　　　نی نمانَد کـــفــــر چون ایمان من
عینِ عینم غیـــبِ غیبم راست بیــن　　　گــــر ترا می باید از نورِ یقین

در تعریفِ انسان ذوی الاذعان و در اِنسلاخیء ابدان [٤٢]

ای قبای شاهی بر بالای تو　　　جـمـلهء عـالم بزیرِ امـضـای تو
[٤٤ب] عالمان زیرِ نگینِ مهر تست　　　مـهر و مـاه انگشـترین و مـهرِ تست

شه تویی مِلكِ جهان را شاد باش   از غمِ هجران دلِ آزاد باش
در جهان روحِ مصوّر چون توئی   در فَلَك را مهرِ انور چون تویی
خالقت حقّ است مخلوقش تویی   لیك با معنی ز مصدوقش تویی
یعنی انسان وجه حقّ است ای فتا   از وجوه غیر نی آید خدا
احسنِ تقویم انسان آمده است   لیکه ترکیبش بنسیان آمده است
در حکایت آورند اهلِ بقا   یك شبی از لُجّهء بحر دُجا
صورتِ زیبا بدیدارش نمود   یعنی از لب گفت اسرارش نمود
گفت میدانی مرا ای پاك باز   با خمِ ابرویم آئی در نماز
[٤٥آ] ابروانم بود محرابت هر آن   کیستم من ار نمی دانی بدان
گفت نی دانم ترا از بهرِ حق   لطف کن در خود مرا گو آن سبق
پس قرینش بود دید از غیر نیست   آن همان خود بود ای جان غیر نیست
پس شناسد این چه حالست آن عزیز   حمدِ حق را کرد آن اهلِ تمیز
سرِّ اکبر شد بدان ای مردِ دین   انسلاخی ار بدانی شد همین
در گل آمد آن مثل با آب گل   اصل را دانی اگر گل را نه قُل
قالبِ فرسوده را اَعمال نیست   هر که این را نی شناسد حال نیست
در بلاغت بوده این گفتار بس   گر نمی دانی گذر کن از هَوَس
جانِ شیرینت میازار ای پسر   گر خبر خواهی ستان از ذو الخبر
[٤٥ب] بیخبر شو بیخبر شو بیخبر   با خبر شو با خبر شو با خبر

در بیانِ حرارت و سوزی از نارِ عشقِ دلفروزی [٤٣]

ترسم آهم سوزد این افلاك را　　بگذراند تا بماهی خاك را
عاشقم بچاره‌ام در صورتم　　لیك معنی در منم نی حیرتم
شاهم از عشقم بسر دیهیم هست　　گر اطاعت نی کنی از بیم هست
این سریر دولتم عونِ خداست　　عاشق از معشوق جانم نی جداست
حقِّ حقیّت اگر دیدی زمن　　خلق را تو نیز بودی ذُو المَنَن
راه رَو شو راه رو شو راه رو　　آه کن هر گاه شو با آه رَو
نارِ عشق آمد به تابم تاب داد　　آن حبیبِ دل ز وصلش آب داد

[٤٦آ] در بیانِ تسلیم کردن بجانان و سوآل و جواب به بادِ وزان [٤٤]

ساقیا ده راحت الارواح را　　باز مجلس را بیاور راح را
از شرابِ ارغوانم را بده　　هان ز تأخیرش همانم را بده
مستِ مستم از شرابِ لا یَزال　　هستِ هستم در حریمِ ذو الجلال
راحت جانم لقای یار شد　　هر زمانم در صفای یار شد
دل بدست آورده آن یارِ گزین　　راحتِ دل آن سُلَیمی شد همین
از نسیمِ آن بیاید در مَشام　　همچو بوی جبرئیل از سدره تام
لیك ای جانِ جهانم جان چیست　　دردِ عشقم را بگو درمان چیست
از وصالش یك خبر آورده شد　　آن بدیدم در نظر آورده شد
[٤٦ب] گفت محبوبت ترا گردد سلام　　چیست حالت از فراقم ای هُمام

گفتمش حاشا فراقی داردم — آه اما اشتیاقی داردم
تو شدی ای پیك من را از رقیب — من حبیبم با حبیبم ای حسیب
من ز رویش یك زمان غافل نیَم — حسبِ حالم این شد از عاطل نیَم
آنکه با یارش بوَد در صبح و شام — حاجتش از پیك نی شد و السّلام
السّلام ای یار جانان السّلام — السّلام ای محضِ درمان السّلام

در ترحیب کردن جانان را و در تمثیلِ دلفریب گوید [٤٥]

مرحبا ای رونقِ دل مرحبا — مرحبا ای عینِ کامل مرحبا
[٤٧آ] مرحبا ای سرِّ اکبر مرحبا — مرحبا ای نورِ ازهر مرحبا
مرحبا ای یارِ با مهر و وفا — مرحبا ای حضرتِ انور لقا
آفتابم از کجا آئی درای — ناله ای دارم ز فرقّت چون درای
بازم آی ای سرورِ من بازم آی — تا کنم فرقِ سرم بهرِ تو جای
در هوایت دل برفت ای ذو الجمال — هیچ پرسیدی ز عاشق حسبِ حال
تو ندانی حسبِ حالم را مگر — تا که باشم از جفا فریاد گر
من شکایت نی کنم در غیرِ تو — راز دانم چون تویی نی غیرِ تو
بابِ دیگر را گشاده میکنم — معرفت را در زیاده میکنم
در زمانِ سابق ای نورِ بصر — یك سلیمی بود غایت عشوه گر
[٤٧ب] روز هر بار آمدی آن جلوه گر — از نمایش بود با طرزِ دگر

گـه ز خلـــوت گاه از مَجمَع نمـــود　　گـــه گـــشـــاده گـــاه از بُرقَع نمود
گاه مســـت و گاه آیـــق می نمـــود　　گـــاه مـجنون گـــاه فـــایق می نمود
ما حَصَّل با جلوه اش نـــاید عَـــــدد　　گـــر نظر داری یك آمـــد در عـــدد
آن چـــه محبوبســـت با اذعـــان رو　　کلُّ یَوْمٍ با هُوَ فِی شَـــــأْن رَو×
تشنـــــه ای داری اگـــر از جـــام را　　بوســـه دادی آن لـب ِ گل فـــام را
آه امّا شـــــد ز بالا یـــــار ِ مـــــن　　کس نمی داند چه شـــد دلدار ِ من
آه از حـــــالات ِ عـــــشـــقـــم آه آه　　ار چه راهم داده در قـــــریش الّـه
پادشاه ِ مـــن کـــرم دارد فـــزون　　چون بدستم داده شد از کـاف و نون
[٤٨آ] رونق ِ حسنـــش بمن تأثیر کـــرد　　خـاکـپـایم را بِه از اکـسیـر کرد
کیمیا خواهی ستـــان از پای مـــن　　تا بدانی چیـست آنجـا جـای من
حامـــــدم ار چه ولـــی محمود مـــن　　ساعـدم ار چه ولی مـسـعـود من
من منـــی را باز کـــردم از مَنـــی　　جـمـله آنم من نـه از مـــاء منی
غرقـــــه بحـــرم ولی من عین یـمّ　　رســـتـه ام با حکـمـتش از همّ و غَم
با محمّـــــد دارم اُنسیّـــت مـــدام　　حمد ِ بیحد شکر ِ بی عد صبح و شام
جان ِ عالم شـــــد محمّد جان ِ مـــن　　پیـــشـــوای انبـیـــا سلطان ِ من
حمـــــد للّـــه امّتـــم آن شـــاه را　　پیـــشـــوا شـــد در رهِ اللّه را
الصّلـــوة و السّـــلام از من هـــزار　　بر جـمـــال ِ نور ِ پاکش صـد هزار

در بیان حذر کردن از مکر ِ زن زنهار بفکرش کار مزن [٤٦]

× اقتباس از (قرآن ٥٥، ٢٩/٥٥)

یوسفِ گم گشته باز آید رواست ‌‌‌‌‌ تا یکی یعقوبِ دل نالد کجاست
جورِ اخوانم بجانم کار کرد ‌‌‌‌‌ در دلم با چاهِ هجر آزار کرد
ذیبِ فرقت طفلِ عیشم را ببرد ‌‌‌‌‌ دردِ پیراهن ز بیشم را ببرد
افتراقی را ز احوالم بپرس ‌‌‌‌‌ از دلِ یعقوب احوالم بپرس
من عزیزم ار چه در مصرِ وجود ‌‌‌‌‌ اخوتم کردند در پیشم سجود
لاکن از روی پدر دردم همان ‌‌‌‌‌ بشنوید ای عابدان و زاهدان
در محبّت صادقم داند خدا ‌‌‌‌‌ باز آییم ای پسر از ماورا
در حذر باش ای پسر از مکرِ زن ‌‌‌‌‌ مَشورَت با زن مکن فکرش مزن
[٤٩آ] حیله اش باور مدار ای مردِ دین ‌‌‌‌‌ انبیا را حیله کردندش همین
روح یوسف شد زلیخا نفس بود ‌‌‌‌‌ مرد آنست دامنش از آن رُبود
بشنو ای مرد از حکایتهای زن ‌‌‌‌‌ تو اگر مردی ز زن را دم مزن
یك زنی بوده سرش بیرون بود ‌‌‌‌‌ در جمال و حسن لیك افزون بود
مردِ آن دانسته نی بود از خبر ‌‌‌‌‌ اُلفتش را کرد از جان و جگر
یك شبی مردش ز خانه میرود ‌‌‌‌‌ زن در انبازی بهانه میرود
دوستش را در کناری آورد ‌‌‌‌‌ عیش و عشرت را بیاری آورد
مرد از کارش در آید خانه را ‌‌‌‌‌ دید در خانه آن بیگانه را
گفت یا زن این چه کار بدعت است ‌‌‌‌‌ از حمیّت گفت قتلت سرعت است
[٤٩ب] گفت زن بیگانه را غافل مباش ‌‌‌‌‌ دست دار این فرصتت عاطل [مباش][1]
پس همان با زن بر آید آن زمان ‌‌‌‌‌ قصدِ قتلش میکنند آن ابتران

---

١ مباش : در اصل نیست.

زن بگفت این را بگیر از زیر را   تا که می آرم ترا یك کارد را
زن رود تا کارد آرد آن زمان   بود قطمیری مگر دید از نهان
خصیهء آن مردِ ابتر در گرفت   جانش از راهِ مقدّر در گرفت
صاحبِ خانه ز زیرش پای زد   آن زنِ ناپاك را در پای زد
یعنی کشت آن نامبارك را همان   سگ وفا دارد ندارد این زنان
سگ بپرور زن مپرور جانِ ما   زن نداند سگ بداند از وفا
یعنی نفست زن بوَد مرد است روح   در مجاز و در حقیقت دهِ فتوح
[٥٠آ] فرصتت را مگذران ای مردِ راه   تا نکردی از تحسّر آه و آه
باز آییم ای برادر در سخن   گوش جانت در شنودن باز کن
ای اسیرِ نفسِ شوم آگاه باش   جمع کن خود را و باِالله باش
غفلتت پایان نمی یابد هنوز   از اجل دانی که می آید هنوز
فوتِ فرصت از چه شد ای مردِ راه   نی بوَد لایق کنی در حشر آه
من روم باز ای پسر در قصرِ یار   عهد داده با نماز عصر یار
رو گشاید من نه خندان آورم   در لبم از رازِ جانان آورم
گاه عاقل گاه مجنون آمدم   گاه شادان گاه محزون آمدم
حزنِ من الحَق ز هجران شد همین   حمد لله چون منم نورِ مبین
[٥٠ب] نورِ عالم از من آمد شعله گر   روحِ آدم از من آمد جلوه گر
گلستانم بلبلم من از منم   بوستانم طوطیم من از منم
چون مرا آن حسنِ روح افزا نمود   پادشاهم رتبتم اعلا نمود

عشقِ من از عشقِ جانان است دان   فضلِ من فضل است نزدِ فاضلان
رَبَّنا اَنوِّر بِلُطفِكَ صَدرَنا   تا ببینند علم و عرفان قدرِ ما

در بعضِ اسراری گوید که نوعِ انسان مظهرِ ذات و صفاتِ باریست [۴۷]

حمد لله یافتم از دادِ حق   گشته ام معمور از بنیادِ حق
حق دَرَم لطف آمد از ارشادِ حق   از نجاتش بوده ام آزادِ حق
[۵۱آ] قائلِ حقّم من از اسرارِ حق   در لقایم بین از دیدارِ حق
من ز نورم بوده ایمان شعله ام   من چو شمسم بوده انسان لمعه ام
جام مَن هم باده مَن هم مَن قدَح   مست من مخمور من قُل لَن تَرَح
خاص من مخصوص من محبوب من   لیک در درد و بلا ایّوب من
دود من آتش منم هم آه من   در دو عالم بنده و هم شاه من
هر چه بینی جمله من در دیده است   آنکه نی بیند مرا فرسوده است
یک مَلَك آیینه ای دادم بدست   یك نظر کردم مرو بالا و پست
واحد آمد از دو رویش صورتم   بی حساب آمد و لاکن سیرتم
ذات واحد شد فعالش بیحساب   لیك غیب از ذات برتر دان جواب
[۵۱ب] بهرِ فهمیدن بوَد ذات و صفات   یافتم فعلش ز فعلِ کائنات

در بیانِ بعضِ حقایق و اسرارِ دقایق گوید [۴۸]

یافتم سرّش ز سرّ غیبِ غیب   زینهار از قلبِ خود ران کفر و ریب

لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الحَیُّ المُعِینْ   شد حبیبش رحمةً لِلعَالَمِین

راهِ حقّم چون نماید مصطفا   سَلِّمُوا صَلُّوا عَلَی خَیْرِ الورا

ناله دارم از صداهای فَلَك   عرضه دارِ علم بر انس و مَلَك

تختِ من عرش العظیم است ای فتا   کرس و لوحم با قلم انشاء ما

عقلِ اوّل روحِ اوّل چون منم   علمِ اوّل نفسِ اوّل چون منم

درد من درمان من احسان من   جان من جانان من انسان من

[۵۲آ] وقتِ من هم آن من اذعان من   جمله عالم بنده و سلطان من

آهِ عشقم شاهِ عشقم راهِ عشق   شمسِ عشقم ماهِ عشق آگاهِ عشق

حق تعالی شانُهُ عَمّا سِواه   لَیْسَ فی مُلْكِ سِوا اِلاّ اَلٰه

از اَلٰهم حمد للّه میزنم   نقش کلکِ لفظة اللّه میزنم

گاه از حنّان و منّان میزنم   گاه از سبحان و دیّانم زنم

گه ز افعال آرم و گه از صفات   گاه عینم گاه غیبم گاه ذات

آن کند از هر چه در پیدا شود   من ندانستم که آن اعلا شود

یا رَحِیمُ اِرحَمْ لَنا تُبْتُ اِلَیْك   هر چه گوید عشق گوید اَنتَ فَیكَ

حکایتُ المَشایخِ جندٌ من جنودِ اللّه تعالی [۴۹]

ای عجب شوریده چون من در کجاست   ای عجب نالیده چون من در کجاست

عاشقِ مستانه چون من در کجاست   چشم خونِ دیوانه چون من در کجاست
رازِ دل داننده یارب در کجاست   روی دلِ بیننده یارب در کجاست
راز دارم نیست یارب چون کنم   راز دانم نیست یارب چون کنم
شرحه شرحه دل بدارم از فراق   من کرا گویم ز دردِ اشتیاق
افتتاح آرم کلامی را دگر   از لباسِ آخر آیم جلوه گر
روی بیحد دارم ای نورِ بصر   بشنو از روی صفا دیگر خبر
ذکرِ اقبال آمده اندر صفا   رو بما کن یك زمان ای جانِ ما
[٥٣آ] من همایم لانه ام اندر سما   آمدم سیمرغِ عرش از قافِ ما
بیتِ معمور آمدم اندر سما   پس طوافم میکنند از جایها
از جنود اللّه نی آید حساب   بین ز دفتر بوده آن در دست یاب
کلُّ مَا جَاءَ یَجِیءُ اَنْدَرْ بَیَان   کرده بوده در خبر پس بیگمان
قلبِ من دفتر بوَد از کبریا   کس نداند چیست در انشای ما
انبیا را اولیا را صد سلام   اَتْقِیا را اَصْفِیا را صد سلام

در بیانِ تمثیل از حکمت [٥٠]

یا عَمیمَ اللُّطْفِ الطُفْ مِنْ کَرَم   از مُرادِ من تو دانی لا جَرَم
[٥٣ب] باز گویم از سَر اغاز دگر   تا بدانی چیست آوازِ دگر
در بیابان بوده یك قصرِ عظیم   از نشانِ کاخِ جنّت بوده نیم

خشتِ آن یك از زر آمد یك ز سیم — در نظر گویا ز جنّاتِ النّعیم
در درونش مینشیند ماه‌رو — دایما ذکرش بوَد اللّه هو
هر زمان اللّه می گوید به بانگ — از عرقها در بریزد دانگ دانگ
آن عرقها هر یکی چون آن شود — قصرها باشد درون نالان شود
نفی قصر آید و محبوبان چو او — پُر بوَد صحرا و هامونان چو او
هر یکی آوازِ اللّه میزند — تا قیامت اللّه اللّه میزند
غیرتت آید اگر این کن نظر — فهم داری کو ز تأویلش خبر
[٥٤آ] از خدا خواهم چه خواهم جانِ من — نیست غیرش آن بوَد سلطانِ من
چون مرا احسانِ آن شد بیحساب — روي آن پیدا مرا بی احتجاب
زارم از دیدار امّا روز و شب — در طلب باشیم هر دم در طلب
در طلب کوش ای برادر در طلب — قُلْ وَ آناءَ اللَّیالِی رَبِّ هَبْ

در بیانِ ذکرِ آثارِ معرفت که شاهِ عالی مرتبت را میسّر شد [٥١]

نقطه ام من حرفِ بسم اللّه من — عرش و کرسم قائل اللّه من
رازِ من پنهان من اعیان من — در نهان و در عیان ایمان من
راه من ره رَو منم همراه من — هر چه بینی آن منم آگاه من
[٥٤ب] عاشقم محبوبِ من برقع گشاد — بی حجابم بی حجابم شاد باد
شادم از غم غم ندارم در درون — چون بدست آورده ام من کاف و نون

کاتبِ قدرت منم دارم رقم — در بیانم آمده نون و القَلم
خوانده طه و سرِّ صاد را — کس نداند هیچ ازین مِرصاد را
بهره دارم از هویدا و نهان — جمله از آنست آید در بیان
آه از مُشکین نقابش آه آه — کبریا بوده حجابش آه آه
روی اگر از کبریا آرد گشاد — عالمِ اخری و ما فیها نماند
قُلْ كَفَی بِاللّٰهِ بَیْنِی بَیْنَكُمْ[2] — إنَّمَا أعْمَالُنَا أعْمَالُكُمْ
قَالَ چون اِنّی اَنَا اللّٰهُ ذَاتَ — ذات باقی ذاتِ قائم ذاتٌ ذاتٌ
[۵۵آ] اِعْمَلُوا خَیْراً تَرَوْنَ عِنْدَهُ — وَ اعْمَلُوا شَرّاً تَرَوْنَ عِنْدَهُ

در تمثیلِ خوب از برای قضا و قدر که همه کارها درو مقدّر [۵۲]

ای نجاتم داده با احسان جود — ای حیاتم داده با اصلِ وجود
روحِ من چون آمده روح القدس — همچنان ارواحم آمد داده انس
این نمایش از خدا و از رسول — بوده بشنو از حکایات اُصول
در وَرای قاف صحرا شد عظیم — در میانش قبّه ای بوده ز سیم
در سرّ آن قبّه قندیلی ز زر — پیرِ روشن دل درو کرده مقَر
در برابر بوده گوی ای با بصر — یك سفید و یك سیاه ای بوالهنَر
[۵۵ب] در یمین و در یسار امداد دان — این چنین از کار می پرداز دان
پیر را پرسید ازان یك نَو جوان — گفت یك نور است یك ظلمت بدان

---

۲ قل كفی بالله بینی بینكم (قرآن، ۲۹/ ۵۲)

من دبیرم قبّه دنیـــا شـــد همیـــن　　آن سفیـد از دین ِ سیه کفـر است بین
من هدایـــت آمـــدم عیشش کنـــم　　کـــه ندامت آمـــدم خـتوشش کنم
ای برادر فهـــم کـــن از این خبـــر　　تا بدانی از قـــضـــا و از قـــدر
خامه اوّل چون کتابـــــت می کنـــد　　اَبلهسـتـــان کس شکایت می کند
دست ِ من چون دامـــن ِ یارم گرفـــت　　در ابد آن عـــهـــد و اقـــرارم گـــرفت
شاه ِ عشقم شاه ِ عشقـــم شاه ِ عشـــق　　گـو مبـاد آنکس شـود گـمـراه ِ عشق

در بیان ِ بعض ِ حقایق گوید [٥٣]

[٥٦آ] من جمال ِ یار از جان دیـــده ام　　ار چه از وصـفـش سـخن بشنیـده ام
تاب ِ آن مهتـــاب تابـــم را خریـــد　　بیع ِ خـــونم را گـــرفت آبم خـــرید
لامعـــــم در دو جهان مـــه آمـــدم　　شـمـسم اندر عـالم و شــه آمــدم
عمر ِ سرمـــد یافتـــم از تازه جـــان　　تو نمی دانی ز مـن مگشـــا دهان
راز ِ مـــن جانان بدانـــد خوبتـــر　　آن بوَد مـرغـوب و هم مـرغـوبتـر
حبّ او دارم چـــو محمـــود آمـــدم　　لیك در نادان مـــحـــسود آمـدم
طالـــب ِ یارم و مطلـــوب آمـــدم　　سرّ دلدارم و مـــحـــبـــوب آمــدم
چشم ِ جاهل را به محجـــوب آمـــدم　　در جـــفـــای غـــیـــر ایّوب آمــدم
یونســـم از بطـــن ِ ماهی آمـــدم　　هم سلیـــمـــانم بشـــاهی آمـــدم
[٥٦ب] از عروج ِ عرش ِ معراج آمدم　　صـــاحب ِ ســیف و قلم تاج آمـــدم

خاك ِ پـــای آن محمّـــد آمـــدم　　مـجدم از مـا جـد مُمَجّد آمـدم
حاضــرم هــم ناظر اهـل ِ یقیـــن　　نور ِ احـمــد در لقــای من ببین
رَبَّنَـا اَجْعَـلْ اِلَیٰ قُرْبِكَ دَلِیـل　　حَـالُنَا حَـوِّلْ اِلَیٰ حَـال ِ جَـمِیـل
اِفْتَـحِ اللّهم بَابَـاً مِـنْ نَجَـات　　ذات آمـد نور لمعـاتش صِفـات

در بیان ِ اسرار ِ حقیقت و در بعض ِ نصایح گوید [٥٤]

یَا خَفِیَّ اللُّطْـفِ یَا نُورَ الظُّلَــمْ　　یا عَلِیمَ السِّرِّ یا سِـرَّ القِـدَمْ
طالبــم از روی تو نعـم المـرام　　در حـــریم ِ وصلتم آور بکام
[٥٧آ] شعلـه‌ء نورم ضیاء جان شــد　　چون بخون ِ وصل ِ تو مـهمان شد
از هــوای عشـــق ِ تو نالان منــم　　با صــفــای درد ِ تو شـادان منم
راز ِ دل دانـــد ز علــم ِ خاصّـــش　　خـاص من ون از خـواص الخاصّش
عمر ِ من شــد در ازل ای جان ِ مـــا　　تا ابد پایان نبـود احسـان ِ مـا
فهــم کـــن از سرّ اکبـــر ای فتـــا　　مسـتـتـر شد سرّ ِ خود دلدار ِ ما
بشنـــو ای عــرّاف از عرفان ِ مــــا　　چیست دانی معـرفت سلطان ِ مـا
یك نظر کـــردم ورای کاف و نـــون　　نقطه ام الف آمـده در کـاف و نون
شرح ِ عرش و شرح کرس و شرح غیــر　　در نهـادم بین نه از شـرّ و خـیـر
فکر کن در نعمـــت و ذرّات ِ حـــق　　نـی تـفـکّر کـن ولـی در ذات ِ حق
[٥٧ب] سمع ِ جانت گر گشادی ای پسر　　بشنو از قـدرت ز من بستـان ِ خـبـر

از عجایبهاست این گفتارِ من   دیده باشی در خدا اقرارِ من
معرفت گنجِ ایست من ون خازنش   آن نیاید در حسابِ پنج و شش

در بعضِ تلویحات و اشارات گوید [٥٥]

استماع و فهم کن این حال را   تا شناسی جُنبشِ افعال را
در سریرِ نور بنشستم مگر   دیده ام دنیا ز من غایب مگر
جمله عالم من شدم عالم نشد   جمله آدم من شدم آدم نشد
من نگنجیدم درین ارض و سما   رو نمایم کس بمن رویش کجا
[٥٨آ] چون میانم داد از روی وفا   دیده ام این عالم ارض و سما
راستی این است قیّوم آمده م   از صفاتش فاء مفهوم آمدم
قبّهٔ اسلام آن شرع ستُون   اِصبع دستم شهادت را نمون
یعنی من در دیدهٔ کافر زنم   لفظِ اثباتش دران خاسر زنم
چون دو انگشتم کند اظهارِ کار   مینماید شکلِ تیغِ ذو الفقار
من ز علمِ لا فتی خواندم سبَق   چار یارم رکنِ من گر شد احق
ناظرم الحمد للّه العظیم   رحمتم من چون ز رحمن الرّحیم
ثابتم در راهِ دین از بهرِ دین   دستِ من بیضاست از نورِ مبین
عرشِ اعلی طور من موسی مَنَم   لیك از احمد یدِ بیضا منم
[٥٨ب] نورِ احمد در جمالم تاب داد   ناظرش بسیار با احباب داد

لیك من ون در حقیقت هر چه هست   نیست از من جز دگر بالا و پست
شاهِ عشقم عینِ عشقم محضِ عشق   نَصٌ قرآن در نصیبم حظِّ عشق

در تمثیلِ غریب از برای قسمتِ ارزاقِ حق گوید[٥٦]

در تمنّای خدایم روز و شب   آن خدا طالبتر از من در طلب
ساعت و آنم جدا از آن مباد   عونِ برهانم جدا از آن مباد
سرِّ پنهانم جدا از آن مباد   محضِ عرفانم جدا از آن مباد
جانِ من جانانِ من آنست بس   از هوس بگسل اگر داری هوس
[٥٩آ] عمرِ من یك داستانت آورم   چون بفرمانِ خدا فرمان برم
چرخ طولا بست دلوش آدمی   گه به بالا و گهی زیرش دمی
جمله اشیا همچو آبست و روان   خالقِ الاشیاست ای دل جاودان
قادرت آمد آن قادر همین   آن بقا اندر فنا شد اجمعین
دیده ام یك چرخِ زرّین آسیاب   در برابر یك شجر بوده است و آب
از شجر ریزان شود تخمِ كثیر   پس دقیقش میكند آن ای خبیر
مرغ و مور و آدمی جمع آمده   هر كسی در دست با شمع آمده
حصّهء خود را ستانند در ظُلم   روشنائی شمعش آرد لا جرم
شمعِ بعضش تابناك و انور است   بعضش آن بی نور و بعضی ابتر است
[٥٩ب] هر یكی با نورِ شمعش آورد   جمعی می آید و جمعی می رود

یك زمان دیــــدم که بابی از سمــــا　　باز شـد نور آمـد و رفت آن دُجـا
عالم از نورش هویــــدا شد همیــــن　　تـخت ِ زرّیـن از جـــواهر اندریـن
شاه ِ ذوالانعــام نشستــه بر سریــر　　آن خــلایق جـمع در پیش ِ سـریر
آنچه بستاندنــــد او را عرضــــه شد　　حقّ ایشـانرا پدید و عـرصـه شـد
عدل و دادی کــرد آن ذی الاعتــــرام　　جـا بجـا رفـتند از پـیـشش انام
ای ز نفس ِ خویـــش مغرور آمــــده　　تو بپنداری کــه مـعـذور آمـده
شاه ِ من چون عادلست ای یار ِ مــا　　هر چه آمـد آمـد از دیدار ِ مـا
راستــــی کن راستــــی کن راستــــی　　هیچ خـوبی نی بوَد از راسـتی
[٦٠آ] باب ِ دیگر را گشایم ای ولــــد　　من جـــلال الدّین تو سلطان ولد

باب ِ دیگر از اسرار ِ عشق و در حالات ِ وجد و شوق [٥٧]

آه عشقــــم آه عشقــــم آه عشـــــق　　هر چه من را کـرده او کـرد آه عـشق
دیده ام دیـــد از رخـــش دیـــدار را　　نشـــر دارم از رخش اسـرار را
چشمم از رویـــش دمی دوری ندیـــد　　لیك از دیدن بوَد عـشـقش مـزید
طــرح ِ سنبـــل گر کنـــم از ورد را　　نرگـسم حـسرت دهد آن زرد را
لالـــه ام دارد مگـــر داغ ِ سیـــاه　　عین شهـلا ام سـفـید آرد نگاه
برگ ِ حضرا از گلـــش اندر عیــان　　آه سـودای دلم شـد در نهـان
[٦٠ب] بوستانم گلستانـــم در جهــان　　باغ ِ من هم باغـبـانم در زمـان

در بیانِ نورِ احدیّت و صوت مرد معنوی از وجد و حالت [٥٨]

یا الٓـهٔ اوّلیـن و آخـریـن نَسْـأَلُ الخَـیْـرَ لَدَیْکَ یا مُـعِین
اوّل و آخر ز تـو خواهـم مـدد باطن و ظاهر ز تو خـواهم مـدد ٣
ای کریـم ذی العطا و ذی الوفـا رفع کن از روی زیبـایت غطا
عرضـه دارم از سـر آغازِ وجـود آن وجـودم داده شـد نعم الوجـود
از حمایت روز و شب رحمان منم در سعـادت دایما سلطانِ منم ٦
آه از عشقِ حبیبِ دلفریب إِسْتَجِبْ دَعْوَاتِنَا أَنْتَ الْمُجِیبُ
در سرای دل بـوَد گنـج دگـر عـرضـه دارم گـوش مـیداری اگـر
[٦١آ] در مرادِ دل مـرادم داد رب از فـوآدم انقـیـادم داد رب ٩
دیـدم از رحمـان عطاهای عظیم منّتم افـزون من ربّ الرّحـیم
بشنـو از من از حکایتهـای خاص از کُدورت تا ببـاشی در خـلاص
حضرتِ نور از احـد چـون تاب زد در جنان آمـد ز قـصـر و باب زد ١٢
لمعـه اش حو را و غلمـان آمدنـد هر چه آمـد بهـرِ انسـان آمـدنند
آه از نورِ مبیـن انـور کجاسـت من ز جنّت مـعـترض از بیش و کـاست
من نخواهـم باغ را بی باغبـان ار چه دارد مـیـوه ها را بی کـران ١٥
دیـده ام باغـی ز جنّات النّعیـم در درش آویخـتـه قـفلِ عظیم
گفتم آن دم اللّـه اللّـه ای امیـن باز شـد آن در همـاندم با انین

[٦١ب] قصرها دیدم ولی قصرِ علا　　سر بر اوجِ عرش اعلا منتها
سلمش از درّ و جوهر ساختند　　آن سرای از نورِ ازهر ساختند
چون برفتم درواها دیده ام　　پرده ای از نورِ حضرا دیده ام
بر گشادم لمعه زد چشمِ مرا　　بحرِ بی پایان از نورِ خدا
در دران نور آمده گشتی ز نور　　در نشستم رفته چون بادش بزور
یافتم یك صورتِ رحمان چو من　　خوب روی و خوب مو انسان چو من
پس در اغوشم بکرد آن ماه رو　　من بگفتم از نهاد اللّه هو
من که هو گفتم همان هو یافتم　　سرّ خود را از دگر سو یافتم
چون بعقلم آمد این صورت همین　　آن همین است آن همین است این همین
[٦٢آ] از حراراتم مپرس ای مردِ راه　　گر حرارت در دلت گو آه و آه
طاقِ مینا از دخانِ آهِ من　　هر چه بینی ثمّ وجه اللّه[٣] من
راه من آگاه من مشتاقِ من　　از الست آمد بلی میثاقِ من

در بیانِ تمثیل از حکمت و در بعضِ اسرارِ معرفت [٥٩]

ای جمالت بر تر از انوارها　　ای جنابت بر تر از چون و چرا
ایکه رویت بر تر از ابصارها　　ایکه از حسنت روان از ارض و ما
کن تجلاّ از جمالت یا حبیب　　عاشقان یابند تا از تو نصیب
مینما آن رخ که روح آید ازو　　مینما آن مو فتوح آید ازو

---

٣ ثمّ وجه الله (قرآن، ٢/ ١١٥)

[٦٢ب] راحتم از راحتِ جانم بوَد　　جانِ من چون اندر ایمانت بوَد
ظلمتِ کفر است هجرت ای حبیب　　از وصالِ روی تو خواهم نصیب
شاهِ راهم در حریمت داده ای　　چون مرادم در حریمت داده ای
از جنابت رو نتابم از لقا　　لطف کن بگشا حجاب از ماورا
دعوتم را کن اجابت از کرم　　تو کریم الشّان بودی لا جرم
بابِ دیگر بر گشایم ای عزیز　　گوش داری قولِ ما را ای عزیز
در مثل آورده اند اندر بیان　　بود شاهی با حقیقت کامران
از سریرش آمده آوازِ خوش　　گفت ای شاهِ جهان بشنو ز گوش
گر همی خواهی پرم تا شرق و غرب　　تا ببینی مِلك اعجام و عرب
[٦٣آ] گفت بر خیز ای مبارك هم برو　　تا ببینم این نمانَد در کرَو
سیر کرد آن عرش شرق و غرب را　　دیدهء بیناش کرد آن فرق را
دید اقلیم انرا در ماورا　　خَلقش از هو هو زند دایم ندا
شاه بر تختش ز هو آواز کرد　　آن سریر از هو همان پرواز کرد
شاه دید از تختِ او پیدا نمانَد　　شاه نوری بوده شد غَوغا نماند
ای بسی موسی و عیسی آمدند　　لمعه ء نورش هویدا آمدند
لیك من نورِ مبینم با منم　　هر چه آمد عیسی و موسا منم
جملةً من آمدم اندر جهان　　گر بیانِ من بدانی ده بیان
سطرِ بسم اللّهم آمد چون طریق　　مردِ راهی گر بشو با من رفیق
[٦٣ب] لیك با من تو نمی داری قرار　　حضر دیدی کرد از موسی فرار

علمِ من علـــم لـــدن بودســـت دان   من نمی دانم ز زُعم جـــــاهلان
از خداونـــدم میسّر علـــمِ غیـــب   شد مرا اَلحمد للّه نیست ریب
غیبِ حقّـــم عینِ حِقّم علـــمِ حـــق   حکمِ حـــقّم امـــرِ حـــقّم حلمِ حق
هر چه می گویـم ز حق گویـم بـدان   از عـیـانهـا از نهـانرا چون بدان

در داستانِ مرد و زن و در بعضِ نصایحِ حسن گوید [٦٠]

لذّتـــی دارم مـــن از لذّاتِ حـــق   شـمس آفـاق آمـدم از ذاتِ حق
مهرِ حقّم از من اســـت آیاتِ حـــق   نورِ حـــقّم من ز من ذرّاتِ حق
[٦٤آ] آبـــروی عاشقانـــم ای فتـــا   بوی گـیسـوی جـهـانم مطلقـا
احتمالـــم را مـــده غیـــرش شـــوم   خیرِ من خیر است از خیرش شوم
راغـــبِ علـــم الیقین ار می شـــوی   از کـمـالم را بدانی بشنوی
رفتـــه در گرمابـــه مردی با زنـــش   مـیـرسـد از باب یا بر روزنش
قفـــل زد در بـــاب آن حمّـــام را   تـا بـراحـت در کـنـد ایّام را
پس کلیـــدش در قبا پنهـــان کنـــد   یعنی از غـیـر اهلِ خـود پنهـان کند
یك زمـــان در ســـوق بازاری کنـــد   آن نداند با خـــود آزاری کند
چون در آیـــد میگشایـــد بـــاب را   غـایب آمـد زن بدید اسـبـاب را
یعنـــی در گرمابـــه زن غایب بشـــد   مـردِ نادان خـاسـر و خـائب بشـد
[٦٤ب] این مثل از نکته ای دارد خبر   عـاقل آنست این سخن را فـهـم کـرد

عقلت ار یاور کند باور ندار — خائن است این نفسِ بد باور ندار
یکنفس ار با مرادش میروی — می فریبد آن زیادش میروی
ضبط کن نفس زنت را صبح و شام — تا ندارد جای دیگر را مقام

بابِ دیگر از اسرارِ معرفت و حمد و منّت در مقابله نعمت [٦١]

بشنو از بابِ دگر فتحِ کلام — نسخهء حق آمده انسانِ تام
جهد کن تا کامل انسان شوی — گر فرِفته نی شوی از بهتری
راحتِ دل وصلِ یار است ای همام — وصلتش را یافتن کن اهتمام
آه عشقم جرعه ها داده است آه — من ندانم از گدا و پادشاه
[٦٥آ] از جمالِ یار حیرانم و مست — عقلِ من برده است آن جامِ الست
مست من مخمور من معمور من — هست من آباد من پر نور من
عمرها می یافتم از عمرِ حق — از بقا جام آورم در سرِّ حق
من بقا را یافتم از ذو البقا — من نبینم تا ابد روی فنا
حمدِ بیحد آن خدای پاك را — عاجز آورد از منم ادراك را
نورِ محضم در بصر اعیان را — سرِّ مطلق بوده ام پنهان را
کس نمی داند اگر از جانِ خود — آن نمی داند هنوز ایمانِ خود
از خدا من آمدم سرِّ هُدا — لَیْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلاَّ مَا سَعَىٰ[1]
شکر دارم از نعیم لا ینام — اِنَّمَا الاِحْسَانُ اِلاَّ بِالتَّمَامِ

---

١ لیس للانسان الاّ ما سعی (قرآن، ٥٣/٣٩)

[٦٥ب] در ذکرِ رایتِ نصرت آیت که بلطف حق به پادشاهِ ما میسّر گشت [٦٢]

آشنائی میکنی با ذکرِ حق　　از دبیرِ حکمت آموزی سبق
دیده ام جندِ ملاتك بیشمار　　میروند اندر فلك با صد هزار
یك علم از نور آمد پیشوا　　سطرِ بسم اللّه نوشته جا بجا
سوره إِنَّافَتَحْنَا[٢] بوده هم　　آیتِ نصرت ز انشا بوده هم
آیتِ نصر من اللّه است آن　　نیز هم فتح قریبست ای جوان
در بدستم داده اند آن رایتم　　سَر فرازی تا کنم از همّتم
من کشیدم آن علم از شرق و غرب　　ذکر الاّ اللّه خواند آنان هب
از نداها آمد از ربّ الانام　　دستِ تو دادم ز هستی بالتّمام
[٦٦آ] ثُمَّ حَمْداً ثُمَّ حَمْداً ثُمَّ حَمْد　　تو مپندارش که گویم من بعمد
رایتِ انّا فتحنا دربرم　　سرّ حقّم در جهانش سرورم
نعمتِ دنیا و اخری در منست　　دولت هر زیر و بالا در منست
نسخهء آیات کبری در منست　　علمِ اخفی علمِ اشیا در منست
کرسِ واسع عرشِ اعلا در منست　　نارِ دوزخ ملك مأوا در منست
هر چه می بینی ز دنیا در منست　　هر چه می بینی ز عقبا در منست

حذر کردن از سُمعه و ریا و از مکر ابلیسِ پر اغوا و در تمثیلِ غریب [٦٣]

حمدللّه ازمراعاتم نمود　　وز کمالش عینِ آیاتم نمود
[٦٦ب] من علاماتش کنم اظهار را　　در درونت پر کنی انکار را

---

٢ إِنَّا فَتَحْنا (قرآن، ٤٨/ ١)

من بترسم باشدت ایمان خلل — چون نمی دانی ز انکاری عِلل
منکر آمد در جهنّم با مقام — روی را نی بیند از دار السّلام
انبیا و اولیا جندِ خداست — لیك از شاهان ببینی در جداست
ای بسا با نامِ شیخی در پلاس — مَحض ِ ابلیس است در صورت چوناس
از مرایی‌ها حذر کن الحذر — باور از گفتار و از خود الحذر
عقل می دزدد بنا که ای پسر — پس إِذَا جَاءَ ٱلْقَضَا عَمِیَ ٱلْبَصَرُ
گوش کن ای عارف از چندین قال — زین نسق گویم ترا یك دو مقال
من شنیدم بود شیخِ معتبر — از مریدانش جهان مملو ز سر
[٦٧آ] لیك نی دانست حالِ خویش را — پس ملاقی شد بیك درویش را
گفت حالت از چه طرز است ای ولی — در جوابش گفت نی دانی ولی
هر شبم در جنّتِ اعلا روم — با غلامان و ز حورا یاورم
نعمتِ بسیار از نعما مرا — می دهند و می خورم ای یارِ ما
گفت آن درویش او را شاد کن — نامِ من در جنّتت را یاد کن
گفت آری چون روم یاد آورم — بلکه از نعمت به پیشت آورم
چون مرو را بارِ دیگر راه شد — نامِ وی را یاد کرد آگاه شد
دید آن جنّت که دیدش خوش مقام — خوش نشسته پا برهنه در قُمام
کاسه هایش دید جمله از سِفال — حور و غِلمان گرگ و هم سگ هم شغال
[٦٧ب] آن سفالان پر شد از مردارها — دید چون آن مدّعی آن کارها
پس بیامد خاکپایش بوسه داد — گفت من را کن مدد ای خوش نهاد

گفت ای مغرورِ نفس و خود پرست　　فعلِ شیطانی بدیدی پیش و پست
توبه کن پس توبه کرد از دست آن　　از مریدش شد پدید از راه دان
ای بسا اندر زمان ای راه بین　　قطب پندارد خودش یا مردِ دین
لیک هر کارش باستدراج شد　　دفترش نی داند آن اخراج شد
وَٱعْتَصَمْنا رَبَّنا أَنْتَ ٱلرَّحِيمْ　　اَجِرْنَا عَنْ كَيْدِ شَيْطَانِ الرَّجِيم
بابِ دیگر بازم از عرفان وجود　　چون منم در قدرتش صاحب وجود

[٦٨آ] بابِ دیگر از عرفان وجود و از اسرارِ عشق با وجود [٦٤]

چار چشمم هست ای جانِ پدر　　ظاهر و باطن دو باره در نظر
هر مرادم ظاهر و از باطن است　　خاطر از آنم چو قلبم خازن است
آه از عشقِ حبیبم آه و آه　　در هوایش میروم چون مهر و ماه
من که سرگردان ز عشقم چون فلك　　لیك نامم ذکر و تسبیحِ ملك
چون ملائك بوده خدمتکارِ من　　لیك نی دانند از اسرارِ من
رو گشا ای عین ذاتم رو گشا　　من یقینم را بده ایقان را
سرّ وحدت واحدیّت از وحید　　الف اکبر شاهدانم را بدید
عُمْدَةُ ٱلعُشَّاقْ خَيْرُ ٱلْوَاصِلِينَ　　لِی مَعَ اللّٰهِ آمده وَقْتِ مُبِین
[٦٨ب] قَابَ قَوْسَیْنِ و أَوْ اَدْنیٰ خواندم　　از هواها من نه گویم خواندم
ساترم مستور باید این کلام　　بی مقامی در قبولم زین مقام

در بیانِ آهِ جهانسوز از عشقِ دلْ افروز [٦٥]

غابتِ الشمس نجوما قد احاط   این مسافر جانگیرد در رباط
خوشتر است آن دم که جانم سوخته است   آهِ من هر که شنید آن سوخته است
حاشه للّه آه دارم از فراق   چون ببینم جوش آرد اشتیاق
رونقِ حسنش چو باشد بی کران   عشقِ من همچون زیاد آرد هر آن
در جدائی آن خدا را هم نداد   از محبّت را جداییم مباد
هر که منع آرد مرا از راه را   من حواله می کنم اللّه را
[٦٩آ] یا علیم یا حکیم یا معین   از تو خواهم هر چه خواهم من همین
جای من پس نی مربّع عمرِ من   ارضِ من پس نی مسطّح عمرِ من
وجدِ من جذباتِ رحمن است دان   یك دم از غایبِ زمین و آسمان
ای نسیم از زلفِ یارم ده مرا   بوی خوشتر مرحبا و مرحبا
ای شمیم وردِ رخسارِ حبیب   ای نسیم عین گلزار حبیب
ده مشامم را حیاتِ جاودان   دوستان را تا روم با ارمغان
ناقلِ اخبار گوید نی خبر   دوستانت در نمی بینند اثر

در بیانِ بعضِ اسرارِ نهان و در تمثیلِ سر و زبان [٦٦]

[٦٩ب] طالب حق آمدم من مطلبم   قاصدِ آنم و لکن مقصدم
از هوای هوی عشقم بی قرار   از میِ آن یار مستم بی قرار

من درانـــــم آن بهـــم با من هنـــوز / نیـست جـز من در بقـا با من هنوز
جمله‌املاکـــم‌سجـــودی‌آورنـــد / از بیـــانم مـــدحِ جـودی آورند
بهرِ مـــن بوده بســـاط از احنجـــه / می نشـینم سیـر افـلاکم همـه
برقِ خاطف وش براقی اسـبِ مـــن / گـاه رفـرف شـد ز باقی اسبِ من
ار چـــه در جانان جایم شـــد بلنـــد / لیك از غـیرش مـرا شد نا پسند
راستـــی اینســـت ای نورِ بصـــر / الحـذر از مـاسـوایش الحـذر
گوش کن از مـــن یکی ســوز و گُداز / قـفلِ دل را با کلیـد افـتح ز راز
[٧٠آ] سطح بوده خانهء تن را چو سر / پاك کن تا از مطر نایـد ضـرر
یعنی سر را پاك دار از غـل و غِـش / شـاه عـقلت می نشـیند تابعـیش
از سـرت را دور کـــن وسواس را / تـا نـدادی ده بـدل خـنّاس را
چون زبان آمـد کلیـــدِ خیر و شـــر / پاك کن سـر را نیـایـد تا ضـرر
از خطرهـــا واز کـــن در تن زبـــان / تا نیـــایـد در ترا از کس زبان

در داستانِ زنِ بد زبان با مردِ خوش بیان [٦٧]

درحکایـــت آورنـــد اهلِ کمـــال / بود مـردی با زنِ آشـفـتـه حـال
مرد ازان هر روز و شـب دیدی الـــم / آن سـلیـطـه در زبـان نـی بـود کـم
از زبانش عاجـــز افتـــد آن دلیـــر / گـفت یك روزش ز یك سـرّم خـبیـر
[٧٠ب] گویم از آن من ترا رغبت کنی / تـا خــودت را لایـقِ دولت کنی

گفـــت زن البتّـــه آگـــاه کـــن   تو ز رازت را مــــرا همــــراه کن
گفـــت مردش در فلان جا میرویـــم   گنج ِ بیـــحـــد دیده ام تا می بریم
گفـت آن زن مـــرد را بر خیـــز زود   نی درِنگی کن رویم از بهـر ِ سـود
پس برفتنـــد از حـــرم با یکـــدگر   بـود چاهی در ره ِ ایشـــان مگر
مرد گفت اینســـت آن گنج ِ عظیـــم   در مـــیـــانم کـن رسن تا من رویم
گفــــت زن البتّــــه من میـــروم   تـا نـدزدیـدی ازو تـو لا جـــرم
مـــرد بنـــدد آن رَسَن را در میـــان   تا بر آویـزد بچـــاهش آن زمـــان
یك دو شـــب آنجا بماند آن لئیـــم   مـرحـمت گـردد بدو باز آن کـریم
[٧١آ] حبل ِ یك آرد بـــرو کـــرد آواز   بـــاز آی ای زن بـــگـــفـــت آواز
دیو ِ خونخواری مگـــر در چاه بـــود   پس گـــرفت آن حـــبل را در راه بود
رحمتـــت را گفـــت گردد کردگـــار   یـك زنم آزار دادم از قـــــرار
حمـــد للّـــه من سلامـــت یافتـــم   از زبـانـش را مـــلامت یافـــتم
ایکه عقلت در ســـرت گر یار شـــد   کس مـــیـــازارد هر آن دلدار شـــد
ای بسـا در صورتـــش جان میـــرود   از زبانش لیکه خنطل مـــیـچکد
عاقلـــی گر عاقـــلی خامـــوش باش   کس مـیـازار از زبان با خـویش باش
ایـــن کلام انـــدر تمام آمـــد تمـــام   طرز ِ آخَر گـــویـت را والسّلام

[٧١ب] در بیان ِ اسرار ِ عشق و شوق و وجد و ذوق [٦٨]

آه از گفتارِ عشقم لذّتیست　　　چون ازل با روی او خوش الفت ایست
قولِ حقّم محضِ قولم ای کریم　　　از سلامم بود قَوْلاً مِنْ رَحِیم[×]
امتیازم کرد آن سلطان چون　　　در دو عالم آمدم از جان چون
من وَن آن سرّ ازل نورِ ابد　　　خدّ من پیوسته با خدِّ احد
مثل هر کو گوید آن کافر شود　　　لَمْ یَلِدْ وَ لَمْ یُولَدْ کُفُواً اَحَد[۳]
آه از محبوبِ دل را آه و آه　　　دل بدادم لیکه با من در نگاه
اقربست آن یار من حبل الورید　　　باز دیدم من کثیر آن را فرید
شکرِ من اینست بشنو ای مُرید　　　بوده ام در وحدت امّا من وحید
[٧٢آ] از بقا ما را چو از اعلام داد　　　بعد ازان دستورِ استعلام داد
آن قدر من را ز انعامش بداد　　　جز منِ دیگر ندادست و نداد
مصطفایم شد مُربّی جانِ من　　　آن رسول است این بوَد ایمانِ من
من هر آن دم اللّه اللّه میزنم　　　در درِ حق شیءِ للّه میزنم

در بیانِ تلویحات و اشاراتِ معنوی [٦٩]

ای بخاتم داده خوف و حزن　　　ای ثباتم داده با لطفِ حسن
ای عزیزم کرده از عزّ وجود　　　ای کریم کرده با احسان وجود
ای شفیقم کرده با لطف و کرم　　　ای شفیعم کرده از بهرِ نِعَم
[٧٢ب] ای خلاصم کرده از جرم و خطا　　　ای ملاذم کرده با عونِ عطا

---

۳ لم یلد و لم یولد ... کفوا احد (قرآن، ١١٢/٤-٣)
× اقتباس از (قرآن، ٣٦/٥٨)

حِضر وقتم عینِ وقتِ الیاسِ من — خَیْرَم عِنْدَ اللّهِ هَم وَ النّاسَ مَنْ
از قبولش عینِ مقبول آمدم — از علاماتش نه مجهول آمدم
نورِ چشمِ عالم و هم آدمم — روحِ عینِ آدمم هم عالمم
کس نمی داند مرا داند خدا — از کمالم را بدانند اولیا
در یمینم انبیا جندِ عظیم — در یسارم اولیا جندِ عظیم
از ملائك از طیورم عسکریست — از وحوشم از بهایم لشکریست
من سلیمانِ زمانم از خدا — در حقیقت من نیم از آن جُدا
اکتفا بَس باشدم از این مقال — گر تو انکاری کنی کردم حلال
[۷۳آ] انبیا را دشمن آمد قومِ خود — اولیا را نیز از دشمن چه سود
از زبانِ ظالمان کس را نجات — نیست است ای مردِ صاحب واقعات
مردِ راهی راهِ خود دان و برو — از زبانِ غافلان مشنو برو
افتتاح از یك دلارا میکنم — ابتدا از روی غرّاً میکنم
از جمالِ عینِ اخیار آورم — از حیاتِ غیبِ ابرار آورم
یعنی گویم از جمالِ لا یزال — ذو الجلال آمد ولی آن بی مثال
غرقِ بحرِ وحدتم عینُ الْیَقینْ — لا که عینِ وحدتم علمَ الْیَقِینْ
حیرتم در حیرتم ای اهلِ دین — حق مگر گوید ز من حق الیقین
بوستان و گل بدیدم در چمن — پس بچیدم تا برم در انجمن
[۷۳ب] بوی وردم مست کرد از بوی جود — ریخته آمدم ز دستم هر چه بود
بیخبر باشد خبر داند اگر — همچنان در اوّل آخر ای پسر

سربده سرّحبیبت را مده خسته ء عشقی طبیبت را مده
آفرین آن عاشق ِ چالاك را عقل داند رشتهء ادراك را

در بیان ِ ناز و نیاز در میان ِ عاشق و معشوق ِ دلنواز [۷۰]

ای جمالت در جهان نور ِ مبین ای کمالت در نهان علم ِ یقین
غرقه ء بحر ِ وجودت کن مرا بهره دار از لطف وجودت کُن مرا
چشم ِ عقل ِ ما گشاد آید اگر علم و عرفان ازدیاد آید دگر
[۷۴آ] سطر ِ بسم الله را هم داده بود رحمت ِ رحمان پناهم داده بود
عشق ِ من عشق ِ خدا شد تا ابد از وفائی نی جدا شد تا ابد
سرّ حقّم محض ِ عینم غیر ِ نیست مسجد و محراب من وَنّ دیر نیست
قرعه ای انداختم فالم خوش است نقطه کردم نجم و هم حالم خوش است
اختیارم نیست در عشق ِ حبیب درد ِ من را نیز او باید طبیب
غیب حق در حال ِ من عین ِ هداست عین ِ حق در قال ِ من حال ِ نداست
گفت یك روزم حبیب ِ دلنواز ای ملازم بوده با سوز و گداز
راست می گو دوست میداری مرا دوستی ار من وفا دارم وفا
گفتم ای آرام ِ دل جان ِ عزیز دوستی را در میان بر دار نیز
[۷۴ب] من نخواهم دوستی را در میان دوستی روی تو نی دارد عَیان
بین بینی گو مباد ای جان ِ ما من اگر باشم حجاب افتد مرا

واحـدم مـن یار مـن دلدار مـن   دوست گـویم گـر حـجـاب افـتـد بمن
آن جمال از تـو نهـان دارد خـودش   صـاف دل باید مگر قلب آب وش
نسخهء آیات رحمان آدم است   بَرقـع جـنّات مـنّان آدم است
آدمیـت گـر نـدارد آدمـی   نـار دوزخ جـایش آید در دمی
آه از عشـق و محبـت چون کنـم   کس نمی خـواهد ز دولت چون کنم
عقل من یَغما نمود از دست یـار   بی قـرارم بی قـرارم بی قـرار
اِفتَح اَللّهُمَّ اَبوابَ النَّجات   ذات حق مـوجـود در سرّ صـفـات
[۷۵آ] باز کن جانا دهانت در حیـات   تـا دهم لـذّت تـر از حلوا نـبـات
مرد عاشـق بـود از اهل یقـین   گـوشت بـا دندان بَبُرّید آن همین
پس مرو را گفت یك اهل کمـال   این چه کار و این چه فعلست این چه حال
تو چـرا سِکّین نـداری ای عزیـز   گـفت می ترسم من ای اهل تمیز
کـارد دارم فعـل او بُران بـوَد   نام بُرّیدن مـرا نُقـصـان بوَد
مـن نخواهـم بگسلانیـدن ازو   تا حـجاب من شـود ای خوب رو
ایکه در قلبـت بوَد با روز و شـب   حبّ دنیـا حبّ اولاد ای عـجب
حُبّ دینـا گر بـوَد در قلـب تو   ذرّه ای مـشـقـال نی بینی ازو

در طلب امّید و رَجا از شاه ذُو الْجلال و ذُو الْبقا [۷۱]

[۷۵ب] ای سزاوار ثنا و محمـدت   ای دبیـر ملك و سلطان الست

فاعلِ مختـــار و شـــاهِ لَمْ يَــزَلْ ‌‌‌   خـــالقِ انس و پری شـــاهِ ملل
استعانت خواهم از عونـــت رجـــا   انبـــساطم ده ز غـــيرم كن رها
مـــن ز بابـــت نگسلـــم اميّـــد را   رحـــمـــتت افـــزون ای بار ِ خـــدا
الوفـــا ای عيـــنِ وحـــدت الوفـــا   الوفـــا ای عينِ حكمت الوفـــا
الوفـــا ای ســـرِّ وُصلـــت الوفـــا   الوفـــا ای عينِ حـــالت الوفـــا
ره نمـــا مـــن را ســـرای وحدتـــت   تا روا باشـــد مـــرا از وصلتت
من ترا خواهـــم تـــرا خواهـــم تـــرا   از تو خـــواهم از تو بی چون و چرا

[٧٦آ] در بيانِ اصنافِ حكمتِ آلهی و انواعِ اسرار و غوامضِ نا متناهی [٧٢]

يَا خَفِيَّ الْغَيْـــبِ يَا نُـــورَ الظُّلَـــمِ   اَنْـتَ وَهَّابٌ عَـظِـيمٌ ذُو الْـكَـرَمْ
ديده ام ديد از جمالـــت عيـــنِ روح   اِفْـتَـحْ مِنْ فَـيْضٍ بَاباً بِالْفُـتُـوحِ
بابِ ديگـــر باز كـــردم ای پســـر   بشنو از من در عـجـايب يك خـبـر
بود باغ از سيـــم در شهـــرِ وجـــود   در درونش آن ز زر سـيـرِ وی نمود
در سرِ سروش همـــا از لعل بـــود   بود تسـبـيـحش دمـادم يا وَدود
هر زمان تسبيـــح كـــردی آن همـــا   مـيـخرامد آن شـجر با شـاخـهـا
پس بگويـــد ســـرو يا حیّ المجيـــد   از جـواهر ها بريزد من مـزيد
آن جواهر را كنـــد يغمـــا طيـــور   در زبانهـاش از صـدا آيد صَبـُور
[٧٦ب] آن طيور از مِس بوَد هم از رَصاص   ياورش گـر زر كند باشـد ز خـاص

گر بــــوَد سیـــم و یا زر ای فتـــا　　شـاخ ِ سـروش بود او را جـای جـا
هیچ فهمیـــدی مثـــل را یا فتـــا　　از خـفـاها چشم ِ عـقلت در گـشـا
من ز حقّم امر ِ مطلـــق چون منـــم　　تو نیـابی در مـحـقق این رقم
ار چه آمـــد در جهان از مردمـــان　　هر یکی شـد شـاهدم دعـوی مـران
دردٌ مـــنٌ درمانٌ من کو جان ِ مـــن　　رازٌ من عـیـانٌ من ِ امـعـانٌ من
ارض من بستـــان مـــن اشجار مـــن　　مـهـر من شب من و مـه اسـحـار من
یار مـــن دلدار مـــن رخسار مـــن　　زار مـن بـازار مـن دیـدار مـن
یار من عشّاق مـــن مشتـــاق مـــن　　در مـیـان هر آن رود مـیـشـاق من
[٧٧آ] هر چه بینی از زمین افلاك مـــن　　شـاه من درویش ِ جـبّه چاك من

در بعض ِ اسرار و حقایق گوید که شاه ِ فایق ازو ذائق است [٧٣]

از ثنایش گفتـــم از حمـــدش زبـــان　　سـجـده کـردم گرچه هم در شـادمـان
شادمانـــم ازوصالـــش شادمـــان　　از نـهـان و از عـیـان از جـاودان
نفي لا کـــردم مـــن الاّ اللّـــه گفـــت　　من نگفـتم آنکه گـفت آللّه گـفت
حمـــد للّـــه اللّه اللّـــه میزنـــم　　شکر ِ للّه اللّه اللّه مـیـزنم
در حقـــم درّیتـــیـــم وحدتـــم　　چون منم دریا و بحـر ِ حـیـرتم
از عزیزان شـــاد ِ محـــض ِ عزّتـــم　　در حـریمش پرده دار ِ عـصـمـتم
در تفکّر بـــوده این شوریـــده حـــال　　گـفت آن یار از چه می بینی مَلال

[٧٧ب] گفتمش از فرقتت ای مهربان   گفت فرقت چون نبود اندر میان
گفتم آری لیک بر کش آن غطا   گفت آری لیک چون شد ماجرا
لَیْسَ فی الدّارِینِ الاُوَجْهُهُ   خالِقِیّت نی کنم غیراً لَهُ ٣
اسمِ اسماء من آخر هست هست   گاه بالا می نماید گاه پَست
راز داری میکنی ای یارِ من   یارْ من دلدارْ من اغیارْ من
از خیال و خواب بازم آورند   در شبم اهلِ نیازم آورند ٦
من نیازی میکنم با دوست را   غیرها از جان نیاز آرد مرا
طاقِ عرشم جای دارد در طواف   پس طوافی میکنندم صاف صاف
حمدِ لا یوعد پناهم چون حق است   شکرِ لا یحصی ثباتم مطلق است ٩
[٧٨آ] من ز شکرِ نعمتِ آن قاصرم   حمد لله لیك از جان شاکرم
راغبم مرغوب عالم گشته ام   عاشقم محبوبِ عالم گشته ام
در یدِ من چو سنانِ قدرت است   در نشانم آنکه خود با عِلّت است ١٢
مردِ میدانِ جلادت بوده ام   با رفیقان در فصاحت بوده ام
منکران را در مصاف افتاده ام   در سرش چون کوهِ قاف افتاده ام
مقبلان را یارِ صادق آمده ام   مدبران را برق خاطف آمده ام ١٥
ره روانرا من مُوافق آمدم   بی رهانرا نا موافق آمدم
دوستان را بنده ء فرمان برم   دوشمنان را تیغِ بُرّان آورم
ماحصل از من پس آمد این کلام   تابعِ محضِ هُدائی السّلام ١٨
[٧٨ب] قلب اگر بی غِلّ و غِش داری مدام   شایدت از ما نمانی بی مرام

در بیانِ بعضِ اسرارِ آن فخر الابرار ایمنِ محمّد المختار [۷٤]

خواهم از کلکِ خدا قرآن را — معرفت از غایتِ ایمان را
۳ زد رقم کلکِ من از طسن و میم — فضلِ بسم اللّه الرّحمن الرّحیم
میمِ احمد در احد مستور شد — طا و سینش در بیانِ نور شد
واحد آمد شرحِ اضعاف مضاف — واحدیّت در خدا شد لا مُضاف
۶ غیرتی دارد ندارد غیر را — افتتاح آمد کلامِ سین و طا
سین سرّ آمد محمّد میم شد — طا طهور آمد مقال از میم شد
از کلامِ حق خدا گوید همین — مصطفی شد رحمة للعالمین
۹ [۷۹آ] مصحفِ حسنِ محمّد زنده باد — نورِ شرعش تا ابد تابنده باد
باز آییم از کلامِ درّ خویش — عشقِ سوزانم گرفت از پس و پیش
از علوهایش سما رنگِ کبود — از دخانش ابرها سودا نمود
۱۲ قطره ء باران ز چشم اشکِ تر — بهرها انهارها از من اثر
بی قرارم در جمالش همچو آب — شعله دارم از زبانش دل کباب
راحتم جانان دردم اوست هم — بلبلم نالان وردم اوست هم
۱۵ نی بدارد حالِ من شرح و بیان — آمدیم از نطقِ آخر در بیان

در تقریرِ آن جوینده ء حق که در فیضای معرفتش پوینده ولی بصدقنی [۷۵]

[۷۹ب] بشنو ای صیّاد آن چشمِ غزال — آمدی از زلفِ آن آشفته حال
درکمند طُرّهٔ نخجیر آمدی — غَمزه دیدی پیشِ شمشیر آمدی
درکنارت هیچ دیدی آن غزال — می نماید عینِ تو شکلِ ملال
گوش کن ای عاشقِ دلخسته حال — از دلت برخی ببر گردِ ملال
دیده ای در آب شکلِ آفتاب — یا خو در آیینه عکسِ ماهتاب
یا خو از دریا بدیدی جوهری — در دهانِ ماهی یا انگشتری
من خبر دارم و گویم یك سخن — تا بدانی حالِ خود از قولِ من
آن یکی با کشتی در دریا رود — عکسِ مهرش دید در تنها رود
جهد میدارد که تا دست آورد — عکسِ مهرش دارد و دست آورد
[۸۰آ] آن تصوّر میکند از پیچ و تاب — بی خرد پندارد آنرا آفتاب
عمرِ خود را در طلب آخر کند — می شناسد یار را حاصل کند
دردمند آمد و ولی بیچاره رفت — در بیابان ماند آن سیّاره رفت
تشنه دل شد آب در کوزه نمانَد — کوزه اش بشکست و دریوزه بمانْد
ای برادر از بیابان کن خروج — در صراطِ مستقیم آور و لوج

در بیانِ بعضِ معارف و حقایق و در حکایتِ شاهِ ماورالنّهر [۷۶]

حمد للّه رویم از دولت نمُود — دولتم از هر طرف سلوت نمود
از خدا من هر چه خواهم داده شد — شکرم آنست این دلم آزاده شد

[۸۰ب] از عطاها آنچه در دل میرود — از کرم ها دلستانی میکند
شَرمسارم از عطاهای حبیب — همّتم لکن بلند است از نصیب
حمد لله پادشاهم ذوالعطاست — بندهٔ فرمان برم دل در رضاست
از کجا گویم که آن فه دیده ام — از کجا گویم که آن نشنیده ام
بی حجابم روی در ما بی نقاب — بی نقابم روی درما بی حجاب
لیك مشتاق آمدم شکران من — از شرابِ عشقِ آن سکران من
دیده ام دید آن جمالِ بی مثال — کار گر نی آیدم مکر و خیال
جمله ازان در کون بوَد است آن خیال — او عکوس در مرا یا او ظلال
شمسِ انور طالع آید چون ز غیب — محو گردد هیچ باشد نیست ریب
[۸۱آ] یك مثل آرم ترا ای ذو فنون — تا ز غفلت باشدت آن رهنمون
رو بما کن یارِ غارم ار شوی — همچو بی صبر و قرارم ار شوی
اسبِ عقل آنجا رفیقا لنگ بوَد — هر که نوری خواهد آن بی رنگ [بوَد][۴]
یافتم دریای بی پایان را — پس ندارم فسحتِ امکان را
این دو چشمم را ببینی جای من — آن یکی دنیا یکی عقبای من
از هزاران عالم اوسع بوده شد — از هزاران دیده ارفع بوده شد
از هزاران ازل یا بد بقا — از هزاران ابد دیده عطا
یعنی ماه و سال نی دارد حساب — بیشمار و بیشمار و بی حساب
واحد مطلق ببخشید ش عطا — در دلت ظنِّ بقا داری خطا
[۸۱ب] آن خداوندم کریمست و رحیم — بنده گان را می کند لطفِ عمیم

---

۴ بود :در اصل نیست.

از طریق آخر آییم ای پسر   گفته اند اهل دلان این خوش خبر
پادشاهی بوده شد در ماورا   ماوراء النّهر می گویند او را
روز یك مانده شب آمد در شکار   یاوه گردد راه و شد حیران و زار ٣
در شب تاریك اسبش چون براند   رفت آن مقدار آن رخشش بماند
پس پیاده رفت در ریل جبل   میشنید آواز گوید با جدل
يَا فُلَانُ اِقْطَعْ يَدَكَ عَنْ غَيْرِنَا   فَاسْتَمِعْ قَوْلاً وَ كُنْ مِنْ رُوحِنَا ٦
قَالَ قَدْ اَقْطَعْتُ قَطْعاً لا كَذِبْ   قَالَ زِدْهُ فِي الزِّيَادِ فَارْتَكِبْ
شاه انجا رفته و دید عابدی   در نیاز آمد سرش با ساجدی
[٨٢آ] شاه پایش بوسه کرد آن پیر را   پیر گفتا هان برو اینجا میا ٩
من ز غیر حق نمی دانم یکی   هم تو نیز از غیر نی دان عاقلی
شاه دستش را ببوسد آن زمان   توبه کرد از سلطنت شد شادمان
ایکه داری از حمیّت حصّه دار   تا که از آثار باشی حصّه دار ١٢
آه من در مانده با خود چون کنم   پا بُرهنه باشیم و تا میروم
ظالمانست آه این خلق جهان   کس نداند حال من اندر نهان
در دلم پس میرود شاهد خداست   ترك شاهی میکنم دانم خطاست ١٥
لیك از او خوف دارم ای عزیز   خدمتم فرمود این کارم عزیز
گر بحالم را نظر داری کنی   یك نفس بشنو خبر داری کنی
[٨٢ب] ترك این غوغا بکردم آه اگر   خلق دونم گر نگردندی ضرر ١٨
پس مرا رنجیده دارند از حضور   حق گواهم هست نی بودی قصور

کاشکـــه مـــن را مرنجانننـــد خلـــق — من ز یك ســاعت نخـواهم روی خلق
صبـــر دارم صبـــرم از ایّوب بـِــه — حُزن دارم حـــزنم از یـعـقـــوب بِه

در اسرار و معارف و در سوز و حرارتِ عشق گوید [۷۷]

ای خداونـــدِ زمیـــــن و آسمـــــان — قــادر و قـیّوم و منّام مـسـتـعـان
من چـــه گویـــم از ثنـــــای عزّتـــت — من چه گـویم در بیـانِ مـعـرفت
لطـــفِ تو هر دم مقـــارن شـــد مرا — فـضلِ تو هر دم مـعـاون شد مـرا
[۸۳آ] از جمالت حسن و خوبی دیده ام — از کـمـالت عینِ جـودی دیده ام
ازبقـایـــت مـــن بقـــا آورده ام — از حـریت اقـتـضـا آورده ام
از طریـــقِ مستـــقـیـــم راه رو — من حـریقِ نارِ عـشـقم آه رو
لمعـــه ء نور هـــدا در چشم مـــن — با نظر دائم خـدا در چشمِ من
آفتابـــم از حقیقـــت تابم اوســـت — مـاه تابم در طریقت تابم اوست
من از ویـــم من از ویـــم مـــن از و — کنز و گنجم سـرّ اویم سـرّ او
از دلـــم عشقـــش بدارد از دیـــار — من وَنّ ای عُـبّادٌ مِـرْصَادُ الْعِـبـادٌ
سرّ مـــن سلطان مـــن هم نور مـــن — در دو عـالم ناصر و منصور من
فَاسْتمـــع از من نـــدای معرفـــت — راز داری خـیـر داری عـاقـبت
[۸۳ب] فَاسْمَعُـوا یَا أَهْلَ عِرْفَانٍ فَاسْمَعُـوا — فَاجْمَعُوا یَا أَهْلَ عِرْفَانٍ فَاجْمَعُوا
هر که خواهـــد رحمـــتِ غفّـــار را — در طلب دارد مـدد این کـار را

راهِ حق صعب است ای اهلِ هدا　　بشنوید از من ز عشقِ جان فزا
در چراگاهی رسیدم با شتاب　　دیده ام آنجا ز جمعی بیحساب
گفتم آن یک را چه حالست این خبر　　گفت یك سرور بکرد آن ترکِ سر
یعنی از عشقِ فلان سرمست بود　　گاه مخمور و گهی هم مست بود
پس حبیبش گفت از عشقم گذر　　یا خود اینجا پیشِ من کن ترکِ سر
از جوابش نعره ای یا هو بزد　　جانِ شیرین داد و خاکش رو بزد
[٨٤آ] خلق او را در تماشا جمع شد　　جملهً پروانه ء آن شمع شد
بیشتر رفتم و دیدم مرد را　　همچو خاکستر شد از راهِ فنا
تلّه ای شد نارِ عشقش کرده حرق　　روح را در بحرِ حیرت کرده غرق
چون شنیدی ای فتا این راز را　　عاشقی از خود مَزَن آواز را
ار چه بسیار ست مجنون ای فرید　　لیك هرگز روی لیلی را ندید
ار چه نامش عاشق افتد در میان　　گر بپرسی هیچ نی داند ازان
طبل وش آید صدایش دور دور　　دل تهی شد در چراغش نیست نور
عشقِ جانان کس نداند در زمان　　در همان نامش بوَد ابن فلان
استعاذه می کنم از شرِّ ناس　　انبیا و اولیا نی شد خلاص

[٨٤ب]در تمثیلِ قلبِ عارف سموات و اطباقِ فلك بمقامات و سرّ اخفی [٧٨]

گوش کن جانا ز قدرتهای حق　　چشمِ بینا کن ز عبرتهای حق

در سماء ثامن ای نورِ جهان　　نُه قبا بی دیده شد این چشمِ جان
هر یکی از نورِ ازهر برق زد　　هر یکی در عرشِ اعلا فرق زد
در درونهایش سموات و زمین　　عین واقع بود مثلش همچنین
از درختستانِ وی کردم گذر　　میوه هایش لعل و هم یاقوت تر
آب هایش جمله براّق از لبن　　جنّتش پنداشتم از ظنِّ من
هاتفی گفت این ز جنّت نیست است　　سرِّ اخفی داد و حکمت نیست است
بیست پایه هست از سُلّم برو　　کن خروج از پایه و خرّم برو
[٨٥آ] پایه پایه چون عروج آورده ام　　صد هزار از بیست بر تر دیده ام
عرش در زیرم بمانده چون خیال　　سُلّمی بر سلّم آمد حال حال
روی زیبا در بساط آمد و گفت　　در کنارم آر خود را در نهفت
از حجابش دفع کردم صد هزار　　دیده ام دریا که موجش بیشمار
آن تَلاطم ها گذشتم همچو باد　　دیدهء بینا گشادم از نهاد
پس می پرسم بعد ازان حالم چه شد　　بی خبر بودم که امثالم چه شد
آه ازین درد و بلا رنج و عنا　　با که فریاد آورم باشم رها
لیك فریادم بحمد الله نبود　　سرّ عشقم سرّ من از من نمود
حمد و منّت یار هست اغیار نیست　　گل منم بلبل منم از خار نیست
[٨٥ب] طرح کردم غیرِ من از غیرتم　　پس بدانستم حجابش حیرتم
آن حجابی را گشادم در قرار　　پایدارم پایدارم پایدار
من بقایم من بقایم من بقا　　عینِ باقی را گشادم از فنا

لا و لَن را در کنار انداختم　　　عین من را در محبّت ساختم
در لباسم نامِ من انسان بود　　　در حیاتم اسمِ من جانان بود
یک مسمّا اسم صد اندر هزار　　　در وسط من نامها شد در کنار
موجِ دریا ار چه از دریا بوَد　　　لیک دریا در نظر تنها بوَد
لاکه دریا نیست از موجش جدا　　　برتر است از این سخن اذعانِ ما
هان از فهمِ غلط یا عبدِ رب　　　کُنتُ کنزاً رازِ علمش کن طلب
[٨٦آ] راه رو آمد برای معرفت　　　ای ز احسانش مُقیمی بایدت
قُم فانذر حیث این تفسیر کن　　　غیر را از غیرتت تغییر کن
آن کلامم یافت اینجا اختتام　　　باز از علمِ دگر بشنو کلام

در حکایتِ سلیمان النّبی علیه الصلوة و السلام با کَرکَسْ [٧٩]

ضوء خرشید است از اضواء من　　　سرّ سبحان لیلهء اسراء من
راحت اعیان شد ذوقِ دلم　　　حقّهء ایمان شد سرّ دلم
هر چه آمد بهرِ اعلام آمده است　　　خلق از سرّم سر انجام آمده است
صور اسرافیل از آوازم شنو　　　روزِ حشر ار خواهی از رازم شنو
[٨٦ب] از قیامت گر بپرسی جانِ ما　　　بس قیامتها کند سلطانِ ما
هجرِ ما یوم القیام است ای فتا　　　من ندیدم هرگز از یوم الجزا
ار چه ساعت آید و لا ریب فیه　　　ساعتِ حشر ار بدانی فیه فیه

---

٥ قم فانذر (قرآن، ٢/٧٤)

ابتدائی چون ندارد آن حبیب　　انتهائی نیز بردار از نصیب
استماعی کن ز اخبارِ سِیَر　　آمده اندر مثل شد این خبر
باد چون تختِ سلیمان را ببرد　　سیر شرق و غرب بر وی را سپرد
کرکسی دید از کمال ضعف را　　پرِّ آن ریزنده شد در حیف را
گفت او را آن سلیمانِ زمان　　چند سال است عمرِ تو ای ناتوان
گفت کرکس ای سلیمانِ زمان　　بشنو از من این کلامم با زبان
[۸۷آ] من بدیدم چون دوازده این جهان　　بوده شد معمور و هم ویران بدان
چون تو بس دیدم سلیمانِ زمان　　بود در تختِ نبوّت کامران
حاکم دیو و پری شد همچو تو　　از خدا در مهتری شد همچو تو
آدم آمد دیده ام ده بار هم　　بوده شد حوّا مرو را یار هم
هم ملائک سجده آنانرا بکرد　　هم ز جنّت ردّ ایشان را بکرد
پس حساب آور ز عمرِ من عزیز　　تا بدانی قدرت ای اهلِ تمیز
چون سلیمان این سخن بشنید پس　　در تحیّر ماند بگذشت از هوس
قدرتِ حق را نهایت نیست است　　حکمتش را حدّ و غایت نیست است
ای جهان را می شماری بهرِ تو　　دان نوشینش بباشد زهرِ تو
[۸۷ب] هر که آمد در جهان آمد و رفت　　از عیان و از نهان آمد و رفت
پس نمی دانی ز سرّ لا یموت　　دارِ دنیا بود دارِ عنکبوت
باز از عشقم حکایتها کنم　　از دلم عرضِ شکایتها کنم
من چو سرّم حیرتم یا رب ز کیست　　من عزیزم عزّتم یا رب ز کیست

عاشقم معشـــوقِ من یارب کیســت　　　طالبم مطلوبِ من یا رب کـیــسـت

لیــك دانــم دردِ مــن درمان شـــد　　　دانم احـسـانِ من از احـسـان شـد

در فضـای حمـد مرغِ عقلِ مـــن　　　گـــوید از شکرِ الٰهی نـقلِ من

راستی چون موجـب عونِ خداسـت　　　در رضـــایش یابم از هر چه رواست

دردِ مــن را آن کنــد درمان هـــم　　　عینِ من را آن دهد امـــعـــان هم

[٨٨آ] بندهء عشقِ خدایــم ای رفیــق　　　بلکه عینِ عـشـقم ای یارِ شـفـیق

در ملا و در نهــان ذکــرم حبیـــب　　　در نهـان و در عـیـان ذکـرم حـبـیب

کثرت و وحدت مرا عیــنِ یك اسـت　　　واحـدم من کـثـرتم عینِ یك است

از کمـــالِ حق شــده در من کمـــال　　　لا تَقُم حـیـران فی تیـه الضّلال

عاشقـم معشـــوقِ من مــولا بــودَ　　　من اگـر حق گـویم آن اعـلا بودَ

کــس ندانـــد از خبــر اللّــه را　　　بپندار چه ثمّ وجــــهُ اللّه را

مــن رفیـــق آوردم از مـــن آه را　　　آهِ من داده مــرا آگـــاه را

کس نمی دانـد چه بـــود آن شـــاه را　　　ار چه ذاکـــر بود اسم اللّه را

[٨٨ب] چون ز اسمایش ندانی یك خبر　　　از مـسـمّا پس چه دانی با خـبـر

از خبـــر شـــو بیخبـــر ای بیخبـــر　　　میـوه اش را خور نمی پرس از شجـر

رازِ دل را در نـــهـــانـــم آورم　　　حـــاشـــه للّه بر زبـانم آورم

در بعضِ اسرار گوید که بتجلّی به پادشاهِ ما مُیسّر شد [٨٠]

فضلِ حق خواهم ز بسم اللّه را   حمد می گویم چو دیدم راه را
حق نمایم ره نمایم در عیان   در نهانم لیك مقصود جهان
من ازل در عهد بودم با امان   بوده ام اکنون سرّ طالبان
حقّهء دُرِّ حقایق بوده ام   لُجّهء بحرِ دقایق بوده ام
[۸۹آ] آن زمان موج آورم از بادِ عشق   قطره هایم آورد فریادِ عشق
هر یکی از قطره ام بحری شود   در معارف شهرهء شهری بوَد
از نمایش می نماید رازها   رازِ دل در گوید اندر رازها
در ورایش آورد آوازها   از طریقِ عشق سازد سازها
یك سخن گویم گر اقرارم کنی   جواهرم گر عرضِ بازارم کنی
شاه را جوهر کنم بیع و شرا   تا دهد من را بهای جان فزا
اسمِ من عین مسمّا آمده است   جسمِ من پس نورِ بیضا آمده است
عقلِ من چون عقلِ اوّل آمده است   قولِ من پس قولِ اوّل آمده است
روحِ من چون روحِ اوّل آمده است   اوّلم با روحِ اوّل آمده است
[۸۹ب] خیر مقدم اثر من اعلا شود   روشنای دیدهء بینا شود

در تمثیلِ ایّاك و مُصاحبة الأشرار و هلّم مجالسة الابرار [۸۱]

در مثل آورده اند ای ماه رو   بود یك شخصي تنش چون مشگ بو
هر طرف گوئی رسعدئی ساق را   بوی مشگی پر کند اسواق را

پس بپرسیدند او را این چه حال | در جوابش گفت آن شیرین مقال
همنشینی بوده‌ام با مشکتر | هفت سال ای خواجه ء شیرین نظر
در بیابان یافتم چاهِ عظیم | تشنه بودم آن زمان ای مستقیم
پس ز دستارم رَسن کردم همین | دلو کردم تاج ِ من ای اهلِ دین
خواستم آب آورم از زیرِ چاه | پاي من غلطیط رفتم زیرِ چاه
[۹۰آ] آن مگر از مشگ مملو بوده شد | تا میانم را گرفت آسوده شد
هفت سالم اندران ماندم جدا | خوردنم آن بود نی غیر از غذا
بس زمانها گشت بودم نا توان | آمدند آنجا مگر یك کاربان
از برای آب دَلْو انداختند | از درونِ چاه در انداختند
من خبر دادم مر انرا هر چه شد | مسك آنرا در تلف یغما نمود
من رسیدم آن زمان این شهر را | حالِ من اینست هِل چون و چرا
حصّه ای داری ای برادر زین خبر | تا ترا گویم ز معنا ای پسر
نیکی گر خواهی برو نزدیك را | سروری چو تا کند سرور ترا
با بدان یاری مکن ای جانِ ما | بد نباشی از بدی یابی رها
[۹۰ب] هر که نزدیكِ سیاهی میرود | آن سیه باشد به آهی میرود
هر که با گل می نشیند گل بوَد | بوی گل دارد همان سنبل [بود][٦]
هر که با بد نکهتی را یار شد | بوی شومش خلق را آزار شد
با عزیزان باش تا باشی عزیز | با بدان منشین که بد باشی تو نیز
این کلام اندر تمام آمد درای | ازو رای دیگر آمد ابتدای

---

٦ بود: در اصل نیست.

در بیانِ تجلّی کردنِ آن حبیبِ دلفریب جمال خود را [۸۲]

رسمِ ما زد کلکِ قدرت در ازل — تا کنیم اندر جهان را عقده حل
در لباسِ عاریت آن ماه خود — در گدائی در شهی از ظلم و سود
[۹۱آ] می نماید از نمایشها فنون — تا پدید آید صدای کاف و نون
حکمتم داد آن خدای بیزوال — بوده لقمان من ز بهرِ خسته حال
جملهٔ اشیا بمن گردد ندا — من دوایم در فلانی در دوا
چشمِ من نی بیند آنرا ای لبیب — خواهم جانم جمالِ دلفریب
آن جمالت را مکن از من جدا — بهرِ حقّ انبیا و اولیا

در بیانِ تمثیل کردن توحید را بکاخ و علم را بشاخ [۸۳]

قَدْبنَا للّهِ صَرْحاً مِنْ ذَهَب — عَيْنُهُ مِنْ فِضَّةٍ اَوْ مِنْ ذَهَب
مَن بنا کردم بجنّت کاخها — مینشاندم دوحه پر از شاخها
[۹۱ب] یعنی توحیدم بجنّت شد سرای — علمِ من شد آن شجر اندر سرای
میوه هایش شاخهایش معرفت — جنّتم من گر بیابی از دلت
هٰذِهِ جَنّاتُ عَدْنٍ خوب بین — گر بخواهی فادْخلوها خالدین
رمز را دانی اگر مقبل شوی — اسم را نی دانی بی بسمل شوی
ای رفیق دلستانِ من بیا — تا ترا گویم ز دل گفتار ها
همزبانم ار شوی ای جانِ من — در سریرِ دل شوی سلطانِ من

لحظه ات در چشمِ من غایب مباد عاشقت از حسرتت خائب مباد
رونقِ حسنت تماشاگاهِ ماست عشقت از دردِ دلم آگاهِ ماست
قلزمِ عینِ محبّت آب زد یعنی از موجِ تقاضا تاب زد
[٩٢آ] از زبانم نارِ عشق آمد شرر الحذر از نارِ سوزان الحذر
نارِ من نورست حاشا نار نیست که جلالم که جمال انکار نیست
گر جلالم دیده کو جلّ جلال گر جمالم دیده کو حسن الجمال
در مرا از هر چه دیدی آن بگو هر چه در صورت ببینی آن بگو
گر شناسی این معما بس بوَد گر ندانی عقلِ تو اخْنس بوَد
راه مشکل راه رو اعمی بوَد کی بداند آنکه نا بینا بوَد

در بیانِ داستانِ اعمی و در بعضِ نصایح عظمی گوید [٨٤]

بشنو ای دلدارِ من یك داستان هر چه بوده در قبولت آن ستان
از مثل مقصود حصه بایدت آن نشد لایق که قصّه بایدت
[٩٢ب] مرد آنست ای فتا اندر هزار یك شنیده دارد و نُه حصّه دار
در شبِ تاریك اعمائی رود شمع در دستش و در ره می رود
بود چاهی در طریقش ای فتا پا زند چون اندر افتد با عنا
شمع در دستش همان افسرده شد دردمند افتاد و در آن مرده شد
فایده شمعش نداده آن زمان جانِ شیرینش ز تن آمد روان

ای بسا علم و ادب خوننده شد — لا که نفس ِ شوم ِ خود را بنده شد
ار چه علمش هست لکن بی عمل — علمش آنرا آورد طول ِ امل
چشم ِ آن از شهوتش اعمی بوَد — پس رسد لیل ِ اجل افتا کند
پس ازان چاه ِ جحیم آید مقَر — آن زمان لایق شود او را سقَر
[۹۳آ] شرع ِ احمد بوده چون حبل ِ متین — پس بگیر آن حبل را غیرش مبین
در حقیقت شرع ِ شمع است ای فتا — هر کجا باشد نماند آنجا دُجا
حاصل آید تا ترا علم الیقین — بعد ازان عین الیقین حق الیقین
باب ِ آخر بر گشایم جان ِ من — چون عنایت یابم از سلطان ِ من
غیب ِ مطلق عین ِ مطلق کرده بود — عین ِ غیبش با هویّت بسته بود
واحد از سرّ احد آمد عیان — روح ِ من را نام زد با اسم ِ جان
عرش ِ اعلا پر ز ارواحم نمود — کرس ِ اعلا پر ز اشباحم نمود
صورت ِ امرد چه شد از فیض ِ رب — جوهر این نعلین را در پا طلب
آن منزّه بود و عالی ماورا — منتها منتها عمّا ترا
[۹۳ب] رمز را دانی ز رمز ِ مصطفا — اخذ ِ معنا کن ذوالنّجم ای فتا
غابَ غیرا غابَ غیرا غابَ غابْ — منزل ِ آن و اللّه اعلم بالصّواب
از محبّت خیره شد عقل ِ دلم — هر چه گفتم من ندانم لا جرم
رحمت از عرش آید از بهر ِ عصات — ماورایش بوده از بهر ِ حیات
در منام افتد اگر این واقعات — هان به بیداری بیابد این صفات
ذاتم از ذاتش بگویند اهل ِ دل — غیب ِ غیبم ذات در عرشم بهِل

در اسرار هویّت و در بعضِ حقایق و دقایق گوید [۸۵]

روزنِ چشمم شده چون هاء هو   هر چه بینم بینم از اللّه هو
[۹٤آ] در هویّت هاء هویم یا عزیز   در تشخّص من ازویم یا عزیز
عزّتم از عزّتِ نورِ جلال   رفعتم از رفعتِ عینِ جمال
وحدتم از وحدتِ رمز و خیال   حیرتم از حیرتِ شوریده حال
نعمتم از نعمتِ خونِ وصال   زحمتم از زحمتِ جنگ و جدال
رحمتم از رحمتِ رحمان بوَد   منّتم در منّتِ منّان بوَد
جمله من اسما صفاتم ای فرید   ار بدانی سرّ من باشی سعید
رازِ من را کس نداند آن حقیست   لیك از سرّم صورهای جلیست
آه از عشقم ز قلبم دور نیست   آه از حسنم ز عینم دور نیست
عمرِ سرمد یافتم از ذاتِ حق   از من آید تا ابد آیاتِ حق
[۹٤ب] شاهدم شاهد بحالم ای سخی   جهد کن تا تو نباشی از تهی
عَلَّمَ الْاَسْمَا بر آدم خوانْدْ حق ×   آدم از سرّم بخواند امّا سَبَق
اکملیّت را اگر یاد آوری   اهلِ حالی را ز استاد آوری
گوشمالی یافتی گر از ادیب   از فُنُونِ علم می باشی لبیب

حکایتِ خوب از بهرِ تحمّل و صبر در طلبِ فضل و معرفت [۸۶]

در خبر آمد ز شرحِ عاقلان   بود شاهی خوب سیرت در زمان

× اقتباس از (قرآن ، ۲ / ۳۱)

یك پسر داده خدا آن شاه را ... در خجیل آرد ز حسنش ماه را
پس معلّم را بفرمود آن زمان ... تا که تعلیمش کند علم و بیان
[۹۵آ] آن معلّم گفت اگر خواهی هنر ... جَوْرِ من در کش مجو مهرِ پدر
ار بفرمانم شوی ای جانِ من ... همچو تو عالم نباشد درز من
ار ز فرمانم روی با قیل و قال ... بهره نی یابی ز من اینست حال
گر اطاعت میکنی فاضل شوی ... گر اباقت میکنی جاهل شوی
قولِ من در گوش کن جانِ پدر ... در ریاضِ علم باشی جلوه گر
پس تو نیز ای طالبِ علم یقین ... سر مکش از صاحبِ عرفان و دین
از نهادت شو مطیع اهلِ حال ... تا نمانی در بیابانِ ضلال
غرقه‌ء دریای عرفان شو برو ... حاکمِ هر میر و سلطان شو برو
دلِ جدائی ار کنی از اهلِ دل ... اسبِ جهلت را بران مگذر ز گل
[۹۵ب] این اگر دانی بجان مائل شوی ... هر چه پیرت گوید آن قائل شوی
مقبلیّت داری گر قابل شوی ... مدبریّت داری نا قابل شوی
این خبر اینجا تمام است ای عزیز ... یك خبر از غیرِ فن بشنو تو نیز

در بیانِ فضیلتِ نوعِ بنی آدم که از همه مخلوقات مکرّم [۸۷]

یا خفیّ السّرّ یا بدر الدّجا ... یا عمیم البرّ یا شمس الضّحا
مبداء علمِ لدن شاه رُسُل ... صاحبِ خُلقِ عظیم هادی السّبل

مرتضا و مقتدا و مجتبا … پیشوای انبیا و اولیا
صد درود و صد صلوة و صد هزار … روح پاکش را ز لطف کردگار
[٩٦آ] باز آییم ای پسر گفتار را … مغفرت خواهیم از غفّار را
رشحه رحمت ترشّح میکند … طالبان از آن توقّع میکنند
از عنایات خدای مُستعان … استعانت خواهم از شرّ جهان
در ازل محبوب و مطلوبم چو اوست … در ابد مقصود و معبودم هم اوست
غیر آن نی دانم ای صاحب وقار … ار چه غیرش نیست است اندر عیار
ظلّ زائل آمده چون ماسوا … آمد و رفت آن بوَد باقی خدا
از برای عشق آمد آدمی … آدم آن باشد بوَد با آدمی
از همه مخلوق آدم بر تر است … از ملك با عشق حق افضل تر است
فضل آدم از ملائك بر تر است … هر که این نشناسد آن ابله تر است
[٩٦ب] معرفت داد ست از داد خدا … آن خدا را یاد کن صبح و مَسا

در داستان زن بد گمان با جوان عالیشان در حق عصمت [88]

بشنو از من ای پسر این داستان … بود شخصی با جمال دلستان
خوبیش از حسن یوسف زد نشان … آنکه در عصمت چو یوسف آن جوان
ناگهانش دید یك زن ماه رو … از دریچه شد ز عشق آشفته خو
پس خبر او را فرستاد آن زمان … تا در اید خلوتش را آن جوان

آن جوان راضی نشد از فعل آن   پس بفرمود آن زن بد با بدان
تا گرفتندش وبردندش بآن   خلوت زن تا بباشد شادمان
زن بگفت او را مراد من بده   تیر خود پرتاب ده از قوس زه
[۹۷آ] گر مرادم نی دهی امروز دان   میکُشَم از زنده گی دستم بجان
آن جوان گفتش که از بهر خدا   یك زمان یك جای خلوت ده مرا
تا قضای حاجتم آنجا کنم   بعد ازان با تو شبم تنها کنم
بس روان خلوت نمود از خانه ای   پیش مرغش نشر کرد از دانه ای
آن جوان در خلوتش گفت ای خدا   تو رهائی ده من بیچاره را
آن قدر نالش نمود از درد دل   پس خدا فرمان کرد با جبرئل
ده خلاصی بنده ام را از زیان   تا بعصمت ماند اندر کامران
سرعت آورد و پَر زد در ورا   باب پیدا شد مران دیوار را
پس جوان از باب بیرون میرود   میگریزد همچو مجنون میرود
[۹۷ب] حضرت وهّاب اطلاقش نمود   آن زَنَك را دل ز مشتاقش نمود
رحمت رحمان بسیار ای عزیز   راه عصمت را بگیر از دل تو نیز
ای خداوند زمین و آسمان   لطف کن از شرّ نفسم را رهان
در دل ما عصمتت را یار کن   جرم ما از رحمتت را یار کن
از رضایم یك نفس خارج مکن   از غنایم یك نفس خارج مکن
روز و شب ما را بده از وصلتت   حال ما خارج مکن از قُربَتَتْ
بابهایم بر گشا از سرّ تو   جایهایم بر گشا از بِرّ تو

از محبّت یك نفس آرام مده — بی تو من را ساعتِ ایاّم مده

حالِ من را خوب میدانی ز من — قالِ من را نیز ای غفّارِ من

[۹۸آ] نالم امّا هر زمان از دردِ تو — در دلم دوری مباد از دردِ تو

اِفتراقم را مده یا ذا المنن — در منم جانم توئی ای جانِ من

وصلت خود را بحقّ سرّ تو — باد با من را بحقّ سرِّ تو

در بیانِ بعض اسرارِ الهی و معارفِ نامتناهی [۸۹]

ایکه بر تر از جمال و از جلال — بهرِ فهمیدن بر اید این مقال

هر چه می گویند ازان بالاتری — زانچه میدانند ازان اعلاتری

رخشِ همّت آن قدر رانند اگر — در طلب صد بر هزارانند اگر

سرِّ توحیدت نمی آید بدست — هر چه دانند از کمالت بر تر است

[۹۸ب] حق در من حقّ تنزیه آمده — از صفاتم حقّ تشبیه آمده

بحرِ اعظم آمده علمِ خدا — یَفْعَلُ اللّٰهُ مَا یُرِیدُ مَا یَشَا ×

در هویّت پرده دارد غیبِ خود — دعوی آرد هر که بیند عیبِ خود

گویش در هر لسان اللّه من — دیده ام از های الاّ اللّه من

لیك من بازارِ عشقش را حتم — اُلفتش بود الفتم در عزّتم

در منم عینِ جمال آراسته — در منم عینِ کمال آراسته

چون علومِ آن بوَد پیرایه ام — پرتو افتد در جهان را سایه ام

× اقتباس از (قرآن، ۲/۲۵۳)

شمس حقّم ظلّ من هرگز نشد   نور حقّم غلّ من هرگز نشد
ذات و اسمش هم تجلّی شد وجود   از روان اعلا بوَد اصل وجود
[۹۹آ] یار از ذات و صفاتت عین ده   غیر را بر کن حیاتت عین ده
دیده ام پر کن از ایقان ترا   تا حقیقت رو دهم ایمانرا
راغب غیب هویّت آمده ام   طالبش در سرّ وحدت آمدم
سرّ اکبر چون منم ای عارفان   طالبم باشید در سرّ و عیان
اقتران لمعه با مهر نمود   آفتاب و شمعه در دهرم نمود
هر چه بینی ما خلق ذرّات شد   در مشاریها فتد حالات شد
هر چه دنیا شد و ما فیها منم   تو مپرس از جمله ها اعلا منم
جمله عکسم شد چو در تنها منم   جمله محوم شد چو در پیدا منم
حضرت مطلق عما اسما نمود   خویتر تدبیر کرد اعلا نمود
[۹۹ب] آه آن محجوب در ذات قدیم   إِنَّ فِي هَذَا لَهُ سِرٌّ عَظِيمٌ
مغلق آمد باب در این باب را   ما عَرَفنا شد ندارد تاب را
تاب نور آید ولی از تاب تاب   همچو جیم آید بدن با پیچ و تاب
من الف ون مثل آدم از نقط   از برای فهم آمد این فقط

حمد و سپاس در مُقابلهٔ اختتام این کتاب مُسْتَطابْ [۹۰]

حمد بیحد شکر لا یحصی مدام   این کتاب مستطابم شد تمام

من نوشتم این کتاب از خونِ دل تا که باشد یادگارِ اهلِ دل
تحفه آوردم ز بهرِ عاشقان ارمغانم بود بهرِ طالبان
[۱۰۰آ] هر یك از سطرش هویدا راهِ حق هر که میخواند بوَد آگاه حق
درج نی کردم درو گفتارِ کس لیك باید یك دو حرفی مقتبس
علمِ حقّ است ای فتا الهامِ حق ها که میخوانی بخوان از نامِ حق
دادِ حقّ است این کلامِ دلستان بحرِ علم است آنکه شد اندر بیان
علمِ حق را دان ازان گر عارفی دادِ حق بستان ازان گر عارفی
من نگفتم بلکه از حق شد کلام در میانم نیست از گفتار نام
تا قیامت نیست پایانش ولی مختصر کردم ز دستانیش ولی
عارفان را تا نمی آید ثقیل طالبان فهم آورند از مستقل
ار بباشد جملهٔ دریا مداد قولِ من هر بار نی آرد نفاد
[۱۰۰ب] فهم کن از قولِ من را علمِ من معرفت خواهی بخوان از علمِ من
رایت علمم نشانده از خدا مشرق و مغرب محیط ارض و سما
سایه می انداخت از عرش علا زیر ظلّش بود تا تحت الثّرا
آفتاب است این کتاب دلربا در عوالم تا بیفشاند ضیا
ره نمایست این کتابِ مستطاب هر که ره دارد شود نِعم المناب
یا الهی من چه گویم از ثنا تو نمی دانی ز من یا ربّنا
تا قیامت گر بوَد دوران فلك کاتبش باشند اگر انس و ملك
ای بسا گردد ز ایّام و دهور ای بسا آید قیامتها مرور

ای بسا دورٌ آورد ایّام را / پس نیابد قولِ من اتمام را
[۱۰۱آ] آن قدر می گویم از اسرارِ حق / قطره ها باشند از انهارِ حق
جمله ذرّاتِ جهان باشد زبان / از علومم را نکردندی بیان
لَوحٌ من کاتب منم هم من قلم / از هزارانش نگردد در رقم
اربگویندیم ازعلمم کلام / تا ابد از ما ندارد اختتام

در مناجاتِ این کتاب مستطاب و مانند آفتاب [۹۱]

یا رب از بهرِ کمال و تاجِ او / هم بحقِّ سرّ او معراجِ او
یا رب از بهرِ کلام آن شب که بود / یا رب از بهرِ مقام آن شب که بود
یا رب از بهرِ وصال آن شب که بود / یا رب از بهرِ جمال آن شب که بود
[۱۰۱ب] یا رب از بهرِ محبّت در میان / یا رب از بهرِ مودّت در نهان
یا رب از بهرِ عَلَمهای رسول / یا رب از بهرِ طلبهای رسول
یا رب از لطفت مرادم کن قبول / هر چه می خواهد فوآدم کن قبول
یا رب از بهرِ حیاتت تا ابد / ده حیاتم با وصالت تا ابد
یا رب از ذاتِ قدیمم ده مدد / یا رب از لطف عمیمم ده مدد
یا رب این در مانده را درمان کن / از وجودت جودِ با احسان کن
یا رب از بهرِ جمال و حقِّ آن / یا رب از عینِ کمال و حقِّ آن
یا رب از عینِ وجودِ پاکِ تو / ده مرا در غیبِ تو ادراکِ تو

یا رب از بهرِ صفاتِ لَمْ یَزَلْ هم بحقِّ ذاتِ بی مثلُ و بَدَلْ
[۱۰۲آ] یا رب از بهرِ علوم انبیا یا رب از اسرارِ جمله اولیا
یا رب از بهرِ محمّد شاهِ دین بهرِ آن علمش که شد علم الیقین
یا رب احسانم بده هر چه از طلب یا رب انعامم بده هر چه از طلب
تو بدانی من چه خواهم یا کریم سرِّ من پیدای من را تو علیم
یا رب از من یك نفس نی کن جدا هر چه می خواهم بحقّ کبریا
یا رب این سوزِ مناجاتم قبول از کرم کن با عنایتها قبول
یا رب از بهرِ صفات و ذاتِ خود یا رب از بهرِ حیاتِ ذاتِ خود
عفو کن از مؤمنین و مؤمنات از خطا و جرم في یوم النجات
جمله را ایمان کامل روزی ده جمله را اذعان کامل روزی ده
[۱۰۲ب] جمله را کن مغفرت یا ربّنا جمله را کامل بده ایمان را
یا رب از بهرِ عطا وجودِ تو یا رب از بهر آنکه شد موجود تو
بنده گانت را بده راهِ هدا تا عملها میکند اندر رضا
هرکه خوانَد بشنود از این کتاب مینویسد هر که از این نکته باب
یا رب از تو خواهمش رحمت کنی جای آن در آخرت جنّت کنی
هر که تغییر آورد از این کتاب در مرادش را نباشد کامیاب
هر که عیبی ساتر آید از کرم عیبِ او مستور آمد در کرم
هر کرا باشد بخود این نسخه را خانهء عمرش رها کن از بلا
آنکه دارد با خودش را این کتاب در مرادش کن خدایا کامیاب

[۱۰۳آ] یا رب از بحرِ علوم و علمِ تو — هر کـه این دارد بدار از حلمِ تو
هر که ایـن خوانَـد دعا گردد مـرا — در قبـول آور مـرادش یا خـدا
روزِ قدر و در شبِ قدر ای همـام — بود اتمامش نصیب از فضلِ تام

الحمد للّه علی التّمام، و لرسوله افضل السّلام. قد ابتدأتُ بتنظیم هذه الحقایق العلیّة، و تنسیق الدّقایق الجلیّة، بفضل الرّحمن و فیض المنّان فی ابتداء شهر رمضان، فی یوم السّبت. و اتممتها فی لیلة القدر فی سنة احدی و الف ، لایأتیها البطلان من بین یدیها و لا من خلف، و ارجو[۱۰۳ب] من اللّه القدیر. ان یجعل کتابی جدیرا بمجلس البلغاء اولی الابصار و حقیقا بمحفل الفصحا ذوی الانظاره ما دار الفلك الدّوّار.

این دو پیـرم را خدایـا در بقـا — مغـتنم از ذات کن با اِطّلاع
رحمتـت بر روحِ ایشانـش باد — شیخ ابراهیم هم شیخ الشُجاعْ

لمحرّر هذا الکتاب المستطاب

مگر این خامـهء عنبـر نثار اسـت — کـه از بویش معطّر روزگـار است
عجب نی ار کلامـش شد جهانگیـر — کـه نظمِ شـهریارِ کـامگار است
سخنهای ملـك شاه سخنهاسـت — خصـوصـا نظم خـویش آبدار است
شنیدم بهـر تاریخـش ز هاتـف — «باصحـاب صفـا یك یادگـارست»

سنة ۱۰۰۱

فهرستِ اعلام

جلال ٣، ٢٤، ٣٧، ٩٠، ٩٢

ديوان

[١ب] سلطان مراد ثالث حضرتلرینك فارسی اشعار شاهانه لری

(١)

(رمل)

باد گر می وزد از کوی حبیب دل ما — روح بخشنده شود حل بود مشکل ما
یا رب آیا بچه کار آمدم از خانهء خویش — دل ما در دل ما شد گل ما حائل ما ٣
صیب آمد چو ز هستی وجودی اثری[1] — حاصل زندگی افتاده ز آب و گل ما
باغ عدن آمده صورت ز ریاض عالم — روضهء هشت اگر خواهی بخواه از گل ما
چو گشاده ست مرادی در مقصود ازل — باز شد باز تهیئست ازان سائل ما ٦

(٢)

وَ لَهُ رَوَّحَ اللّٰهُ رُوحَهُ

(مضارع)

يَا رَاحِلَ الطَّرِيقِ لَنَا كُنْ كَمَا تَرَا — ما در حریم یار مقیم آمدیم ز جا
طرح آورنده شد چو حساب رقم زد — در دفتر جهان نه سطور از کتاب ما ٩
بَاعَ الْكَلَامَ جَوْهَرَةً أَرْسَلَ الْخَبِيرِ — ما مشتری شدیم بنقد روان را

---

١ اثری A: ابری B

[۲آ] سعیم نه ظاهرست بپای ارچه کن نظر — تیز از سریع لحظه ء عین است یا فتا
مّا بِدْعَةٌ وَ لَيْسَ مِنَ الطِّرْزِ خَارِج — هر آن شنید از کلم اتقیا ندا
یا رب بحق عزّت و کبریای تو — آرام مده مراد شود خالی از ثنا ۳

(۳)

وَ لَهُ زَادَ اللّٰهُ فُتُوحَهُ

(رمل)

از سراپرده ِ غیب آمده ام در اینجا — کثرت و صورت از انجا بر من شد پیدا
ما درین دیر خراب آمده بودیم ز خود — نیست با ما ز خلایق و ملائك جدا ٦
أَبْشِرُونِي رُبَّمَا وَاحِدَةٌ مَا يُنْتَزَعُ — هر کجا خواسته شد محفل این ما فیها
مطر آرد اگر این ابر وجودی ز سحاب — باز کن گوش که باز آمد نی شد حاشا
سرّ جان بوده مرادی که نه روحست و نه جسم — مَا رَأَيْنَا بِتَمَامٍ وَ ظِلَالٍ ظُلَمَا ۹

(٤)

وَ لَهُ رَفَعَ اللّٰهُ قَدْرَهُ

(مضارع)

دل در رخ سلمی می یافت روز بشری — إِنْ لَمْ يَكُنْ جَمَالاً عَنْ عِلَّةٍ حِجَابًا

[٢ب] روز مبین اظهر از تار زلف شبرو — مَا الْحِكْمَةُ[٢] عَجِيبٌ لَمْ تُدْرِك الْجَمَالَا
چون دیده شد گشاده بنای آن چه دیدی — فَرَدَّ لَنَا حَبِيبٌ عُذْرٌ لَنَا عَذَارَا
زنهار خواهم از تو از من مکن فراموش — يَا لَيْتَنِي حَبِيبِي برا أَفُوزُ يَوْمًا
از منطق مرادی علم لدن دو حرفست — خَلَقَ السَّمَاءَ وَ الْأَرْضَ سِتَّ وَ انَّ فردا

(٥)

وَلَهُ شَرَحَ اللّٰهُ صَدْرَهُ و

(رجز)

فاش بر آمده ز ما حسن رخ حبیب ما — نور دهد چو نور بخش آمده مهر و ماه را
عمر جدید یافته آنکه جمال یار دید — حسن و جمیل با کمال کرده لقای خود لقا
جَاءَ عَزِيزٌ مِنْ لَدُنْهُ قَالَ بِقَوْلِهِ لَنَا — ان كَمَا بِعِزَّةٍ عِنْدَ لَنَا لَنَا لَنَا
از خبر عجیب شد آن خبری که[٣] گفته بود — پر شده و[٤] گوش هر ملك لیك ندیده[٥] ماورا
پرده ء غیب محتجب در پس او چه رازهاست — خازن گنج چون توئی کشف مکن مرادیا

---

٢ الحكمة A: لحكمة B
٣ كه A: – B
٤ پر شده و B: پر شد A
٥ نديده A: نداده B

(٦)

وَلَهُ أَسْكَنَهُ اللّٰهُ فِي بُحْبُوحَةِ الْجِنَانِ

(هزج)

رَضِيْنَا مِنْكَ يَا سَلْمىَ جَوَابُكَ خَيْرُ أَخْبَرَنَا   کـه مـا از اسـتـمـاعش گـوش بودیم از سـر و تا پا
[۳آ] وفاداری بکن مارا که ما در حیرتیم از خـود   روا نی باشـد از حـیـرت کـه در حـیـرت کنی مـارا ۳
روان ما روان تسـت که حاشـا از روان گـردد   ز نفـست عظمت کـبـری ز حـسنت شـد جـهـان آرا
حدیث ما حدیـث روی از شـرحی بر آورده سـت   کـه در فطرت ز حـالش شـد ازین صـورت تراب لقـا
عزیمت قصد ما آورده شد از ما گنه نامد   درین مـعنی نه آدم هست درین صـورت نه خـود حـوا ٦
مراد از صورت انسـان مرادی شـد اگر دانـی   اگر ذهنت گشا آمد ز صورت دان در معنا

(٧)

وَلَهُ تَغَمَّدَهُ اللّٰهُ بشابيت الإحْسَانِ

(هزج)

اَلَا يَا اَيُّهَا الْمَأْمُورُ كَلِّمَنَا وَكَلِّمَنَا   کـه من از هر چه دانستم بأمر تو کنم انشا ٩
تجلی کرده آن سلمی یکـی روزم بپیـش آمـد   من آسایش نمی کـردم کـه دانم کـثـرت تنهـا
وَمَا مِنْ نِعْمَةٍ اِلَّا فَقَدْ أَعْطَاهُ بِالْإِكْرَامِ   و لیکن نیستم راغب که دارم سوز دل از جا

شبی گفتم بزاری از نقابت باز کن رویت　　فَقَالَ اسْتَغْفِرُوا مِنْهَا وَ مَا زَادَ اِلاَّ تَخْوِيفاً
مراد از نعمت کبری مراد یار شد دانی　　خطاب خوش بود اَمَّا وَ عَزَّزْنَاكَ تَعْزِيزاً

(٨)

وَلَهُ سَلَّمَهُ السَّلاَمُ

(هزج)

(٣ب) اِسْتَوْقَدَ نَاراً×لَمَعَ النُّورُ مَحَاهَا　　چون می زند اول قلم از آخرش املا
عبرت بنماینده از آیینهء صورت　　حکمت چه کند حکمت آن حکمت انشا
از پردهء باطن چو بظاهر نکند دست　　مَنْ أَدْرَكَهُ كَانَ عَنْ السفل عليا
ارباب نظر گر نکند از سر چشمی　　نی بوده اثر از طرف دنیی و عقبی
از عین مرادی٦ چو شود عین مرادی　　لاَ يَحْضُرُ اِلاَّ بِكَلاَمٍ وَ سَلاَمَا

(٩)

وَلَهُ تَكَرَّمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ

یار ما در طلب ما شود و ما بطلب　　ای که می دانی خبر گو که شد این از چه سبب
از من و قولم جمیع عقلا حیرانند　　خیره عقل من از احوال منم بود عجب
تو تصور مکن آیینه نمایش بکند　　بلکه از آیینه دارست تو خود شو بأدب
باز گر صید بدارد نه ز بازست شکار　　آفرین آنکه کشیده ست بتعلیم تعب

---

٦ مرادی A: نجاتش B

× استوقد نارا: اقتباس از (قرآن، ٢/١٧)

داد حق ست مرادی هنر و فضل و کرم   عاقلی نیست که آید بتفخر ز نسب

(١٠)

[٤آ] وَلَهُ أَحْسَنَ اللّٰهُ إِلَيهِ

(رمل)

در نظر روی ترا چون دیده ات را دیده نیست   در پس پرده نهانی میکند ابروی کیست ٣
گنج وحدت در سرای عافیت یابد کسی   مالك ملك جهان شد با قناعت آنکه بزیست
عمر سرمد آورد با زندگی از جان من   چهل را سازد سرای پادشاهی پنج و[٧] بیست
سمع من سمعت ندای سمع را مسموع کرد   گفتهء خوش آمده گفتار تو با تو چه چیست ٦
در تجلی چون دهی[٨] موسی دل را ده جواب   ای مرادی از تکلم با کلامت چون باقیست

(١١)

وَلَهُ زَادَه اللّٰهُ إِكْرَاماً

(رمل)

در عیانی یافتم اندر نهانی حال چیست   بال من پر پر و بال آمد بر من بال چیست ٩
از وفا پرسیدم از آن دلفریب شوخ را   گفت اقرار من آن شد غیر حال احوال چیست
نرگس مستم گشاد آمد ز باغ قدرتش   مست هشیاری کجا بود از ازل این دال چیست
این منجم شمس من چون در شرف طالع نمود   رمل لوح خود بینداز از پس این آمال چیست ١٢
دلق و تاج هیچکس منگر و بنگر قلب را   ای مرادی عقل داری آب در غربال چیست

---

٧ و A: - B

٨ دهی A: نهی B

[٤ب] آنکه از حسن جمالش نه بیانی دارد   در دل آدم و عالم نه مکانی دارد

چیست دانی دم وصلت که هزاران دم شد   که نهان آمده بود و نهانی دارد

ز خطای تو مپرس هر چه به بینی باز آی   چشم بیدار ز رویش چه مکانی دارد

در موالات اگر یافته‌ء عین کمال   زانکه بوده ست ترا مدح و امانی دارد

از مراد آمد و از هر چه بیامد و رفت   رفتهٔ نیست خطا گفتم و آنی دارد

(١٢)

وَلَهُ أَسْكَنَهُ اللّٰهُ فِي دَارِ النَّعِيم

(رمل)

روی یاری چو در آیینه ء دیدار نماند   پرده‌ء غیب من از جبه‌ء پندار گشاد

علم برقع آن روی من آمد بجهان   عمل من علمش را بنماید بنیاد

حرم کعبه چه داری بطواف[9] من آی   طوف ما کرده از ره نه نموده بکساد

پنج ما آمده واحد ز رموز[10] أزلی   گر بدانی بحقیقت شده‌ء ما نه صاد

از مراد ازل ار خواسته[11] عین مراد   از مرادی ز مرامش که رساند برساد

(١٣)

[٥آ] وَلَهُ أَسْبَغَ اللّٰهُ عَلَيْهِ رَحْمَتَهُ

(سریع)

---

٩ بطواف A: بطوافی B

١٠ رموز A: روموزی B

١١ ار خواسته B: از خواسته A

حق چو مرا دیده بر ابصار کرد — هوش ز عقلیت و مختار کرد
غرفه بالا شده هستی ما — عاجز ازو دیدهٔ هشیار کرد
گرچه بود غیر ز ما مستفید — شرط ولی کوشش بسیار کرد ۳
دانم ازو گفته ندانسته شد — گرچه برو گفته اقرار کرد
دان تصرف ز مرادی ازوست — صدق مجو زانکه ازو عار کرد

(۱٤)

(بسیط)

باد بر آتش زند دم ز دمادم مباد — گشته برو آب چون شاد شود غم مباد ٦
عازم راه آمده ست در طلبش انس و جان — صرح ممرد ز پا بوده بکونم مباد
عرش معلّق شده ست قلب مسلمان من — کو سخن از حکمتش عالم در هم مباد
هستی ما هستیی است بود زنا هستی هست — هر که نداند ازو محرم همدم مباد ۹
ناقل علم سخن از سخنش دم زند — آن که لاف آورد دان که خرم مباد
بود سخنهای من السنه غیب بس — بی سخنت با مراد هرگز این عالم مباد

(۱۵)

[۵ب] وَلَهُ رَحِمَهُ اللّٰهُ عَلَیْهِ ۱۲

(هزج)

در عشق شما طلب کجا شد — اینست جوابش آن ز ما شد

آن لعل لبش چو پاسخ افتاد   در سر عقود آن چها شد
گر بار کشی کنی ز بحرش   دان مطلب وصلتش رضا شد
عشقست ز عاشقی نشانه   ده روی ز معنیش بما شد
دانی که مراد این سخن گفت   معنیست بعلم پیشوا شد

(۱٦)

وَلَهُ عَلَیْهِ الرَّحْمَة و

(مضارع)

عمر جدید هست وصال حبیب شد   کار جهان ز فکرت این کار عجیب شد
نقل از حدیث فعل ازل گرچه گفته اند   با دیده لیك هرچه[12] به بینی غریب شد
عمر عزیز را نسپارد بغیر کس   آن کس که در تأمل عبرت لبیب شد
در طاق نه اگرچه ترا جای شد بلند   آن میرسد که بهر تو اول نصیب شد
در راه شرع رو تو مرادی برون مرو   همواره است غیر از فراز و نشیب شد

(۱۷)

(هزج)

[16آ] چراغ چشم جان آمد هر آنکو در میان آمد   اگر آسودگی خواهی به بین اول که جان آمد
کشیده ریسمان عشق بر گردن ز معشوقی   گرت صدقی بداری یك زمان هیچت نه آن آمد
ز طاق هستی نظاره بکن ارض وجودی را   پیاپی سلمی بر دار مگو این پس همان آمد
حبیب دل چو دارد باز از رویش نقابش را   ز اعمایی مکش پرده مگو آن در نهان آمد

---

۱۲ هر چه B: گرچه A

مرادی را ندانی گر بدانی زانکه آن گوهر[۱۳]   اگـر داننده‌ء آنی ترا بهـتـر عـیـان آمـد

(۱۸)

وَلَهُ عَلَيْهِ الرَّحْمَةُ وَ الْغُفْرَانُ

(رمل)

لب حوضست پدیـد آب زلال کـه رسـد   کنز مـخـفی دل مـا بود خـیـال کـه رسـد
دانش از لوح و قلم چیست بیاموزم ازان   علم من غیر مجازیست که[۱۴] مال که رسد
ذو الجناح آمده ام طیـر من از اوج نبـود   بال من بال عـجـیـبست که بال کـه رسـد
آینه ساز منم آیـنه گیر نیـست چو مــن   آن مـشـالی کـه نماید[۱۵] ز مثال کـه رسد
از مراد آنکه پدید آید ازو نیسـت عجب   حـال آن غـیــر ز حــال آمـد کـه رسـد

(۱۹)

وَلَهُ أَحْسَنَ اللّٰهُ إِلَيْهِ

[٦ب]

(مضارع)

ما در کمال آنیـم او در جمــال ما شـد   دانی حبیب و مـا را انـدر جهـان چهـا شـد
رغبت نموده دل بود لیـکن دلم نیـاسـود   آن آرزوی آنست انـدر دلم کـه جـا شـد
در مطلب ارادت گـنـج نهان نهـفته ست   آنرا کـسی گـشـاید با قـدرتش عطا شد
هر صورتیکه دیدی آیینه شـد ز دیـدار   چشم هزار داری با دیده‌ء بقـا شـد

---

۱۳ گوهر A : آمد B

۱٤ غیر مجازیست که A: غیر ماست B

۱٥ نماید B: نماند A

اندر سخن مرادی گفتـــار خود نگویـــد　　و اللّه هر چه گـــوید از حکمت خـــدا شـــد

(۲۰)

وَلَهُ تَكَرَّمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ

(هزج)

زبان در حسن آن مهر و چو وصّاف جمال آمد　　خیـال و خاطره از مـدحت غیـرم مـلال آمد
نجاتي آرزو دارد دل آشفـــته از غیـــرش　　که هر روز و شبم از کوی آن بوی وصال آید
حبیب مرغ جان ماست آن صیاد چاپکدست　　ز مـرآت رخش این طیـر لالم با مـقـال[۱۶] آمد
چو مهر از روی زیبایش شناسد پرتویت را　　مه ابرویان عـالم بر درش همـچون هلال آمد
دراز عمر میخواهم ز زلفین شب آسایـــش　　که در صبح جمـالش آب وصلم از کمال آمد
[۷آ]چو دیدم مهر رویش را شدم چون ذره پیدا　　پس از عین وصـال از هر مـرامم انفصـال آمد
چو عشق آمده همه در عالم و آدم بحکمیت　　ز هر سیاره[۱۷] می بینی در ان مهر اتصال آمد
روان عاشق دلخسته را آید حیـات از وی　　که در هر لیل دیجوری دو ابرو در خیال آمد
مرادی چون مراد دل ز خود یابد نه غم از کس　　چو در اشیـا نظر کردم منادی حسب حال آمد

(۲۱)

وَلَهُ ضَاعَفَ اللّٰهُ أُجُورَهُ

(مضارع)

---

۱٦ مقال A: مقابل B

۱۷ ز هر سیاره B: ز سیاره A

ما در حیات آنیم او[18] در حـیات ما شـد   ما در نزاد ما را جسم ار ز خاك و ما شد

صورت پذیر آمـد بی صورتیـم حاشـا   در سطوتیم امـا از حـیـرتی جـدا شـد

ممدود باد عمرم عمر من از مدیـد سـت   از عـقـدهء بدایت بند دلم رها شـد

حانوت عالمـین پر از صورتـم بر آمـد   بایع و مـشـتـری من بیـعم بمن شـرا شد

ما را کسی نداند حیـفا درین دو خانـه   چون آمـدم مـرادی لیکن رهم خـدا شـد

(۲۲)

وَلَهُ نَوَّرَ اللّٰهُ قَبْرَهُ

(هزج)

دل در دو جهان یا رب آیا چه جهان دارد   من در ز منم پیـدا حـاشـا چه زمـان دارد

[۷ب] ننموده مرا رویی ما روی خود آوردیم   از وجـه مـرا رویم حـیـفـا چه نهـان دارد

در هر مللی نامـم با اسـم هزار آمـد   ذاتم چو نهـان دارد آنرا چه عـیـان دارد

میم آمده در احمـد الف آمـده با امـت   چهل آمده شـد واحـد ابنا چه مـیـان دارد

آویخته عشقـم عرش آمـده از پایـش   از بهـر مـرادی شـرع آیا چه[19] زبـان دارد

(۲۳)

وَلَهُ رَحِمَهُ اللّٰهُ

(هزج)

رخِ زیبای آن دلبر ز ما پیدا شـود آخـر   نقـاب کـثـرت صـورت بما تنهـا شـود آخـر

---

۱۸ او A: - B

۱۹ آیا چه A: دردا چه B

بصورت گر مرا دانی نمی دانی حذر کن هان — ز کفاری دروغ آید ز صورت جا شود آخر
لَنَا اَعْمَالُنَا كَلاَّ لَكُـمْ اَعْمَالُكُـمْ حَاشَـا — طریق نیك اگر خواهی ازین معنا شود آخر
عروس نو بنو آید ارادت چیست می دانی — اگر صوری زند اول یکی دنیا شود آخر
مراد علم لدنی راز خضر معني می آموخت — که آن صورت پرست نامد ز حق مولا شود آخر

(۲٤)

وَلَهُ سَلَّمَهُ اللّٰهُ

(رمل)

در بیان من و آن گر چه بگفتند خبر — نه خبر آن باثر شد نه اثر بل بحذر
[۸آ] بحر عمان بچه کار آیدت ای مرد دلیر — آشنائی بکنی دریم من کن بهنر
سبلت و ریش سفید آمده با عمر دراز — در ره دانش ما پیر ندانسته اثر
از برای من اگر خلق دو دنیا کردی — عالمانش عقلایش بدهد یکسر سر
ای مرادی بامیدی که بداری از او — آن امیدست که در خاطر آن کرد گذر

(۲٥)

وَلَهُ عَلَيْهِ الرَّحْمَةُ

(رجز)

در وحدت کثرت شود مکشوف ما را روی یار — كَانَتْ قَرَار إِلَّا فِرَار لَيْسَ الْفِرَارُ إِلَّا قَرَار
دل بهجتی دارد ازو غافلتر از وی غافلات — هر گز نباشد منتبه آنکس نیاید در وقار
ظلمت حجاب آمد اگر در ظلمتست آب حیات — أَهْلاً لَنَا حَجُبُ الظُّلْمُ مَدُّ الْحَيوةَ فِي الْمَدَار
شوقی بر آید در دلم افضل همي شد از همه — أَحْبَبْتُهُ فِي حُبِّهِ أَنَا عَظِيمٌ بِالدِّثَار

روح مصوّر شد مراد روح دل هر ملت است　　فَاصْبِرْ وَ لَا تَسْأَلْ[۲۰] لَنَا لَا يَجْتَمِعُ مَاءٌ وَ نَارٌ

(۲۶)

(رمل)

در همه هستی چو ما بودیم پیدا هر نفس　　عارف علمی اگر بشنو ترا این پند بس
از گلستان دگر آینده شد با خود مقال　　در رضای خویش از هر روضه بلبل با قفس
زینت خلق الوری زینت بالعاریه　　عاریت نی باشد ای روح روانم هیچکس
از مقال خویش پیغامبر اگر گوید کلام　　روح قدس آرند پیدا صلصلی همچون جرس
فاعلیت را مرادی گر بدانی خوش بود　　دور از آن نیست از جایش زیاد افتاد خس

(۲۷)

وَلَهُ عَلَيْهِ الرَّحْمَةُ وَ الْغُفْرَانُ

(رمل)

مهر خاور تاب در دیدم چو از تاب رخش　　تاب میدارد مپندارید از تاب رخش
نالهء دارم ز زخم عشق آن زیبا ولي　　این عجب آن زخم را بر بود از اسباب رخش
راستی باید که فرمان می برد فرمانبر　　بر ندارد پرده آنکس رنجد اصحاب رخش
کامیابی میکند آنکه ندارد خبر ازو　　لیك با کثرت بود گویای القاب رخش
گر نمی دانی مرادی تو بدانی حال ازو　　لیك هر کس نیست قادر فتح ابواب رخش

---

۲۰. ولا B: ولنا A

(٢٨)

وَلَهُ أَسْكَنَهُ اللّٰهُ فِي بُحْبُوحَةِ الْجِنَان

(رمل)

يَا طَبِيبَ ٱلْقَلْبِ لَا نَرْجُو وَ مَا إِلاَّ رِضَاكَ ‌ ‌ ‌ عشق من افتاده را از هر تمنی کرده پاك

[٩آ] آيت کبری بديدم از جمال عاليت ‌ ‌ ‌ نَاظِرًا عَيْنَنَا لَهُ لَنَا پری عَنْ سِوَاكَ ٣

فاش مي گويم ترا اما نهفته از همه ‌ ‌ ‌ أَيْنَ فِي عَقْلِ الْوَرَى لَنَا[٢١] جَاءَ ثَنَاكَ

ای بشير عاشق دل خسته دير آيی چرا ‌ ‌ ‌ مَرْحَبًا أَهْلاً وَ سَهْلاً مَرْحَبًا اللّٰهُ عَفَاكَ

سِرُّهُ مِنْ سِرِّهِ إِلاَّ سِرِّي وَ مِمَّا دُونَهُ ‌ ‌ ‌ از برای آن شده قول مرادی سوزناك ٦

(٢٩)

وَلَهُ نَوَّرَ اللّٰهُ ضَرِيحَهُ

(رمل)

آيت بشری بديدم از جمال آن جمال ‌ ‌ ‌ عارفيت را شنيدم از كمال آن كمال

هيبت من چون بديدند آدم و حوا و غير ‌ ‌ ‌ حالتی شد کسب ايشان حال من شد حال حال ٩

افتراق جنّت و نعمت نمي ديدند گر ‌ ‌ ‌ صورت من در دل مرآت او بودی مثال

نفخه کبری زند آن روز کاسرافيل کند ‌ ‌ ‌ استماع امر ايزد از مقال اين مقال

هر که مي دارد بصر بيند وجود[٢٢] خير را ‌ ‌ ‌ از مرادی چون مرادی شد بامر ذو الجلال ١٢

---

٢١ عقل الورى لنا B: عقل لما لنا A

٢٢ وجود A: وجوه B

(٣٠)

وَلَهُ اَنا له اللّٰه اَعْلَی الدَّرَجَاتِ

(رمل)

در دل ما گـذری گر نکنـد عشـق ازل — بچـه کـار آیدم از عـمـر من آن طول امل
رونق حسن و جمـالي بدلـم آمـده بود — من سـودا زده را عـقـده کـجا باشد حل ٣
کَیْفَ نَرْجُو بِکَمَالٍ وَلَهُ اللُّطْفُ قَبُول — از ره آن گـذری چون کنـدم مـال حـیـل
ز رجا در دلم آمـد که سـوالی بکنـم — کـشـفت باب عطاء رفـعت عـز[23] و جـل
از مرادش بمراد آمده شـد عـين مـراد — ای مـرادی بچـه کـار آیدت از علم جـدل ٦

(٣١)

وَ مِنْ اَنْوَارِ فُیُوضِهِ طَابَ مَثْوَاهُ

(   )

درجزءنیـایـد ازکـل دانـم — حـقـا کـه از غـیـر از خـود برانم
عمـرجدیـدم دردسـت من بـود — از خـود فـریدم فـرد از زمـانم ٩
فـطرت چـه دانـد از من حـذر کـن — لیـکن سـراپا در هر جـهـانم
رونـق پذیـرم درهـر وجـودی — لیـکن مـبـرا از این و آنم
مست از ازل بوده سـت ایـن مـرادی — در عین حـضـرت وحـدت توانم[24] ١٢

---

٢٣ عز A: عزت B

٢٤ توانم A: بقایم (در حاشیه : توانم نخ) B

(٣٢)

وَلَهُ نَالَ مَا تَمَنَّاهُ

(رمل)

ما درین خانهٔ صورت بچه کار آمده ایم / آینه سازی هر دار و دیار آمده ایم

[١٠آ] عَادَ مِنْ حَيْثُ أَتَى مَا لحظ الحال لَنَا / ما بفرمانبریش بحر کنار آمده ایم ٣

مَا رَأَيْنَا بِغَمَامٍ لَمْعَةَ الشَّمْسِ كَذَا / ز پس ابر بود غیر چو یار آمده ایم

دَمْعُ الْعَيْنِ مِنَ الْهَجْرِ وَعَيْنِي أَقْرَبُ / این عجب آن بر ما ما بشکار آمده ایم

يَذْهَبُ الْغَيْرُ وَيَبْقَى أَحَدٌ مِنْ أَحَدٍ / ای مرادی نه ره تار ز تار آمده ایم ٦

(٣٣)

وَلَهُ مِنْ فُيُوضَاتِ طَبْعِهِ

(مجتث)

کجا بیان دهد از حال ما زبان کلام / لِأَنَّهُ لِمَنِّ الْحَقِّ لَا لَهُ الْأَعْلَام

جمال ما در آیینه احد بنمود / ز فطرت همه کس رو گشاده شد بمقام ٩

وَمَنْ يُنَاقِشُ مِمَّا يَرَاهُ مِنْ عَمَلِي / ظلوم نفس خودست آن فتاده شد بظلام

فَكَيْفَ كَانَ عَنِ الدَّهْرِ سَافِراً بِعَجَلٍ / زمان کجا نپذیرد هر انکه شد بقیام

يَطِيرُ يَوْمٌ وَلَيْلٌ بِظَاهِرٍ وَظُهُورٍ / ولی نمی گذرد بر مراد شد بتمام ١٢

(٣٤)

وَلَهُ سَلَّمَهُ السَّلَامَ

(رمل)

غمزدای من اگر چیست بدانی کارم　　تو نپرسیدی ز طرزم و ز حال افکارم

[۱۰ب] دوش دیدم که سموات سبع چرخ زدند　　من ز بالای پناه همه همت دارم

رأفت ما همه دانستهء عالم بودی　　نکته اینست و لیکن برم اتش آرم

انشراح آمده از عالم دل کار چه سود　　کار من کار حبیب آمدهٔ تکرارم

دور پرگار ندانی نشدی نقطه اگر　　ای مرادي منم آن نقطه و هم پرگارم

(۳۵)

وَلَهُ رَوَّحَ اللّٰهُ رُوحَهُ

(رمل)

مَا بُدَا إلاّ بَدَا مِمَّا بَدَا فَاسْمَعْ كَلِّمْ　　مِنْ لَدُنَّا فَاذْكُرُونَا إسْمَنَا إسْمٌ عظم

نام ما را گر بدانی جامع اسما شدی　　نامداری هیچ داری گر نداری نام هم

نحن قدّرنا مکافات الوری من خیر هم　　عَنْ شُرُورِ النَّفْسِ مُرٌّ فَاحْذَرُوا خَيْرَالأُمَمْ

از جمال دل پذیری یافتی گر نشئه یی　　دستت از صورتگری بر دار از صورت چه غم

قَدْ تَرَى عَيْناً يَدُورُ لَيْسَ مِنْ دَوْرِهِ خَبَرٌ　　ذَاهِبٌ لَا رَيْبَ نُورُ عَيْنِهِ وَ اقْرَأْ أَصَمْ

از مرادی این چه دانی دان ز مقصود أزل　　عقل تا راجی پذیرد هان مپرس از این حکم

(۳٦)

[۱۱آ] وَ مِنْ مُلْهِمَاتِ طَبْعِهِ الشَّرِيف

(رجز)

دیدهء ذات حضرتم ذات منم صفات من　　هر چه ز دیدهء دید روح منم حیات منم

عرش منم و کرسی من لوح منم قلم منم　　هر چه بود منم منم جمله کائنات من

از خردار چه خارجم لیك نه خارجم ز هست — من منم و منم منم ثابتم از ثبات من

دل چو زعشق پر بود فهم بر آوری که[۲۵] چیست — آن منم بوقت من آمر قاطعات من

۳ واحد مطلقم مراد هر چه ز دل گذشته شد — دان منم همی منم موقع واقعات من

(۳۷)

وله انار الله برهانه

(رجز)

چون ازل حقیقتم شد ابد بقای من — فرض خلایق آمده در دو ز من ثنای من

۶ بوده چو رشته تنم راه هدای هر ملل — دور مباد ای پسر از همه کس عطای من

یافته در رُجی شود آب حیات سرمدی — در طلب غطا مشو کن طلب لقای من

عمر جدید در جهان آمده نو بنو ولی — زود رسد خطای من آن نکند دعای من

۹ مرد چو مرد آمده ست مرد توئی مرادیا — مرده چو زنده شود گر خورد او غذای من[۲۶]

(۳۸)

[۱۱ب]

وله نوّر الله ضریحه

(رمل)

ما چو قدرت نیك دانیم ای حبیب دلستان — بر ترا واجب بباشد قدر عاشق نیك دان

۱۲ ای جمال پرتوت عالم منوّر بوده زو — گر نمایش می کنی از جمله نی ماند نشان

حبّذا وقت خوش است آندم که چشم دیده ام — ناظر روی دل آرایش بود در یك زمان

عمر سرمد آن شود با وصلتت همره بود — روح من در عشق تو خواهم شود با جاودان

---

۲۵ که A: – B

۲٦ او غذای من A: – B

این مرادی خوب میداند ترا از جمله شیء   پاك باز و پاك رو شد آنکه دانست این بیان

(۳۹)

وَلَهُ مِنْ أَنْوَارِ فُيُوضِهِ

(مضارع)

ای روز سبـح ما ز تعـاقـب دفاتـری   شـرح آوری ز علـم و جـوابم و حـاضـری
حال از مقـال ما چه رسانـد فعـال را   در حـضـرت نظر نظرم را تو ناظری
قادر نمی پذیرد اگر نی شده ست عقـل   فـهـمـیتی رسـد ز ضـیائت تو قـادری
بعدی ز قرب بوده ولی مشی أوجَبسـت   حکمت ازان فـتـاده مـیانش تو فـاطری
ارباب حاجت از تو مرادی مراد خواست[۲۷]   سـتـر عـیـوب کن ز خـصـائل چو سـاتری

(٤٠)

[۱۲آ]

وَلَهُ مثنوی

(رمل)

حمـد بی عـد آن خـدای پـاك را   چـون بـرای عـلـم داد ادراك را
داده تمییز آدمـی را عقـل و هـوش   تا بمثل غـیـر نی باشـد خـمـوش
در مـوالات عجیـب آمـد خـبر   گـر خـبـر داری نبـاشی بی اثر

---

۲۷ مراد خواست B: مرادهاست A

گر بیندازد هما سایه ترا　　تو هما را کن طلب هل سایه را
عمر عزیزست دان قدرش ای پسر　　مگذرانش در عبث بشنو خبر
گر نجوئی بحر مانی قطره ای　　گر نه بینی مهر باشی ذرّه ای
با جبلّت گر چه داری لمعه ای　　گر نیابی نیستی از شمعه ای
راغب طرق آمدی گر چه ازان　　راغبیت را نداند راغبان
از مرادی این سخن در کن قبول　　تا بیابی هر چه خواهی در حصول

(٤١)

وَ مِنْ طَوَالِعِ أَنْوَارِهِ

(رمل)

مستمع باش و شنو از من سخن　　هر چه عقلت گوید آن تأویل کن
[۱۲ب] ذرهء مهر جهان آرا شود　　قطره گر بالا بود دریا شود
قطرهِ نیسان چو مروارید شد　　در زمان حسن و بها جاوید شد
ابر اگر آرد ز قطرات مطر　　نی شود لؤلؤ برو تو زان گذر
دیده بگشا از خیالات دو روي　　زانکه اثنین آمده بر تاف روی
واحدیّت کی بود با واحدت　　از احد بیرون پدید آمد عدد
راز پنهانی بر آوردی اگر　　کی بود خوابت برو بر دار سر
با صدا هرگز مشو چون صلصله　　سوز همچون شمع بی گفتن گله
جمع با تفریق اگر کاری[۲۸] کنی　　کار خود را دان به بیگاری کنی
در پس مرآت کی باشد نظر　　آن بود بینا کند چشم از حذر

---

۲۸ کاری A: کار B

۱۳۰

دوحهٔ امید اگر ننشاندی — بیخ بر کنده ز بستان ماندی

کس نمی دارد خبر از ماورای — گر طلب داری خبر منشین بجای

چون وجودت طور سینا آمده ست — اندران روحت چو موسی آمده ست ۳

از مرادیٔ این سخن با یاد گیر — شاد گیری شاد باشی شاد گیر

تمام شد

فهرست اعلام